

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2023

Bc. Marie Jiříčková

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Orální historie – soudobé dějiny

Bc. Marie Jiříčková

„Noví lidé na starých horách“

– novousedlíci v Krkonoších po roce 1945

„New Folk in the Old Mountains“

– Newcomers in The Krkonoše Mountains after 1945

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha 2023

Vedoucí práce:

Mgr. et Mgr. Petr Wohlmuth, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne

.....

Marie Jiříčková

Poděkování

Ve vzpomínce děkuji svému tatínkovi „Berlíňákovi“ za lásku k historii a Krkonoším, kterou mi nesmazatelně předal. Děkuji obyvatelům čtvrti „Berlín“ v Rokytnici nad Jizerou za ochotu vyprávět. Mé velké díky patří také Mgr. et Mgr. Petru Wohlmuthovi, Ph.D. za jeho vstřícný a podporující přístup, odborné vedení a čas, který věnoval mé práci. V neposlední řadě děkuji svým blízkým za rozhovory, jiné pohledy a podporu.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce s názvem „*Noví lidé na starých horách*“ – *novousedlíci v Krkonoších po roce 1945* se hlásí k post-pozitivistickému paradigmatu orální historie s přesahem do oborů historické antropologie a mikrohistorie. Tématem práce jsou souběžné procesy vysídlení německy mluvícího obyvatelstva z pohraničí a následné osidlování, které probíhalo bezprostředně po skončení války, přičemž k demografické stabilizaci oblasti docházelo v průběhu 50. a 60. let 20. století. Důraz je kladen na aktérskou subjektivitu a kulturní vztahy. Těžiště výzkumu spočívá v orálně-historickém a etnografickém výzkumu ve čtvrti Berlín v Rokytnici nad Jizerou v Krkonoších a následné analýze a interpretaci dat s ohledem na jejich teoretické ukotvení. Výzkumné otázky směřují na aktérskou reflexi životní zkušenosti osidlování, proměnu vztahu k horám a základní specifika vývoje čtvrti Berlín vzhledem k celospolečenským procesům jako jsou nástup socialismu a sekularizace. Práce dospívá k závěru, že osidlování bylo silně ovlivněno společenskými proměnami a nástupem socialismu, který pojímal hory jako socialistickou krajinu vhodnou pro sport a rekreaci, což se silně vepsalo do toho, jak krajinu osídlenci vnímali, a do jejich subjektivity. Zároveň čtvrť Berlín se ve výzkumu vyjevuje jako specifický kulturní prostor, v němž se vytváří nová společnost, která překračuje národní a politické identity. V neposlední řadě z výzkumu vyplývá, že paměť místa jako německého postupně mizí a že novousedlíci se tématu vysídlení vyhýbají či konstruují pozitivní obraz Němců, kteří se vrátili a zůstali.

KLÍČOVÁ SLOVA

osidlování Krkonoš, orální historie, aktérství, subjektivita, mikrohistorie, čtvrť Berlín, Rokytnice nad Jizerou

ABSTRACT

The thesis *"New People on Old Mountains" – Newcomers in the Krkonoše Mountains after the 1945*, adheres to the post-positivist paradigm of oral history with overlap into the fields of historical anthropology and microhistory. The focus of the thesis is on the simultaneous processes of the displacement of the German-speaking population from the borderlands and on the subsequent settlement, which took place immediately after the war; demographic stabilization occurred at the turn of the 1950s and 1960s. The emphasis lies in actor subjectivity and cultural relations. The focus of the research is on oral-historical and ethnographic research in the Berlin district of Rokytnice nad Jizerou in the Krkonoše Mountains and in subsequent analysis and interpretation of data regarding theoretical anchoring. Research questions aim at the actor's reflection on the life experience of settlement, the transformation of the relationship to the mountains, and the basic specifics of the development of the Berlin district in relation to social processes such as the ascent of socialism and secularization. The thesis concludes that settlement was strongly influenced by societal changes and the onset of socialism, that perceived the mountains as a socialist landscape suitable for sports and recreation, which strongly inscribed itself into the perception of the landscape by settlers and their subjectivities. At the same time, the Berlin district in Rokytnice nad Jizerou proved itself to be a specific cultural space in which a new society that transcends national and political identities has been created. Finally, the research shows that the memory of the place as German gradually disappears, and newcomers avoid it or construct a positive image of Germans who return and stay in an effort to cope with collective guilt for the expulsion of Germans.

KEYWORDS

settlement of The Krkonoše Mountains, oral history, actors, subjectivity, microhistory, Berlin district, Rokytnice nad Jizerou

OBSAH

Prohlášení	2
Poděkování	3
ABSTRAKT	4
KLÍČOVÁ SLOVA	4
ABSTRACT.....	5
KEYWORDS	5
OBSAH	6
1 ÚVOD.....	8
1.1 Dosavadní stav zkoumání a dostupné prameny	9
1.2 Terminologie, pojmosloví.....	16
1.1.1. Periodizace	19
2 VYSÍDLENÍ A OSIDLOVÁNÍ KRKONOŠ PO ROCE 1945	22
2.1 Poválečné vysídlení německého obyvatelstva a následné osidlování.....	22
2.1.1 Plánování.....	22
2.1.2 Začátky vysídlování a osidlování do konce roku 1945	24
2.1.3 Vývoj po roce 1946	30
2.1.4 Osidlování po roce 1948.....	33
2.1.5 Shrnutí vysídlení a osidlování	35
2.2 Vývoj v Rokytnici nad Jizerou po roce 1945.....	37
2.2.1 Čtvrť „Berlín“.....	40
3 TEORETICKO-METODOLOGICKÉ POZADÍ VÝZKUMU	46
3.1 Orální historie teorie	46
3.2 Oborové přelety výzkumu.....	48
3.3 Realizace výzkumu	50
3.3.1 Určení výzkumného tématu a výzkumných otázek.....	51
3.3.2 Terénní výzkum.....	52
3.4 Badatelská reflexe	55
4 INTERPRETACE ROZHOVORŮ	58
4.1 „Nová společnost?“	58
4.1.1 Berlíňák v Berlínku (prostor a vystupování navenek).....	59
4.1.2 Sousedství přes okna (vztahy).....	61
4.1.3 Ten dělá to a ten zas tohle (potřeby)	63
4.1.4 Se skromností nejdál dojdeš (hodnoty)	65

4.1.5	Shrnutí: „nová společnost“?	65
4.2	Vztah k místu: sport, sekularizace	66
4.2.1	„Vynalézání hor“ – socialismus a sport	68
4.2.2	Kuželna jako nový kostel	72
4.2.3	Shrnutí: vztah k místu	74
4.3	Mizející paměť hor	75
4.3.1	Shrnutí: mizející paměť hor	79
5	ZÁVĚR	80
6	SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ a PRAMENŮ	82
6.1	Primární prameny	82
6.1.1	Archiv	82
6.1.2	Rozhovory	82
6.1.3	Terénní výzkum	82
6.2	Literatura	83
6.3	Internetové zdroje	86
7	PŘÍLOHY	87
7.1	Seznam příloh	87
7.1.1	Seznam obrázků	87
7.1.2	Seznam textových příloh	87

1 ÚVOD

Při přemýšlení o tématu práce jsem zvažovala několik možností. Po konzultaci s vedoucím práce, při níž pan doktor Wohlmuth pro narátory ze čtvrti Berlín v Rokytnici nad Jizerou použil výraz „*noví lidé na starých horách*“, jsem se nakonec rozhodla, že se budu věnovat právě tématu částečně souvisejícího s mou rodinou, která z této čtvrti pochází a byla zde od 50. let „novými lidmi“. Toto téma jsem si vybrala nejen proto, abych získala na místo, které je mi známé, nový pohled, ale zároveň se téma zdálo nosné i s ohledem na výzkumnou pozici, kterou jsem považovala za stěžejní pro terénní výzkum. *Noví lidé* pro mě byli před realizací výzkumu lidé, které jsem znala jménem a vnímala je jako usedlíky. Během výzkumu jsem měla možnost hlouběji porozumět zkušenosti těchto lidí, což změnilo i mé dosavadní vnímání místa a lidí zde žijících: viděla najednou v berlínských domcích obyvatele, kteří přicházeli během svého života do nového prostředí, museli se vypořádávat se specifickostí nouzových domků, s minulostí místa a spoluvytvářeli novou společnost. *Staré hory* pro mě začaly mládnout, když jsem pozorovala, jak se proměňovaly během několika desítek let, jak si k nim novousedlíci vytvářeli vztah a staré německé hory se stávaly krajinou pro nové příchozí. Byly pro mě najednou staré svým původem, staré svou mizící tradicí, ale nové a mladé pojetím novousedlíků.

V druhé části práce s názvem *Novousedlíci v Krkonoších po roce 1945* se po terminologickém upřesnění, zprávě o sekundární literatuře a předchozím zkoumání tématu věnuji historickému kontextu. Ten je zaměřen společně na proces vysídlování německého obyvatelstva a osídlování pohraničí se zaměřením na vývoj v Krkonoších a Rokytnici nad Jizerou. Klíčový je pak výzkum přímo čtvrti Berlín v Rokytnici nad Jizerou, který čerpá především z mého archivního výzkumu. V této kapitole se na demografické přesuny pohlíží komplexně, s ohledem na základní principy přesunu vycházejících z vnějších okolností (skrze veřejné instituce), ale i z vnitřku (osobní motivace lidí a praktické dopady na život). Kapitola končí obdobím 50. a 60. let, kdy se demograficky stabilizuje společnost v Krkonoších a minimalizují se přesuny obyvatel.

Na historický exkurz navazuje kapitola s názvem *Teoreticko-metodologické pozadí výzkumu*, která se soustředí na samotný výzkum diplomové práce a jeho metodologické a teoretické ukotvení. Kromě samotných konceptů orální historie a mezioborových souvislostí s historickou antropologií a mikrohistorií, zde lze najít popis plánování výzkumu a popis realizace výzkumu, který vycházel z orálně-historických rozhovorů, etnografického terénního výzkumu a archivního bádání. Vše zakončuje badatelská reflexe, která je stěžejní pro porozumění limitů a předností výzkumu.

Klíčovou kapitolou je čtvrtá kapitola s názvem „*Noví lidé na starých horách*“, která je interpretační. Jako základní členění se v podkapitole „Nová společnost“ objevuje samotná specifikace čtvrti Berlín, popisu sousedství a vnímání čtvrti narátory, dále je zde podkapitola s názvem „*Vztah k místu: sport a sekularizace*“ postihující proměnu vztahu k místu v průběhu celospolečenských proměn i samotné aktérství narátorů. Poslední kapitola pojmenovaná „*Mizející paměť hor*“ je zaměřena na vztah paměti novousedlíků k německé historii místa i německému obyvatelstvu.

1.1 Dosavadní stav zkoumání a dostupné prameny

Téma osidlování českého pohraničí po roce 1945 má v české historiografii pevné místo již od konce 40. let 20. století. Osidlování bylo totiž společností kladně přijímáno perspektivou národní historie a zejména také Komunistickou stranou Československa (KSČ), která nuceného vysídlení německy mluvícího obyvatelstva a vytváření nové společenské struktury pohraničí ideologicky využívala ve svůj prospěch ještě před rokem 1948.¹ Důležité je však zmínit, že se dlouhou dobu čeští historici zaměřovali především na téma osidlování, zatímco na druhé straně hor německé historiky zajímalo především „vyhnání“ německého obyvatelstva z pohraničí. Tento nacionální pohled odpovídal společenské poptávce i politickému nastavení. Tomáš Staněk o německé historiografii zabývající se nuceným vysídlením zmiňuje, že zatímco v západním Německu (SRN) bylo na problematiku nahlíženo pohledem východ vs západ a zdůrazňovaly se motivace velmocí, tak v Německé demokratické republice (NDR) se především řešila oprávněnost boje o německé sebeurčení a nevyváženost kolektivní viny uplatňované na Němce zapojené do nacistických protičeských opatření a zločinů vzhledem k tzv. „*divokému odsunu*“ konanému Čechy jako odplata za minulé.²

Dlouhodobě se tématu paměti na vysídlení německého obyvatelstva ze zemí střední a východní Evropy v letech 1939–1949 věnuje německá historička českého původu Eva Hahn, která spolu s Hans Henning Hahn vydala roku 2010 kolektivní monografii, která v Česku vyšla roku 2023 pod názvem *Legends, myths and history: The concept of expulsion in German memory*.³ Publikace je významná jak přístupem k německé paměti a mýtům, tak reflexí samotné německé historiografie, která se věnovala vysídlení jako takovému.

¹ STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha: Academia, 1991. Str. 19.

² Tamtéž.

³ HAHNOVÁ, Eva a HAHN, Hans Henning. *Legends, myths and history: The concept of expulsion in German memory*. Praha: Academia, 2023. Z originálu: HAHNOVÁ, Eva a HAHN, Hans Henning. *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte*. Verlag Ferd. Schöningh GmbH & Co KG, 2010.

Česká historiografie stejně jako německá nebyla jednoznačná a od 2. poloviny 20. století až do dnešních dnů se stále vedou debaty o oprávněnosti a nutnosti vysídlení německy mluvícího obyvatelstva. Největšími kritiky nuceného vysídlení se stávají čeští historici emigrující v 50. letech, kteří podtrhují souvislost vysídlení a vehnání Československa do východní, sovětské sféry vlivu. Tyto hlasy jdoucí proti propagandistickému pohledu KSČ, která nucené vysídlení a osídlení prezentovala jako své vítězství, se objevují také mezi historiky na konci 60. let a následně se po roce 1968 přesouvají do samizdatových publikací.⁴

Ukázkou komunistického soudobého smýšlení o pohraničí je kniha *Budujeme pohraničí*⁵ od Zdeňka Formana, která vychází roku 1950 a odpovídá politickému zadání své doby. Pozdější ukázkou předrevolučního pojetí historiografie stran „odsunu“ a osidlování nabízí kniha od autorů Stanislava Bimana a Romana Cílka *Poslední mrtví, první živí: české pohraničí květen až srpen 1945*⁶ vydaná v roce 1989, která využívá nové archivní prameny, ale přesto nepřekračuje ideologické meze nastavené KSČ, kdy primární prameny autoři kriticky nehodnotí a pracují tak například s vykonstruovanými aférami o německém spiknutí. Většina předlistopadových prací je regionálně zaměřena a poplatná ideologii KSČ.⁷ V 70. a 80. letech 20. století se prováděly výzkumy osidlování především z etnologického hlediska a zaměřovaly se zejména na zemědělskou organizaci pohraničí a menšiny. Výsledky byly publikovány v časopise *Český lid* či ve *Zpravodaji Ústavu pro etnografii a folkloristiku*. V první polovině 80. let byly publikovány *Materiály k problematice novosídleneckého pohraničí*⁸, které mapují různé migrační a reemigrační skupiny a celkově etnické procesy v českém pohraničí pohledem historie, sociologie a etnologie. Dále se etnologickými výzkumy v tomto období zabývala například Helena Nosková či Iva Heroldová

Jak jsem již zmínila, velká pozornost byla věnována především zemědělskému osidlování, obzvláště v porovnání s osídlení řemeslného nebo dělnického původu. Souvisí to s tím, že už během osidlování a po roce 1945 bylo zemědělství velkým tématem i pro KSČ, která si za svůj prostor změny vymezila právě zemědělství a v pohraničí se poprvé realizovaly kroky

⁴ Především se jednalo o historiky, kteří emigrovali (K. Kaplan) či vycházely různé texty pod pseudonymy v samizdatu (například J. Mlynárik pod pseudonymem Danubius, či kolektiv autorů T. Brod, J. Doležal, M. Pojar, P. Pithart, P. Příhoda, M. Otáhal pod pseudonymem Bohemas). STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Str. 24–27.

⁵ FORMAN, Zdeněk. *Budujeme pohraničí*. Praha: Orbis, 1950.

⁶ BIMAN, Stanislav a CÍLEK, Roman. *Poslední mrtví, první živí*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1989.

⁷ ČAPKA, František, SLEZÁK, Lubomír a VACULÍK, Jaroslav. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005. Str. 6.

⁸ Materiály k problematice novosídleneckého pohraničí sv. 1–9. Dostupné na webových stránkách Etnologického ústavu AV ČR. Dostupné z: <https://zpravodaj.eu.cas.cz/r1982006.html>.

směřující ke kolektivizaci a konfiskace půdy a majetku a následné přiděly novousedlíkům naplňovaly koncept kolektivizace zemědělství.⁹ Zásadními příspěvky, které se věnují zemědělskému osidlování celého pohraničí jsou práce Lubomíra Slezáka.¹⁰

Z vědecky relevantních prací vzniknuvších po roce 1989 bych zmínila podrobnou práci Tomáše Staňka *Odsun Němců z Československa 1945-1947*.¹¹ Kniha představuje jak zpracování příčin a událostí vedoucích k nucenému vysídlení, tak souhrnně dává do souvislosti vysídlení s vývojem české společnosti v letech 1945–1948. Na nucené vysídlení pohlíží českou národní perspektivou, a komentuje jednotlivá nepřesná pojetí tématu ve veřejném prostoru. T. Staněk se tématu německého obyvatelstva věnoval dlouho a ve svých pracích sleduje vývoj od roku 1945 do dnešních dnů.¹² Tématu nuceného vysídlení a násilí se v posledních letech věnuje Jaroslav Mrňka, který se v nové publikaci zaměřil na projevy kolektivního násilí právě v letech 1945–1946.¹³

Přínosem je také sociologická práce Quida Kastnera, který vydal v roce 1996 studii s názvem *Osídlování českého pohraničí od května 1945*¹⁴, ve spolupráci se Sociologickým ústavem AV ČR, kde podrobně popisuje proměnu pohraničí na příkladu obcí z Litoměřicka.

Z novějších a velmi přínosných publikací a prací je vhodné zmínit výrazné práce Adriana von Arburga a Andrese Wiedemanna za německy psanou historiografii a za české prostředí Matěje Spurného a kolektiv autorů František Čapka, Lubomír Slezák a Jaroslav Vaculík, kteří pro téma osidlování přinášejí zásadní poznatky.

Švýcarský historik Adrian von Arburg, který vydal spolu s T. Staňkem třídílnou edici pramenů: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*,¹⁵ která kromě úvodního svazku obsahuje svazky obsahující dokumenty z českých archivů z období tzv. „divokého

⁹ Viz RÁKOSNÍK, Jakub, SPURNÝ, Matěj a ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha: Argo, 2018.

¹⁰ SLEZÁK, Lubomír. *Zemědělské osidlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. V Brně: Blok, 1978.

¹¹ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*.

¹² Viz publikace: STANĚK, Tomáš. *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*. Praha: ISE, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. STANĚK, Tomáš. *Poválečné "excesy" v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2005.

¹³ MRŇKA, Jaromír. *Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944-1946*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2019.

¹⁴ KASTNER, Quido Karel Bor. *Osídlování českého pohraničí od května 1945: [historická analýza doplněná kvalitativní sociologickou sondou]*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1996.

¹⁵ ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Díl I.–III. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010.

odsunu“ a počátků osidlování a mapuje akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování. Tato publikace pojímá téma vysídlení a osidlování společně.

Německému historikovi Andreasu Wiedemannovi v roce 2016 vyšel český překlad jeho přepracované disertační práce z roku 2010 pod názvem *"Pojď s námi budovat pohraničí!": osidlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*.¹⁶ V ní pojednává o osidlování a obyvatelstvu v pohraničí na několika úrovních: samotné osidlování na venkově a ve městě, hospodářský a sociální vývoj, soužití a mezilidské vztahy „*nové společnosti*“. Zabývá se tématem identity a kultury a vše zasazuje do kontextu vývoje celého státu a zkoumá vztah pohraničí k politickému vývoji v Československu po roce 1945. Těžiště jeho práce leží v období do roku 1948, kde sleduje hlavní proudy a směry dalšího vývoje.

Dlouhodobě se tématem pohraničí a česko-německých vztahů věnuje občanské sdružení *Antikomplex*,¹⁷ pod kterým publikoval Matěj Spurný svou doplněnou a přepracovanou disertační práci s názvem *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*,¹⁸ která mapuje počátky socialistické diktatury pohledem menšin v pohraničí mezi lety 1945–1960. Jeho práce je významná zvolenou perspektivou, protože se snaží téma pojímat pohledem okrajových skupin, které do pohraničí přicházejí. Současně komplexně řeší i téma německy mluvícího obyvatelstva, které není nuceně vysídleno, ale v pohraničí zůstává. Základní tezí pak je téma socialistické diktatury, která má své počátky dle M. Spurného právě ve vysídlení a osidlování a je důsledkem politického vývoje tehdejší společnosti v Československu.

Dalším zpracováním tématu osidlování je kniha *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*¹⁹ od kolektivu autorů Františka Čapka, Lubomíra Slezáka a Jaroslava Vaculíka, která v kontextu nuceného odsunu postihuje osidlování na třech rovinách: zemědělské osidlování, osidlování v průmyslové sféře a osidlování reemigrantů. Práce se zaměřuje především na období od roku 1945 do 50. let 20. století. Jedná se o bohatě pramenně

¹⁶ WIEDEMANN, Andreas. *"Pojď s námi budovat pohraničí!": osidlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha: Prostor, 2016.

¹⁷ Antikomplex je nezisková organizace, které usiluje dle svých slov o společnost tvořenou svobodnými a zodpovědnými občany, kteří se neomezují jen na národní zájmy a osobní spotřebu. Chtějí podpořit kritickou reflexi minulosti, zlepšit vzdělávání na školách a posílit aktivní přístup k občanství, včetně rozvoje místních komunit. Viz *Antikomplex: Historie a život v Sudetech současnými očima* [online].

¹⁸ SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex, 2011.

¹⁹ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*.

podloženou práci mapující sociální, hospodářsko-ekonomické, demografické a politické rozměry tématu osidlování.

Tématu proměny sociální struktury v pohraničí se věnovala historička Lenka Kalinová v několika publikacích jako *Společenské proměny v čase socialistického experimentu* či *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945–1948*.²⁰ Její příspěvek k sociálním dějinám a historické demografii je důležitý v rozměrech výzkumů dělnické třídy, zaměstnanosti a struktury československé společnosti po roce 1945.

Orálně-historické příběhy prezentované v této diplomové práci jsou z obce Rokytnice nad Jizerou a představují kulturně specifické prostředí horského pohraničí ve městečku, které bývalo po větší dobu své existence obydleno německým obyvatelstvem. Ačkoliv procesy vysídlování i osidlování jsou patrné napříč celým českým pohraničím, jejich průběh a podoba se lišila od města k městu dle složení obyvatelstva, hospodářské vyspělosti a dalším aspektům. Z toho důvodu je nutné brát v potaz historický a demografický regionální rozměr oblasti, ve které se dějí zkoumané události.

Velkým zdrojem informací je pak tzv. krajanská literatura, která je svébytným žánrem pohybujícím se mezi zachycováním osobních vzpomínek a obsahově kvalitní regionální historiografií, přičemž autoři nejsou historiky. Primární v této literatuře není teoreticky podložený historický výklad, ale motivace autorů-rodáků, kteří píšou s osobním zaujetím. Právě vysídlení Němci vytvořili různé spolky a skupiny bývalých obyvatel českého pohraničí s cílem sdílet své vzpomínky a stesk po domově. V rámci těchto spolků vznikaly také vlastivědné a krajanské tiskoviny. Po většinu druhé poloviny 20. století nebyla možná přeshraniční spolupráce, a proto jednotlivé práce jsou psány povětšinou pouze z jedné perspektivy, buď české nebo německé.

Vrcholem krajanské literatury jsou pak monografie jednotlivých obcí, což pro toto téma představuje kniha *Stará vlast Rokytnice v Krkonoších*²¹ od německého mineraloga a vulkanologa Hanse Pichlera, který byl rodák z Vrchlabí. Kniha vyšla roku 1991 a přeložená do češtiny vyšla třicet let poté, roku 2021. Jedná se o sborníkové dílo, které se na své poměry vyznačuje vysokou kvalitou udanou samotným univerzitním profesorem Pichlerem, ač jejím limitem jsou omezené primární zdroje i značně subjektivní pojetí tématu česko-německých vztahů, které je

²⁰ Viz publikace: KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha: Academia, 2007. KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.

²¹ PICHLER, Hans. *Stará vlast Rokytnice v Krkonoších*. Rokytnice nad Jizerou: město Rokytnice nad Jizerou, 2021.

pochopitelné. Kniha je dnes sama historickým pramenem, který nabízí vhled do vnímání německy hovořících obyvatel Krkonoš.

Z česky psané regionální historie jsou to pak práce Miroslava Kubáta na audioknize *Kronika města Rokytnice nad Jizerou*²² či práce vycházející pod Správou Krkonošského národního parku a v časopise *Opera Corcontica*.²³ Z regionálního rozměru pro mě byly důležité již provedené etnologické a etnografické výzkumy v Krkonoších a Podkrkonoší. Paměť v příbězích jednotlivců zachycuje v několikadílné sérii knih Libor Dušek v *Krkonošští rodáci vzpomínají*,²⁴ které však nejsou povahy orálně-historické a jejich cílem je faktografické uchopení regionální historie a z hutně revidovaných a editovaných příběhů se nedá poznat povaha narativu. Přesto se jedná o velmi obsáhlou sbírku mapující osudy obyvatel Krkonoš. V nakladatelství již zmiňovaného občanského sdružení *Antikomplex* vyšla také práce *Sudetské osudy*²⁵ od M. Spurného, který nahrával rozhovory s pamětníky žijícími v Sudetech po roce 1945. V této knize se nachází 17 rozhovorů, které byly vybírány s cílem postihnout různorodost osudů v Sudetech.

Z prací relevantních pro orálně-historický výzkum je publikace od Ondřeje Roubala *Biografická identita v pohraničí: Teritoriální identita v životních příbězích poválečných osídlenců pohraničí severních Čech*,²⁶ která na příkladu euroregionu Nisa zkoumá identitu novoosídlenců, kteří po roce 1945 přišli do pohraničí. Jedná se o analýzu a interpretaci biografických rozhovorů s lidmi z nejstarší generace poválečných osídlenců pohraničního území.

Nově přeloženou publikací zabývající se vysídlováním a osídlováním je pak také práce amerického historika Eagle Glassheim s názvem *Očista československého pohraničí: migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech*,²⁷ kde se zabývá otázkou pohraničí v několika rovinách. Zkoumá jak česko-německé vztahy, vysídlení Němců a jejich životy v SRN a NDR a osídlování pohraničí, tak environmentální rozměr pohraničí a otázky životního prostředí. Jednu kapitolu věnuje specifické situaci na Mostecku a v závěru řeší německo-české diskuse o úpadku pohraničí.

²² KUBÁT, Miroslav a Eva MARTÍNKOVÁ. *Kronika města Rokytnice nad Jizerou*. [Rokytnice nad Jizerou]: [Město Rokytnice nad Jizerou], 2018. 1 CD audio (55:07).

²³ ŠTURSA, Jan. *Krkonoše a lidé*. Vrchlabí: Správa Krkonošského národního parku, 2020.

²⁴ DUŠEK, Libor. *Krkonošští rodáci vzpomínají: Dramatické příběhy z válečných a poválečných let*. Díl 1–4. Víkend, 2017-2022

²⁵ SPURNÝ, Matěj. *Sudetské osudy*. Praha: Antikomplex, 2006.

²⁶ ROUBAL, Ondřej. *Biografická identita v pohraničí: teritoriální identita v životních příbězích poválečných osídlenců pohraničí severních Čech*. Praha: Professional Publishing, 2013.

²⁷ GLASSHEIM, Eagle. *Očista československého pohraničí: migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech*. Praha: Academia, 2019.

Co se týče primárních zdrojů, základním zdrojem jsou vedle Národního archivu Praha také Archivy Ministerstva vnitra ČR, Ministerstva zemědělství a Ministerstva zahraničních věcí Praha. Pro sledování demografických proměn pak slouží Zprávy Státního statistického úřadu Československa. Pro Severní Čechy jsou pak podstatné Státní oblastní archivy v Litoměřicích a Hradci Králové pro výzkum Krkonoš konkrétně Státní okresní archivy v Semilech a v Trutnově.

Doplňujícím pramenem pak jsou soudobé časopisy, brožury a letáky, které propagovaly osidlování a informovaly o situaci v pohraničí, mezi nimi přímo časopis založený s názvem *Osidlování*, který vycházel v letech 1946–1950 pod hlavičkou Osídlovacího úřadu, který periodikum vydával dvakrát měsíčně. Vznikla také ediční řada *Nový domov*. K vysídlování žádná periodika nevznikla, informace o něm najdeme v celostátních a regionálních novinách.

Jedním z nejnovějších projektů, který může nadále pomoci výzkumům z Krkonoš, je projekt *Prameny Krkonoš*. K projektu *Vývoj systému evidence, zpracování a prezentace pramenů k historii a kultuře Krkonoš a jeho využití ve výzkumu a edukaci*, k němuž vyšla v roce 2022 kolektivní monografie *Krkonoše a jejich lidé v běhu času: prameny, paměť, interpretace ve 20. století*.²⁸

Závěrem by se dalo říci, že téma nuceného vysídlení a osidlování pohraničí je po výzkumné stránce již po několik desítek let zkoumáno, ale stále nevyčerpáno. Vzhledem k různorodosti množství námětů a přístupů a celkově faktické geografické rozloze existuje mnoho úhlů pohledu na toto téma. Množství menších studií jednotlivých obcí a oblastí odhaluje komplexnost a rozsáhlost demografických posunů, regionální a aktérské přístupy mapují různost lidských osudů. Málokdy se však aktérská zkušenost prolíná s velkými koncepty dějin. Vedle záznamů rozhovorů bez hlubší interpretace nacházíme obsáhlé monografie pracující s primárními prameny archivní povahy. Výjimkou se stává propojení současných faktografických poznatků s aktérskou zkušeností, které je typické pro orální historii. Bohužel oproti německé historiografii chybí komplexnější uchopení pamětnických příběhů.

²⁸ SLAVÍČEK, Jan a kol. *Krkonoše a jejich lidé v běhu času: prameny, paměť, interpretace ve 20. století*. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2022.

1.2 Terminologie

Již při vymezení základních pojmů, se kterými můžeme pracovat, je nutné zpochybnit hojně užívané pojmy jako „odsun Němců“, „odsun obyvatelstva německé národnosti“ či německé slovo pro živelné vyhnání „wilde Vertreibung“. První dva zmíněné pochází z českého prostředí, kdy se nucené vysídlení zlehčuje a slovo „odsun“ vymazává skutečnost přerušení nějaké tradice, implikuje odosobnělost, ostatně odsouvají se nepříjemné věci. Z toho důvodu v textu pracuji s pojmem „nucené vysídlení“, které více postihuje realitu a předpona vy- naznačuje vytržení z kořenů, které přeneseně z hlediska historie můžeme vnímat ve vztahu k místu i lidem. V soudobých československých dokumentech také lze najít různé eufemismy pro vysídlení, například stěhování či evakuace, které jsou nepřiměřené situaci.²⁹ Stejně tak se budu snažit vyhýbat pojmu „obyvatelstvo německé národnosti“ či „Němci“, přestože se tento pojem objevuje v matrikách a úředních dokumentech. Objevuje se zde problém určování podle místa narození, užívání jazyka, či vzdělání, nemožnost sebeidentifikace a při výzkumech o národnostních menšinách narážíme na různá pojetí národnosti. Ostatně i z těchto důvodů je dnes národnost stejně jako náboženské vyznání dobrovolným sdělením („kolonkou“ v dotazníku) při sčítání lidu. Protože nemůžeme dohledat a zjistit, jakou národnost by si sami obyvatelé pohraničí vybrali, zda by si jich nevybrali více, je proto vhodnější mluvit o německy mluvícím obyvatelstvu. Ani výraz německých historiků mluvících o „*živelném vyhnání*“ není neutrální, ale jasně naznačuje postoj a perspektivu, jakou se na téma dívají.

Jak již bylo zmíněno výše, osídlování pohraničí probíhalo souběžně s nuceným vysídlením německy mluvícího obyvatelstva. V historii českých zemí se jedná o bezprecedentní masový vnitrozemský transfer obyvatelstva, který uvedl v pohyb přes 5 milionů lidí.³⁰ Zároveň je metodologicky obtížné postihnout takto demograficky fluidní období, samotná otázka, kdo byl vysídlen a kým byla oblast dosídlena, nemá jednoduchou a stručnou odpověď. Politická úroveň se míchá s aktérskou perspektivou, demografickým rozměrem, sociální a kulturní sférou apod. Navíc téma je složité i kvůli geografickému pojetí. Co je totiž vlastně české pohraničí?

České pohraničí a jeho pojetí po roce 1945 mají svůj základ v předchozích politických debatách, a především ve finálním pojetí hranic „Sudetenland“ v roce 1938. Pokud se budeme bavit o území obsazeném po Mnichovské dohodě, jedná se o větší třetinu, čemuž odpovídá

²⁹ ARBURG, STANĚK. *Organizované Divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění 'evakuace' německého obyvatelstva.*

³⁰ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce.* Str. 6.

i přibližně třetina všeho obyvatelstva v Československu.³¹ Samotný pojem českého pohraničí je problematický, protože byl součástí politického boje a neoznačuje souvislý pás území při hranicích, je na několika místech přerušen a liší se jeho šířka, přičemž na některých místech zasahuje různě hluboko do vnitrozemí.³² Termín české pohraničí označuje spíše území obývané německy mluvícím obyvatelstvem. Matěj Spurný ve své knize *Nejsou jako my* zmiňuje, že pojem české pohraničí zdůrazňuje sounáležitost oblastí s německým obyvatelstvem se zbytkem Československa a zároveň naznačuje odlehlost a okrajovost, která však v některých oblastech neplatí, protože se jednalo i o území bezprostředně sousedící se státní hranicí a nacházelo se spíše ve vnitrozemí, např. místa nacházející se až blízko Plzně či Mělníku, která ale v soudobých debatách spadaly pod termín českého pohraničí.³³ Wiedemann zdůrazňuje, že se nikdy nejednalo o kompaktní samostatnou jednotku, která by byla homogenní etnicky, geograficky či z hlediska hospodářské struktury.³⁴ Jedná se tak o politický konstrukt s historickými konotacemi než o jasně vymezený termín stálého významu.

Na druhou stranu pojem Sudety, který byl původně geografický, získal mnoho dalších různých významů. Kromě označení území, které v českých zemích obývá německé obyvatelstvo, se na konci 19. století objevuje i pojem „sudetský Němec“ a svou politicko-geografickou náplň získal pojem vznikem Sudetenland.³⁵ Tento pojem spíše konstruoval jednotnou identitu mimo veškeré rozdíly uvnitř německé menšiny. Ačkoliv během let 1938-1945 se jednalo o jednotný správní celek, tak Wiedemann upozorňuje na to, že sice většina byla označena jako Říšská župa Sudety, ale Hlučínsko, jihočeské a jihomoravské oblasti byly přiřčeny k sousednímu říšskému území. Stejně jako u pojmu českého pohraničí se nejednalo o oblasti obydlené čistě německým obyvatelstvem. Na německé straně Sudety chápali jako „obranný val proti Čechům“ a prostor pro požadavky německé národní menšiny, před válkou se také zvyšuje intenzita používání pojmu sudetský Němec.³⁶ Po 2. světové válce se v oficiálním označení Sudety nepoužívalo, dokonce bylo zakázáno, a území určené k osídlení bylo nazýváno jen jako pohraničí či české pohraničí.³⁷

³¹ Konkrétně bylo obsazeno německými jednotkami 1. října 1938 32,8 % obcí, a celková zátora Čech byla okolo 37 % území, které obývalo 38,9 % veškerého obyvatelstva Československa (29 074 km² rozlohy). Tamtéž. Str. 13–16.

³² Viz příložený Obrázek č. 1.

³³ SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Str. 25–27.

³⁴ WIEDEMANN. *„Pojd' s námi budovat pohraničí!“*. Str. 28.

³⁵ SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Str. 25–27.

³⁶ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Str. 11.

³⁷ WIEDEMANN. *„Pojd' s námi budovat pohraničí!“*. Str. 29–32.

V této práci budu používat pojem české pohraničí z důvodu soudobého poválečného diskurzu v Československu, který výraz Sudety opustil pro přílišné pejorativní označení a z důvodu, že to příliš připomínalo separatistické snahy německé menšiny a pojem byl přímo zakázán v úředních dokumentech.³⁸ Ač se domnívám, že dnes již pojem Sudety nabyl jiných významů, především Sudety vyobrazují opuštěnou krajinu se svými specifickými problémy na úrovni sociální, tak české pohraničí zároveň označuje proměnu, která byla žádána po roce 1945, tzn. z německého pohraničí udělat české. Současně se má práce zaměřuje na Krkonoše, kde opravdu můžeme mluvit o pohraničí jak politicky, tak geograficky.

Pro úplnost se pokusím charakterizovat nucené vysídlení a osídlení ve vzájemně propojené rovině. Rozdělení na jednotlivé kapitoly zvláště o vysídlení a osídlení totiž nepřímo implikuje časovou následnost a možná i důležitost. Je ovšem důležité procesy integrace a migrace pojímat jako spolu provázaná témata, která spolu komunikují a doplňují se. Bez vysídlení nemohlo dojít k osidlování a bez ambice osidlovat by možná ani nucené vysídlení nenabýlo takových rozměrů.

Při popisu migračních procesů a demografických proměn společnosti v českém pohraničí je vhodné pracovat s pojmy spojenými s migrací. Slovo migrant označuje zpravidla osobu, která se stěhuje z jednoho místa na druhé z různých důvodů (nuceně či dobrovolně), migranty pak označujeme slovy jako emigrant a imigrant, přičemž se mění pouze perspektiva, zda se díváme na migranta jako vystěhovalce, který odešel z rodné země (emigrant) či jako na přistěhovalce, který přišel do cizí země (imigrant). V kontextu vysídlení a osídlení se také setkáváme s pojmem reemigrant, což je navrátilivší emigrant do rodné země po delší době života v zahraničí. Ve své práci používám slovo novoosídlenec, protože sleduji období, kdy se lidé nově či relativně nedávno v rámci deseti let usídlili v pohraničí. Naopak označení starousedlík označuje osobu žijící na jednom místě po celý svůj život, obvykle i po několik generací.³⁹

Přístup sledování migračních procesů můžeme najít třeba u A. Wiedemanna nebo M. Spurného. Nucená migrace německého obyvatelstva byla vyvolána vnějšími podněty a osoby se pro ni svobodně nerozhodovaly.⁴⁰ Dělo se tak na základě národní příslušnosti. V pohraničí to byla velmi problematická otázka a při nuceném vysídlení nebyl brán zřetel na etnické sebeurčení samotných osob či na rodný jazyk, ale kategorie byla dána legislativně, dle

³⁸ WIEDEMANN. *"Poď s námi budovat pohraničí!"*. Str. 30.

³⁹ PETRÁČKOVÁ, KRAUS. *Akademický slovník cizích slov*. Svazek 1. Str. 194, 323. Svazek 2. Str. 495, 651.

⁴⁰ WIEDEMANN. *"Poď s námi budovat pohraničí!"*. Str. 33.

úřadů.⁴¹ Německé obyvatelstvo tak bylo nuceno odejít ze své země za pevně stanovených podmínek, do kterých Němci neměli možnost zasahovat. Na druhé straně pak probíhala dobrovolná migrace osídlenců, kteří byli naopak pozitivně motivováni pro osídlování pohraničí.

Během nucené i dobrovolné migrace pak v pohraničí také souběžně probíhala socializace nové společnosti. Ač s migrací je úzce spojen pojem integrace, tak k typickému začleňování nedocházelo, protože příchozí se stávali většinou a nemuseli se nutně přizpůsobovat starousedlíkům. A. Wiedemann zmiňuje, že pojem integrace by byl možný použit pro reemigranty – novousedlíky české nebo slovenské národnosti přicházející ze zahraničí, kteří tvořili asi 10 % novousedlíků a oproti novousedlíkům z pohraničí se lišili výrazně svou zkušeností před rokem 1945 (tak mluví o vzniku specifické a různorodé situace, ve které se společně socializují různé skupiny osob a vytváří novou společnost.⁴²

1.2.1 Periodizace

Problémem milníků a period je jejich vykonstruovanost vznikající ve snaze zobecnit historický vývoj a „onálepkovat“ či zpřehlednit některá období. Při práci s aktérskou zkušeností a jejich příběhy však vidíme často nepoužitelnost těchto milníků, které v dané době ani nebyly reflektovány jako body zlomu. Lewis W. Spitz zdůrazňoval, že by historici měli opustit přílišné zaměření na periodizace a zkoumat historii spíše tematicky, protože nálepkování zaslepuje a odvádí od problému.⁴³ Reflexivita určování takových pojmů je zásadní, pro přehlednost však ve své práci budu pracovat již se zavedenými obdobími, až ve výzkumné části se z problematiky periodizace částečně vymaním.

Téma vysídlování německého obyvatelstva a osídlování bývá periodizováno různě. Nucené vysídlení bývá rozdělováno na tzv. „divoký odsun“ probíhající bezprostředně po osvobození v květnu 1945 a konce 2. světové války do uzavření Postupimské dohody na začátku srpna 1945 a organizovaný odsun po Postupimské konferenci do roku 1948. Právě u tématu osídlování vidíme v historiografii určitý posun termínů ve světle nových poznatků a pramenů.

Začátek vysídlování a přesunu německy mluvícího obyvatelstva opravdu můžeme datovat bezprostředně po válce (a již několik týdnů před koncem války). S výrazem „divoký odsun“, nucené vysídlení se však především pojí skutečnost, že veškeré vysídlování obyvatel

⁴¹ SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Str. 28.

⁴² WIEDEMANN. *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*. Str. 36–38.

⁴³ SPITZ. *Periodization in history: Renaissance and Reformation*. Str. 189–190.

německého obyvatelstva do Postupimské konference nemělo právní krytí a mezinárodní schválení.

A. von Arburg nucené vysídlení dělí na 1. ranou fázi nuceného vysídlení (spontánní), která trvala do příchodu čs. armády, a následně na 2. fázi vysídlení (hlavní), kterou řídila armáda. Za 3. fázi pak považuje nuceně vysídlené Němce po Postupimské konferenci, kdy po dobu několika měsíců mělo být vysídlování zastaveno, než se připraví v britské a americké okupační zóně dostatečné kapacity na přijetí Němců. V českých zemích tento zákaz nebyl důsledně dodržován, a ČSR opustilo okolo 100 000 Němců.⁴⁴ T. Staněk s pojmem „divoký odsun“ mnoho nepracuje a období dělí na předpostupimské (květen až srpen 1945), postpostupimské (srpen až prosinec 1945).⁴⁵ U Hanse Pichlera, vysídleného Němce, vidíme rozdělení období na „divoký odsun“ v roce 1945 a „humánní odsun“ v roce 1946.⁴⁶

Řízené/organizované nucené vysídlení pak u většiny autorů začíná začátkem roku 1946 prvními transfery schválenými mezinárodními společenstvími. Problémem zůstává však označení „organizované“, které naznačuje, že se před rokem 1946 nejednalo o organizovaný a řízený proces, ale o zvláště řízenou lokálními aktéry, na kterou neměly vliv žádné politické elity. Opak je pravdou, z výzkumu A. von Arburga a T. Staňka vyplývá, že již v jarních měsících roku 1945 se tvořilo centrální řízení a vstup 1. československé armády do pohraničí v červnu 1945 je toho důkazem. Symbolický konec nuceného vysídlení byl 29. října 1946 a vypravení železničního vagonu z Dvora Králové se stalo manifestací úspěchu projektu „odsunu“, ovšem ještě v roce 1947 docházelo k vysídlování a otázka německého obyvatelstva se dále řešila.

Co se týče periodizace osidlování, bývá děleno spíše tematicky podle cíle osidlování. Základními tematickými celky jsou zemědělské osidlování a nezemědělské pro dělníky a živnostníky.⁴⁷ Důvodem pro toto dělení je i částečná časová posloupnost. Fond národní obnovy zabývající se nezemědělským osidlováním z organizačních důvodů zahájil svou činnost až v únoru 1946, zatímco Ministerstvo zemědělství bylo připraveno již na podzim 1945.⁴⁸ Jednotlivé fáze osidlování pak záleží na kritériu, který je vybrán. Je správné měřítko intenzita přistěhovalců do pohraničí, vývoj počtu obyvatelstva (který zahrnuje i odliv obyvatelstva) či

⁴⁴ ARBURG, STANĚK. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů.*

⁴⁵ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.*

⁴⁶ PICHLER. *Stará vlast Rokytnice v Krkonoších.*

⁴⁷ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce.*

⁴⁸ WIEDEMANN. *“Pojď s námi budovat pohraničí!”*. Str. 73.

samotná povaha přistěhovalství a původu migrantů? Pro přehlednost se budu držet dělení osidlování, které částečně kopíruje periodizaci nuceného vysídlení.

Divoké osidlování, které bylo spontánní a neorganizované začalo bezprostředně po válce a trvalo do podzimu 1945, kdy začalo být organizované především Ministerstvem zemědělství, zemědělské osidlování trvalo do léta 1946. Dalším mezníkem je pak rok 1947, který uzavírá osidlování jako masový fenomén již na jaře, protože poté docházelo k zesílení odlivu novousedlíků a ač v absolutních číslech v pohraničí stále přibývá obyvatelstva, je to způsobeno vysokou porodností nikoliv přistěhovalstvím.⁴⁹ Závěrečnou fází pak je období 1947–1952/1953, kdy zpočátku dochází k reemigraci a počet reemigrantů převyšuje počet osídlenců z vnitrozemí, ale obecně se jedná spíše o odliv a stabilizování demografického složení.⁵⁰ Základními zdroji informací jsou zpráva statistického ústavu týkající se počtu obyvatel v pohraničí v roce 1947 a celostátní sčítání lidu v roce 1950.

Vidíme tedy, že se první fáze vysídlování a osidlování překrývají a končí postupimskou konferencí. S tím rozdílem, že zatímco nucené vysídlení bylo v této fázi řízeno více centrálně, tak osidlování mělo spontánní charakter založený na vnitřních motivacích novoosídlených, který se odrážel například ve fenoménu zlatokopectví, který rozeberu níže. Organizovanou podobu jak vysídlení, tak osidlování dostávají na začátku roku 1946, přičemž zemědělské osidlování má náskok před nezemědělským. Co se týče konce migračních procesů, tak oba procesy oficiálně končí rokem 1947/48, přičemž se situace stabilizuje až v první polovině 50. let, kdy stále dochází k přesunům, reemigracím, odlivu obyvatelstva z pohraničí.

⁴⁹ Do pohraničí přicházely především mladé rodiny, které se snažily zlepšit svoji socio-ekonomickou situaci a byla to pro ně příležitost získat zaměstnání a bydlení.

⁵⁰ WIEDEMANN. *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*. Str. 72–75.

2 VYSÍDLENÍ A OSIDLOVÁNÍ KRKONOŠ PO ROCE 1945

2.1 Poválečné vysídlení německého obyvatelstva a následné osidlování

2.1.1 Plánování

Ještě před oficiálním zahájením nuceného vysídlování, z důvodu velmi silných protiněmeckých nálad, začalo emigrovat německy mluvící obyvatelstvo, stejně jako česky mluvící osídlenci začali přijíždět do českého pohraničí. Bylo to období velkého napětí a chaosu v pohraničí a bezpečnost i organizaci zajišťovala nová československá armáda. Současně probíhaly ještě „očist'ovací akce“ pohraničí od německých vojáků, partyzánů.

Důvodem pro označení tohoto období jako „divoké“ či „neorganizované“ plynuly z nedostatku pramenů. Z nejnovějších poznatků se však ukazuje, že již v této fázi měly velký vliv ústřední rozhodovací orgány, ač finální podoba byla vždy v součinnosti více aktérů včetně lokálních představitelů. Vedoucí úlohu vysídlování zaujalo Ministerstvo vnitra, Ministerstvo národní obrany a armádní velení. Již od 15. května 1945 byly vydávány rozkazy k „evakuaci“ Němců včetně starousedlíků. Nejednalo se tedy o neorganizovanou akci, z pramenů vyplývá, že hlavní politické elity byly informovány a buď to, co se dělo, schvalovaly nebo akceptovaly. Základním rysem migrací do srpna 1945 však je, že neměly právní krytí zajištěné mezinárodním společenstvím.⁵¹

Myšlenky na vysídlení německy mluvícího obyvatelstva se neobjevily až po válce, ale zahraniční odboj je formuloval během války a objevovaly se i v domácím prostředí. Nicméně nutno dodat, že už během mnichovské krize bylo tématem národnostní složení pohraničí, přičemž jednou z možností bylo snížit počet německy mluvícího obyvatelstva.⁵² Existovalo mnoho variant na řešení „německé otázky“ v Československu od změny hranic, poskytnutí určité samosprávy německé menšině, vnitrostátní přesuny až po vysídlení „vinných Němců“ či všeobecné vysídlení. Od roku 1941 z českých stran zazníval jak v českém, tak exilovém odboji silnější apel na odsun. Podstatný je také vývoj nálad a postojů ve společnosti během Protektorátu Čech a Moravy, který byl sice ušetřen ničení země, ale postupně se u Čechů

⁵¹ ARBURG, STANĚK. *Organizované Divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění 'evakuace' německého obyvatelstva.*

⁵² Benešův „pátý plán“ byl roku 1938 poslán do Paříže, obsahoval návrh vysídlení v počtu 1 milionu s odstoupením některých pohraničních oblastí. 1–1,2 milionu zbylých Němců mělo zůstat. BRANDES. *Cesta k vyhnání 1938–1945: plány a rozhodnutí o "transferu" Němců z Československa a z Polska.* Str. 21.

zvětšovala nenávisť a touha se pomstít Němcům, na čemž závisela i vidina budoucnosti československé republiky.⁵³

Od druhé poloviny roku 1942, i v souvislosti s heydrichiádou, československá reprezentace v Londýně začala vnímat téma vysídlení jako základní podmínku pro budoucí vývoj a dala si za cíl vyjednat co možná největší pole působnosti a získat souhlas Spojenců pro vysídlení.⁵⁴ Za milník se považuje návštěva prezidenta Beneše v Moskvě v roce 1943, kde prezident předložil požadavek, aby exilová vláda měla právo rozhodovat o přidělení státního občanství a pohraniční obce byly osídleny minimálně z 67 % slovanským obyvatelstvem. Komunisté z počátku zastávali názor, že vysídlení nemá být všeobecné a s německy mluvícím obyvatelstvem se nadále počítalo do nové podoby Československa s tím, že do rozhodování o přiznání občanství budou zapojeni i ověření němečtí antifašisté. Otázkou zůstávalo, jak bude vypadat situace na konci války vzhledem k možným antifašistickým vlnám, ke kterým se mělo přihlídnout při rozhodování o vysídlení. Sovětský svaz podporoval vznik národní a slovanské republiky, která nechrání menšiny, a naopak je odsune za hranice (týkalo se to nejen Němců, ale také například Maďarů). Později komunisté v čele s Gottwaldem začali radikalizovat svoje postoje i v odkazu na Stalinův kladný postoj k všeobecnému vysídlení menšin. Západní velmoci jako Velká Británie nebo USA vnímaly národnostní menšiny jako riziko pro stabilní situaci v Evropě, ale zároveň se zdráhaly dát souhlas k rychlému většinovému vysídlení Němců.⁵⁵ Souhlas Velké Británie, Spojených států a Sovětského svazu s hromadným vysídlením německy mluvícího obyvatelstva se podařilo získat na konci roku 1943.⁵⁶

Základním dokumentem pro nucené vysídlení se pak stal Košický vládní program schválený 5. dubna 1945, který byl označován za program národní a demokratické revoluce. Ač program neobsahoval definitivní řešení německé otázky, snažil se naplnit prázdný prostor do doby, než se dohodnou mezinárodní vítězné velmoci. Základními stanovenými principy bylo, že se vysídlení bude týkat cizinců, zločinců a přistěhovalců. Návrhy nebyly však v mnohých případech realizované a obecné principy byly vykládány různě.⁵⁷

Provedení tzv. „divokého odsunu“ bez souhlasu Spojenců nebyl v kruzích československých politických elit ojedinělý. V pramenech dokumentujících okolí Edvarda Beneše a jeho

⁵³ GLASSHEIM. *National mythologies and ethnic cleansing: The expulsion of Czechoslovak Germans in 1945.*

⁵⁴ ARBURG, STANĚK. *Organizované Divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění 'evakuace' německého obyvatelstva.*

⁵⁵ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.*

⁵⁶ ARBURG, STANĚK. *Organizované Divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění 'evakuace' německého obyvatelstva.*

⁵⁷ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Str. 32–51

postoje několikrát nalezneme myšlenku, že lidová msta je přirozená a nemělo by se jí bránit. Dokonce že lidová spravedlnost je po skončení války nevyhnutelná. Tato zjištění A. Arburga a Staňka vyvrací jeden z mýtů, že rozhodnutí Spojenců bylo tak zásadní, a proto se na ně čekalo.⁵⁸

Plány týkající se osidlování byly také tématem doby válečné, ač trochu zaostávaly za debatami o vysídlení německé menšiny. Plánování osidlování také souviselo s přemýšlením o zemědělské reformě, která byla dle exilové vlády nutná včetně pozemkové reformy pohraničí.⁵⁹ První ucelenější plán vysídlení, ale i osídlení vzniká roku 1940 pod Petičním výborem „Věrní zůstaneme“, který však není dostupný. Další řešení vysídlených území po Němcích najdeme v Memorandu čs. vlády v Londýně z roku 1944, které vycházelo z předmnichovských hranic s tím, že bude odsunuto asi 1,6-2 milionů Němců.⁶⁰ V roce 1945 v Košickém vládním programu můžeme najít bod o ustanovení národních správ, ovšem stejně jako o vysídlování se nejedná o definitivní a jednoznačné rozhodnutí.⁶¹

Téma osidlování spadalo především pod Ministerstvo vnitra a Ministerstvo zemědělství spolu s Ministerstvem průmyslu a obchodu. Dohled nad osidlováním u hranic pak vykonávalo Ministerstvo národní obrany. Ovšem plán jako takový nevzniká a při vzniku už zasahuje do procesu dávno zaběhnutého, kdy se dobrovolní migranti stěhují do pohraničí od osvobození.⁶²

2.1.2 Začátky vysídlování a osidlování do konce roku 1945

Ač první vysídlení dle Ministerstva vnitra měli být až v červenci 1945, migrace německy mluvícího obyvatelstva začala již od jarních měsíců roku 1945. Pohyby lidí na konci války na území ČSR byly velmi nepřehledné a vzájemně se prolínaly; mnoho uprchlíků začalo prchat před úspěšným postupem Rudé armády (jednalo se o uprchlíky v čele s vojáky Wehrmachtu a Němce, co přišli do protektorátu po Mnichovu). Od dubna 1945 nabývá evakuace masovějšího charakteru spolu s vytvořením evakuační směrnice. Z odhadů počtů obyvatelstva vychází, že na přelomu března a dubna byly asi 4 miliony Němců-civilistů na území ČSR. V tu dobu se na území ČSR ještě nevrátili vojáci německé národnosti,⁶³ za to zde ještě byli Němci, kteří utekli před bombardováním a celkově bylo v pohraničí v květnu 1945 přes 2,5 milionů Němců.

⁵⁸ ARBURG, STANĚK. *Organizované Divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění 'evakuace' německého obyvatelstva.*

⁵⁹ SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960).*

⁶⁰ GRULICH. *Problematika počátků osidlování pohraničí a plány na osidlování.* Str. 12–13.

⁶¹ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce.* Str. 24.

⁶² SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960).*

⁶³ Z českých zemí odešlo 500 000 Němců do války, celkově se ztráty pohybují okolo 200 000 sudetských Němců. STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Str. 44

Přesnější a reálná čísla o tom, kolik bylo osob evidovaných jako Němci u nás mohou vycházet z informací o výdajích potravinových lístků, které zpřesňují odhady na 2,7 milionů Němců v červnu 1945.⁶⁴ V květnu se přesuny lidí ještě zrychlily a situace v pohraničí spolu s návraty vojáků, pohybem partyzánů a revolučních gard, byla velmi chaotická.

Nejintenzivnější část vysídlování byla právě v měsících červen a červenec roku 1945. Stupňovala se také nacionální radikalizace v Československu, která byla podporována v projevech nejvyšších státníků jako byl prezident Edvard Beneš.⁶⁵ Německy mluvící pamětníci mluví o masovém strachu z odplaty na německém obyvatelstvu, což dosvědčuje velmi vysoký počet spáchaných sebevražd, které kromě strachu z odplaty plynuly ze strachu ztráty jistot a změn.⁶⁶ Na Němce v ČSR byl uplatňován princip kolektivní viny a byli vnímáni jako nespolehliví a jako nepřátelé českého národa. Tento převažující postoj umožňoval během května až června velké „čistky“ v pohraničí od „nepřátelských živlů“. Armádu za účelem bezpečnosti i „čistek“ poslalo Ministerstvo národní obrany (MNO) již 22.5.1945 a ještě předtím vzniklo Pražské vojenské velitelství „Alex“, které koordinovalo obsazení Sudet, podřízení měli být revoluční bojovníci – partyzáni a revoluční gardy apod. Jednalo se především o První československý armádní sbor ze Sovětského svazu.⁶⁷

Postupně měli být vysídlení okupanti, provinilé osoby, bývalí veřejní zaměstnanci, zemědělci, majitelé podniků a živnostníci, příslušníci svobodných umění, dělníci a ostatní. Výjimky z vysídlení měli sirotci, děti ze smíšených rodin, osoby nad 55 let, které mohly být u čs. příbuzných, antifašisté, a pracovní síly nezbytné. V období od května do konce července bylo vysídleno z českých zemí téměř půl milionu německy mluvícího obyvatelstva, ovšem není jasné, o jaké osoby se jednalo a kolik z nich uprchlo z vlastní vůle.⁶⁸ V Československu se vytvořilo 107 sběrných středisek pro Němce a vznikaly pracovní a internační tábory.⁶⁹ Podmínky při transferech sice byly formálně dané, co se týče zavazadel, potravin a rodinných pout,

⁶⁴ Tamtéž. Str. 54.

⁶⁵ Edvard Beneš pronesl několik protiněmeckých projevů, ve známost vešel projev z 12.5.1945 v Brně, kde prohlásil tlaskajícím davu: „Nyní se dáme hned do práce. a budeme dělat pořádek v městě Brně s Němci a všemi ostatními. (Potlesk.) Můj program je – já to netajím – že otázku německou musíme v republice vylikvidovat. (Potlesk, výborně!) V této práci budeme potřebovat všech sil všech vás.“ ARBURG, STANĚK. *Organizované Divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění 'evakuace' německého obyvatelstva.* Str. 499

⁶⁶ Dle statistických údajů bylo spácháno na 5558 sebevražd Němců během celého roku 1945. Je pravděpodobné, že do tohoto čísla byly připsány i některé násilné činy, které byly kryté jako sebevraždy. STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Str. 51.

⁶⁷ Dobrovolníci v armádě a jednotkách byli odvoláni v polovině června z armády, z důvodu jejich tvrdého přístupu a snahy se obohatit. STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Str. 61-64. Toto nařízení naráželo na odpor z řad velitelů. WIEDEMANN. „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“. Str. 96.

⁶⁸ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Str. 70–71

⁶⁹ Tamtéž. Str. 207

ale velmi často se pravidla nedodržovala. Stejně tak v internačních táborech panovaly i přes uklidňování médií hrozné podmínky včetně nedostatku potravin, velké pracovní zátěži a šikaně. Byly přejímány nacistické metody, například se zavedlo označení „N“ jako Němec, které musel každý Němec nosit na rukávu.⁷⁰

„Trestání“ Němců probíhalo na veškerých úrovních života: politických (nesměli volit), ekonomických (vázané úschovny, nutnost odevzdat peníze z výplaty, a to co mají navíc), na úrovni sociální (důchody pozastaveny), kulturní (zákaz a zrušení německých škol) a náboženské (perzekuce německé evangelické církve, která přešla pod československou církev bratrskou a byly zakázány mše v němčině).⁷¹ Lepší podmínky panovaly v okupační zóně osvobozené americkou armádou, která kontrolovala dodržování dohod, a také německé obyvatelstvo na rozdíl od Rudé armády nevyužívala na práci.⁷²

Během prvního roku po válce docházelo k mnohým násilným činům. Nejznámější masakry jsou události v Lanškrouně (17.–18. květen), Brněnský pochod smrti (30.–31. květen), Postoloprtský masakr (31. květen–15. červen), Masakr na Švédských šancích (18.–19. června) Ústecký masakr (31. července) a mnohé další.⁷³ Ze statistik však vyplývá, že největší úmrtnost panovala při přesunech jako takových a v táborech z vyčerpání z práce apod.⁷⁴

Tématu kolektivního násilí po válce během nuceného vysídlování se věnoval kromě A. Arburga a T. Staňka také podrobně Jaromír Mrňka.⁷⁵ V odkazu na práce Z. Baumanna a H. Arendt, lze shrnout, že základními prvky umožňující násilí v takovém množství je dehumanizace oběti, de-individualizace trestajícího, nastavení pravidel jednání a neutralizace jazyka. Dále je násilí páčáno dle Z. Baumanna organizovanou profesionální skupinou násilníků, v tomto případě vojáků.⁷⁶ Fenomén násilí proti Němcům po roce 1945 je možné zkoumat tímto pohledem, stejně jako násilí páchané proti Židům. Takové násilí je podobně důsledkem mediálních masáží během okupace, kdy vzniklo rovnítko mezi Němci a nepřítelem, který je méně než člověk.

⁷⁰ GLASSHEIM. *Očista československého pohraničí: migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech*. Str. 71–72.

⁷¹ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Str. 79–80.

⁷² GLASSHEIM. *Očista československého pohraničí: migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech*. Str.

⁷³ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Str. 82.

⁷⁴ STANĚK. *Poválečné "excesy" v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*.

⁷⁵ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*.

⁷⁶ Srov. STANĚK, Tomáš. *Verfolgung 1945: die Stellung der Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien (ausserhalb der Lager und Gefängnisse)*. Böhlau Verlag Wien, 2002.

⁷⁶ Viz BAUMAN, Zigmund. *Modernity and the Holocaust* Cornell University Press. New York, 2000. a ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenth, 1996.

J. Mrňka shrnuje, že většina masakrů a aktů nenávisti se neodehrávala bezprostředně po konci války, ale až s několikatýdenním odstupem v měsících červen-červenec a spatřuje základní dvě vlny kolektivního násilí na jaře roku 1945. První vlna byla v polovině května a probíhala v celých českých zemích, druhá vlna trvala od konce května do srpna a násilí bylo konáno především v pohraničních oblastech. Při druhé vlně už na území byly armádní složky, avšak stát povětšinou excesy vysvětloval selháním jedinců, ačkoliv poskytoval systémový kontext pro takové jednání. Vojáci byli omlouváni také z důvodu jejich frontové zkušenosti s tím, že jejich jednání bylo v souladu s vojenskými zásadami, ač došlo k přehmatům. Legitimizace autoritami (veliteli, politiky) byla jedním z faktorů, které umožňovaly kolektivní násilí spolu s konformitou podřízených a neutralizací jazyka. Posunuly se sociální normy toho, co je legitimní jednání. J. Mrňka dodává, že hlavním aktérem násilných činů jsou tzv. specialisté na násilí, kteří násilí přinášejí z válečného prostředí.⁷⁷ V tomto se shoduje s výsledky výzkumu A. Arburga a T. Staňka, že právě autority byly velmi dobře informovány o tom, co se děje a vědomě se rozhodly násilí nebránit.⁷⁸

V srpnu se ještě zintenzivnilo vysídlování, zároveň se v kontextu události v Ústí nad Labem⁷⁹ spustila další vlna zostření protiněmecké propagandy a také se stupňovala kritika nuceného vysídlování německy mluvícího obyvatelstva jak v mezinárodním prostředí mezi Spojenci, tak v domácím prostředí mezi čs. představiteli. Například Zdeněk Fierlinger, předseda vlády, se stavěl proti koncentračním táborem a přílišnému násilí, které kopíruje nacistické metody. Právě po Postupimské konferenci se více než kdy jindy zdůrazňovala nutnost „humánních“ opatření.⁸⁰ Dlouho také přetrvávalo přesvědčení, že konference v Postupimi znamenala výrazný předěl ve vysídlování, ovšem ještě po něm bez schválení „velké trojky“ bylo neoprávněně vysídleno přes sto tisíc osob.⁸¹

Odhady na konečného počtu německy mluvících obyvatel, kteří opustili Československo do konce srpna 1945 se liší a pohybují se od půl milionu až k milionu. Je ovšem velmi těžké určit jejich kategorizaci, kolik z nich bylo nuceně vysídleno, kolik starousedlíků apod.⁸²

⁷⁷ MRŇKA. *V naší zemi bude konec války psán krví.*

⁷⁸ ARBURG, STANĚK. *Organizované Divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění 'evakuace' německého obyvatelstva.*

⁷⁹ V Ústí nad Labem došlo 31.5.1945 k sérii výbuchů v muničním skladě, což si vyžádalo 27 mrtvých a mnoho zraněných. Za viníky byli označeni němečtí záškodníci „Werwolfové“ a záhy došlo k uplatňování kolektivní viny na německy mluvící obyvatelstvo, přičemž bylo zavražděno více než 80 lidí. STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Str. 78, 423.

⁸⁰ Tamtéž. Str. 105.

⁸¹ ARBURG, STANĚK. *Organizované Divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění 'evakuace' německého obyvatelstva.*

⁸² WIEDEMANN. *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*. Str. 82-84.

Staněk udává, že za rok 1945 bylo vysídleno asi 700 tisíc obyvatel, 300 tisíc uprchlo a v prvních týdnech po 9. květnu zemřelo asi 35–40 tisíc Němců. Zároveň dodává, že i přes lynče a další perzekuce se Němci snažili opakovaně vracet přes hranice.⁸³

Osídlovací úřad v Praze byl ustanoven až v září 1945 a vycházel z Dekretu prezidenta republiky č. 27 Sb. O jednotném řízení vnitřního osídlení z července 1945. O opožděnosti těchto rozhodnutí svědčí fakt, že dle potravinových lístků v srpnu již přibylo v pohraničí skoro 400 tisíc novoosídlenců.⁸⁴ Bezprostředně po skončení války se totiž lidé z vnitrozemí přesouvali do pohraničí, kde přebírali jako národní správci půdu, majetek, živnosti od Němců. Jednalo se o tzv. hraničáře, kteří se vraceli po odchodu v roce 1938 znovu do pohraničí spolu s politickými vězni. Dalšími skupinami byly příslušníci revolučních gard, které se aktivně zapojily do etnických čistek pohraničí a zabavovaly Němcům majetek.⁸⁵

Pro toto období je typické, že osídlenci se nemohli spolehnout na jasně danou organizační strukturu a osídlování nebylo centrálně řízeno. Nejvíce se do organizování zapojily lokální správy, například městské národní výbory, které se snažily situaci v pohraničí zpřehlednit, protože v průměru přicházelo 100 tisíc lidí měsíčně. 8. června 1945 se ustanovily zásady pro odsun a bylo ustanoveno zřízení osídlovacích referátů v rámci Oblastních národních výborů (ONV), které měly za úkol koordinovat souběžnost „odsunu Němců“ a osídlování.⁸⁶ Dalo by se předpokládat, že po roce 1945 při přemýšlení o osídlení se bude jednat o stejné území, jako bylo to okupované území, ovšem Osídlovací úřad zvolil geografickou variantu o 499 km² větší než území okupované.⁸⁷ První osídlenci byli především lidé ze sousedních regionů, které byly vedle protektorátní hranice. Důvodem byl fakt, že přistěhovalci nemuseli mít obavu o přetrhání rodinných vazeb a nebyl to pro ně krok do prázdna. Na podzim 1945 lze už pozorovat, že se do pohraničí stěhují lidé ze všech regionů českých zemích, přesto v celkových číslech převažovali osídlenci ze sousedních oblastí.⁸⁸ Ti také čerpali z výhod nedostatku lidí a obsazovali funkce v místních správních orgánech a stávali se Národními správci statků a celých podniků.⁸⁹ Členstvo se v Národních výborech hodně měnilo, chyběli kvalifikovaní lidé a organizace jak vysídlování, tak osídlování byla často nad jejich síly.⁹⁰

⁸³ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Str. 54.

⁸⁴ GRULICH. *Problematika počátků osídlování pohraničí a plány na osídlování*. Str. 11.

⁸⁵ WIEDEMANN. *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*.

⁸⁶ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Str. 64.

⁸⁷ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Str. 23.

⁸⁸ WIEDEMANN. *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*. Str. 77–80.

⁸⁹ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*.

⁹⁰ WIEDEMANN. *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*.

Do srpna 1945 lze odhadovat asi na půl milionu osídlenců. Většinou se jednalo o přistěhovalce z nižších vrstev společnosti, kteří doufali, že si v pohraničí přilepší a zlepší se jejich socio-ekonomická situace. Mnoho lidí přicházelo také za prací do průmyslových oblastí pohraničí (například severní Čechy, textilní průmysl apod.) či do zemědělsky vyspělých částí jako Pošumaví. Dynamičnost pohraničního osídlování ukazuje také velká proměnlivost obyvatelstva v pohraničních obcích. Noví lidé přicházeli za prací s motivací zisku nemovitosti, na tak velký příval nových osob však nebyly místní správy připravené, což vedlo k bezprostřednímu odchodu osídlenců do jiných končin.⁹¹

Zemědělské osídlování začalo již v dubnu 1945 a jeho první etapa, která byla součástí pozemkové reformy vedené Agrárníky a KSČ, trvala do října 1945. Byla uzákoněna instituce národní správy na zkonfiskovaném majetku, která vycházela z košického programu. Od 10. května 1945 byla určena směrnice pro nově vzniklé Národní výbory, ve kterých vznikaly rolnické komise. Prezidentské dekrety v květnu zneplatnily majetkové právní jednání činěné nepřáteli ČSR během okupace, následně v červnu tyto majetky byly zkonfiskovány a v červenci bylo určeno, že majetky připadnou novoosídlencům.⁹² Zemědělské osídlování je zásadním tématem, protože v pohraničí představovalo 4/5 veškeré zkonfiskované půdy v ČSR.⁹³

Z hlediska zemědělského osídlování bylo zásadní, jak daná oblast byla zemědělsky výnosná a platilo čím úrodnější půda, tím spíše národní správci, co přijeli roku 1945, v místě zůstávali i přes různé prověrky a následné doosídlování od podzimu 1945 se jich netýkalo. Nejméně prvních národních správců zůstalo v horských oblastech. Současně už od 20. let 20. století probíhalo vylidňování venkova, lidé se stěhovali do měst a celkově vývoj v ČSR směřoval k vytvoření velkých hospodářství, které budou tvořené co nejmenším počtem zemědělských vlastníků. Zmizely tak tradiční německé selské statky, novousedlíkům chyběla vazba na půdu a obec a často i znalosti potřebné pro vedení prosperujícího zemědělství.

Mezi lidmi, kteří získali zemědělskou půdu jako první, byli starousedlíci z okolí a spolu s nimi vrátivší se zemědělci na svá území z vnitrozemí, nejednalo se tak v pravém slova smyslu

⁹¹ WIEDEMANN. *„Pojd' s námi budovat pohraničí!“*.

⁹² Dekret č. 5/45 Sb. ze dne 19. 5. 1945 o neplatnosti o některých majetkových právních jednání z doby nesvobody, o národní správě majetkových hodnot Maďarů, Němců, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů,, Dekret č. 12/45 Sb. ze dne 21. 6. 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa a Dekret č. 28/45 Sb. ze dne 20. 7. 1945 o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Str. 233-266.

⁹³ Jednalo se o 2 400 449 hektarů veškeré půdy, 196 000 objektů, které osídlilo 157 495 rodin. Tamtéž. Str. 33–92.

o novousedlíky a byla to stálá skupina, která neměnila tak často své bydliště. Třetí skupina byla nejpočetnější, a to lidé z vnitrozemí, kteří v počátku měli početní převahu, ale také tato skupina byla nejvíce proměnlivá. Právě třetí skupina velmi často ještě v průběhu roku 1945 odházela. Čtvrtou skupinu tvořili reemigranti ze zahraničí.⁹⁴

Nezemědělské osidlování českého pohraničí se v první etapě od května do září 1945 vyznačuje spontánním nábořem českých dělníků. Do pohraničí v tuto dobu přišlo asi 200 tisíc obyvatel, kteří uposlechli výzev místních výborů. Následná fáze do října 1946 byla již poznamenaná cílenějším nábořem pracovníků spolu s řešením přidělů bytů apod. Malé a střední podniky byly však znárodněny až v roce 1949.⁹⁵

Pro tuto fázi osidlování je časté, že někteří osídlenci využívali nejistoty a chaosu bez centrálního řízení a jasné struktury. Jednalo se o osoby, které se nechtěly natrvalo usadit, ale pouze zbohatnout. Takovým lidem se říkalo zlatokopové a byli velmi odsuzováni. Také mezi první osídlence přicházeli různí zločinci, kteří do pohraničí utíkali. Nicméně pohledem úřadů a místních správ se nemohlo příliš vybírat nové obyvatelstvo a novousídlencům ještě stěžovat počáteční situaci, protože byl nedostatek Čechů v celém pohraničí, které bylo do té doby značně německé a Němci i obce spravovali. Také bylo potřeba nabrat Čechy do bezpečnostních složek a byli za tím účelem motivováni ziskem konfiskovaného majetku, často se jednalo o vězně nacistů, kteří následně využívali otočení rolí a dopouštěli se násilných činů. Byla však velká snaha zajistit bezpečnost v pohraničí, aby přijeli další osídlenci. A. Wiedemann dodává, že kromě rabujících příslušníků SNB a partyzánů se objevovali falešní komisaři, kteří se snažili na zmatečné situaci vydělat.⁹⁶

Pomalou sledujeme také rozbíhání každodenního života, po zákazu konání společenských událostí za Protektorátu Čechy a Morava se obnovují taneční večery, jsou pořádány první sportovní zápasy, je obnoven Sokol. Také v pohraničí vznikají buňky politických stran a odbory (ROH), které zakládají svou činnost v podnikových radách.⁹⁷

2.1.3 Vývoj po roce 1946

Od Postupimské konference do zimy se plánovalo organizované vysídlení německy mluvícího obyvatelstva ve spolupráci s USA. Byly stanoveny tři etapy: 1) do začátku roku 1946 vysídlit Němce do vnitrozemí za účelem jejich pracovního využití, 2) všechny Němce kromě

⁹⁴ SLEZÁK. *Zemědělské osidlování*. Str. 53–75.

⁹⁵ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Str. 102–149

⁹⁶ WIEDEMANN. *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*.

⁹⁷ Tamtéž.

antifašistů, smíšených rodin a specialistů v oboru vysídlit z ČSR, 3) vystěhovat kvalifikované pracovní síly do srpna 1946. Součástí plánů bylo také postupné zvyšování počtu vysídlených osob. První oficiální transport do americké okupační zóny Německa proběhl 25.1.1946.⁹⁸

Základním pravidlem dohod bylo slučování rodin, první byli vysídlováni ti, co již měli za hranicemi rodinu. Podmínky v internačních táborech a karanténních zařízení se zlepšily, ale nadále probíhaly problémy se zásobováním. Dalším problémem bylo začleňování vysídlených Němců. Současně Američané vraceli některé odsunuté Němce, protože jim nebylo umožněno odjet s dostatečným vybavením. V pozdějších fázích roku 1946 se také zlepšovaly podmínky při transportech, zlepšovala se organizace a již nebylo z hranic tolik vysídlovaných posíláno zpět. Nadále panovala velká averze k Němcům, v čs. médiích se objevovala kritika, že vysídlení Němci se sdružují za hranicemi a dělají sabotáže. Také se objevovaly příběhy, že před vysídlením Němci ničí svůj majetek. Takové příběhy legitimizovali pokračující perzekuci Němců a princip kolektivní viny, nadále Němci v Česku nemohli pobírat sociální dávky, neměli řádné potravinové lístky apod. V srpnu se také mnoho Němců vracelo na území, snažilo se o repatriaci. Někteří Čechoslováci se snažili pomoci, někdy i za různé odměny, ale toto jejich jednání bylo trestáno a odsuzováno.⁹⁹

Od dubna 1946 Američané žádali zpomalení vysídlování, protože se plnila kapacita. Od května byla zahájena další etapa a od června začalo znovu přesouvání Němců z ČSR do sovětské okupační zóny Německa, což bylo považováno za velkým úspěch československé vlády. Maxima odsunutých Němců bylo dosaženo na přelomu červen/červenec 1946, kdy bylo posíláno až 14 400 osob denně do okupačních pásem Německa. Od začátku roku 1946 do konce srpna bylo vysídleno přes 1,5 milionu Němců a okolo jednoho milionu Němců ještě zůstávalo v pohraničí.¹⁰⁰

Závěrečná fáze trvala do zimy 1946, za celý rok 1946 bylo odsunuto přes 2,2 milionů Němců a v polovině listopadu bylo dle potravinových lístků ještě asi 220 tisíc Němců v pohraničí. Politické elity oslavovaly úspěch odsunu, podařilo se vysídlit přes 80 % stavu z 30. let. Během zimy 1946–1947 byly transporty zastaveny a jednalo se za účelem jejich obnovení na jaře. Důvodem byla jak nepřipravenost na zimní podmínky v táborech, tak také snaha vyřešit jednotlivé žádosti o vyjmutí z odsunu. Nicméně v tak masové podobě již nebyly obnoveny a během roků 1947 a 1948 se jednalo o jednotky tisíců osob, které byly nuceně vysídleny.

⁹⁸ STANĚK. *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Str. 115.

⁹⁹ Tamtéž. Str. 218–220.

¹⁰⁰ Tamtéž. Str. 208–210.

V polovině roku 1948 v ČSR bylo ještě přes 170 tisíc osob německé národnosti. V 50. letech v rámci dalších perzekucí církve bylo do západního Německa vystěhováno 16 832 Němců (řeholníků a řeholnic, duševně nemocných apod.)¹⁰¹ Zároveň bylo mnoho Němců, kteří nebyli nebo nemohli být vysídleni za hranice, posíláno do vnitrozemí a tzv. rozptylováno po celém území ČSR.¹⁰²

Po roce 1949 si Komunistická strana Československa uvědomila, že potřebuje Němce žijící v pohraničí, a snažila se je získat pro socialismus. Nabízela jim rovná občanská práva a schvalovala jejich žádosti o československé občanství, avšak Němci o ně již často nežádali a chtěli být uznáni jako menšina. Tisíce Němců totiž toužily po návratu za svou rodinou a "odsun" pro ně už nebyl hrozbou. V padesátých letech se vedly debaty o restitucích a navrácení peněz, které byly brány jako forma diskriminace. Německá otázka však nebyla vyřešena. V šedesátých letech nová ústava neupravovala menšinová práva a začala se vracet nacionalistická rétorika a projevy nelibosti vůči těm, kteří mluvili německy.¹⁰³

Co se týče osidlování po Postupimské konferenci, výrazněji se ho netýkala a základní bylo až ustanovení Osídlovacího úřadu v září 1945 a následné zahájení nezemědělského osidlování. Konfiskační řízení nezemědělského majetku bylo zahájeno v únoru 1946. Se schválením vysídlování německy mluvícího obyvatelstva Spojenci a institucionalizací osidlování se spustila další vlna nově příchozích.¹⁰⁴

V srpnu 1946 v pohraničí bylo již přes 2 miliony Čechů a Slováků.¹⁰⁵ Nadále v roce 1946 pokračovalo zemědělské osidlování. Rok 1947 vešel ve známost jako velmi neúrodný a suchý, hlášen byl pokles zemědělské výroby o necelých 30 % a mnoho příchozích v roce 1945 ze statků odešlo. Projevuje se zde problém, že nově příchozí nemají vztah k půdě a je pro ně zemědělství náročné a je nedostatek pracovních sil. Dále probíhala poválečná pozemková reforma, která prohlubovala trendy a nedařilo se vrátit na úroveň předválečné zemědělské výroby. Do 22. května 1947 se do pohraničí přistěhoval necelý 1,7 milionu novousedlíků. Celkově bylo v pohraničí přibližně 2,2 milionů lidí, z čehož třetina byla starousedlíci a stále ještě okolo

¹⁰¹ Tamtéž. Str. 253.

¹⁰² SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Str. 179

¹⁰³ Tamtéž. Str. 150–180.

¹⁰⁴ WIEDEMANN. "Pojď s námi budovat pohraničí!". Str. 72–75, 84.

¹⁰⁵ STANĚK. *Odsun Němců z Československa*. Str. 210.

160 tisíc nevysídlených Němců. Druhou největší část osídlenců byli Slováci (v roce 1947 přes 110 tisíc), kteří však po roce 1947 nejvíce odcházeli zpět na Slovensko.¹⁰⁶

Topinka shrnuje situaci v pohraničí po osídlování do roku 1947, kdy byla ukončena hlavní fáze organizovaného osídlování, jako přinejmenším nesoucí základní a těžko řešitelné problémy. V první řadě je to velmi nízká hustota osídlení, jejíž hodnota poklesla na 63 % oproti stavu v 30. letech, dále je to nevyváženost zalidnění mezi městy a venkovem.¹⁰⁷ Angažovanost v osídlovací politice přinesl komunistům velký úspěch v parlamentních volbách právě v pohraničí. Zavládalo pozitivní přesvědčení o úspěchu osídlování. Ač nebylo dosídlené, počítalo se, že již nebude potřeba tolik lidí v pohraničí z důvodu přesunu průmyslu a reorganizace zemědělství. Ze statistických údajů však vychází, že odešla z pohraničí jedna čtvrtina osídlenců, přičemž se na tom negativně také podepsal nástup KSČ po roce 1948.¹⁰⁸

2.1.4 Osídlování po roce 1948

Hlavním trendem pohraničí po roce 1948 bylo vylidnění. Během celého procesu vysídlování a osídlování se výrazně snížil počet obyvatelstva v pohraničí a na konci března 1947, kdy hlavní část nuceného vysídlení můžeme považovat za ukončenou, se v pohraničí nachází o necelý milion méně obyvatel.¹⁰⁹ Nedařilo se naplňovat osídlovací plány, přičemž důvody se mohou hledat v násilné socializaci celé společnosti a obavách osídlenců z likvidace soukromého vlastnictví půdy, stejně jako ve strachu z možného ozbrojeného konfliktu a návratu odsunutých Němců. Do pohraničí se stěhovali lidé s různými sociálními a morálními profily a bezpečnostní orgány měly velké obtíže s kontrolou a potíráním nepravostí a excesů. S časem se situace v pohraničí stabilizovala, ale trvalo mnoho let, než se stalo součástí ostatních regionů Českých zemí.¹¹⁰

Roku 1948 vzrostl odliv osídlenců z pohraničí, obzvláště z venkova kvůli nízkým přídělům půdy a nízké kvalifikaci. Jednalo se o lidi nezkušené s hospodařením v horách a na větších usedlostech a trvale klesala výroba. Kromě zadlužování a pěstování nevhodných potravin a poklesu stavu hospodářských zvířat, novoosídlencům stěžovalo život zvyšování přídělů za usedlosti ze strany Národního pozemkové fondu a politika místních správ. Po roce 1948 také

¹⁰⁶ To se podařilo až 1964, narozdíl oproti jiným evropským zemím, které se na tuto úroveň dostaly roku 1949. ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Str. 91.

¹⁰⁷ TOPINKA. *Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení*. Str. 536.

¹⁰⁸ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*.

¹⁰⁹ Z údajů z května 1945 bylo v pohraničí 3 325 000 obyvatel, z toho kolem 18 % české a jiné než německé národnosti a 82 % Němců, zatímco v březnu 1947 bylo v pohraničí celkem 2 496 836 obyvatel a z toho 161 848 příslušníků německé menšiny. SLEZÁK. *Pohraničí českých zemí na pokračování*. Str. 384.

¹¹⁰ Tamtéž. Str. 393.

byly vysídlováni „nepohodlní“ přídělci, kteří nesouhlasili s politikou KSČ. Majetková nejistota způsobila neochotu investovat do hospodaření a zvláště velká sucha roku 1947 vedla k zásobovací krizi na podzim 1948. K uklidnění dočasně pomohlo, když počátkem roku 1948 Fond národní obnovy konečně přistoupil k převádění zkonfiskovaných živností do majetku národních správců, kteří v nich byli často již od května 1945.¹¹¹

Od roku 1949 byla zahájena kolektivizace zemědělství a s tím i ekonomická a politická diskriminace rolníků, což se výrazně projevilo v odchodu dalších zemědělských novoosídlenců. Zároveň bylo v pohraničí zakládání JZD rychlé, protože zemědělci se snažili zbavit dluhů. Výsledná družstva byla úpadková. Současně rozptyl Němců a pracovních sil se projevilo v nedostatku spolehlivých pracovníků a dalších ekonomických problémech na to navázaných, takže mnoho hospodářství skončilo neosídlených a zaniklo.¹¹²

Po reemigraci roku 1950 do pohraničí bylo více jak 12 % obyvatelstva jiné národnosti než české a v některých oblastech národnostní menšiny tvořily téměř třetinu obyvatelstva. Jednalo se především reemigranty (volyňští, rakouští, rumunští Češi), slovenští Romové a rumunští Slováci.¹¹³

V pohraničí se projevovaly další krize jako bytová nouze a špatné zásobování. Průmysl tolik netrpěl, ale chyběli kvalifikovaní pracovníci, pro které nabídka v pohraničí nebyla lukrativní. Dalším problémem byl nárůst kriminality v pohraničí, který byl dáván do souvislosti s mladými „línými“ novousedlíky. Také se objevovaly stížnosti na Romy a pro většinu obyvatel pohraničí se staly postrachem rychle migrující skupiny slovenských Romů, proti nimž velmi tvrdě zasahovaly bezpečnostní složky.¹¹⁴

Socializace postupovala v pohraničí velmi rychle, družstva zde dokonce přebírala živnosti určené původně pro převod do soukromého vlastnictví. Během let 1949 a 1950 zmizela z osídlovaných krajů převážná část soukromých řemeslníků a živnostníků. Tento proces pak vedl k dalšímu podstatnému snížení životní úrovně v pohraničí. Rokem 1953 oficiálně skončila kolektivizace, avšak společnost se neustálila. Vláda v roce 1950 považovala proces osídlování za ukončený. Ovšem v září 1953 vláda spustila program dosídlovací akce, aby zlepšila situaci v zemědělství a zvýšila bytovou kapacitu v každém okrese. Avšak tento program se ukázal jako

¹¹¹ TOPINKA. *Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení*. Str. 543-544.

¹¹² SLEZÁK. *Zemědělské osídlování*.

¹¹³ SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. 115-133.

¹¹⁴ WIEDEMANN. *„Pojd' s námi budovat pohraničí!“*.

neúspěšný, protože do pohraničí přišlo pouze několik tisíc nových osídlenců a zemědělská pracovní síla v oblasti se zvýšila pouze v letech 1954 až 1956.¹¹⁵

2.1.5 Shrnutí vysídlení a osidlování

Pokud vyhodnocujeme vysídlování německy mluvícího obyvatelstva či osidlování pohraničí, je potřeba mít na paměti, že se jedná o dvě „*integrální součásti téhož fenoménu: etnického znovu uspořádání střední a východní Evropy po 2. světové válce*“.¹¹⁶ Během let 1945-1950 v pohraničí došlo k přerušení sociokulturního vývoje a změně migračních procesů, což se projevilo na životní úrovni včetně poklesu vzdělání v oblasti.¹¹⁷

Němci, kteří byli po roce 1948 v pohraničí, zůstali i nadále v těžké situaci a ve špatném postavení ve společnosti. Mnozí z tzv. nepostradatelných kvalifikovaných německy mluvících pracovníků později chtěli odejít za příbuznými do Německa, ale už jim to nebylo umožněno. Tyto koncentrované německé menšiny byly často stále terčem rétoriky o „očistě“, což bránilo jak sžívání starousedlíků i novousedlíků.¹¹⁸

Wiedemann shrnuje, že „*nucené vysídlení německého obyvatelstva znamenalo zpravidla likvidaci dosavadních sociálních vazeb, ale i přerušení kulturních tradic a různých náboženských zvyků. Zaplňování tohoto demografického a společenského vakua s sebou neslo hluboké důsledky pro vývoj celého státu.*“ V Československu zůstalo přes 150 tisíc osob německé národnosti, přičemž jejich budoucnost nebyla vyřešená.¹¹⁹

Z demografických údajů vyplývá, že nejvíce lidí v pohraničí bylo na konci roku 1945, kdy ještě nebyli vysídleni Němci a zároveň přišlo hodně lidí. Německy mluvícího obyvatelstva bylo asi 3,5-3,8 milionů a do ledna 1946, kdy začal organizovaný odsun, bylo v pohraničí přes 1 milion nových obyvatel.¹²⁰ Celkovým pohledem na osidlování vidíme, že do pohraničí přišlo přes 1,7 milionů Čechů a Slováků do roku 1952, ovšem nebyli to pouze etnicky Slované, ale také reemigranti, menšiny (Ukrajinci, Romové, Řekové), čímž se ironizují veškeré slogany, které zdůrazňují potřebu navrátit do pohraničí slovanský národ. Ve skutečnosti se jednalo

¹¹⁵ Tamtéž. Str. 408–415.

¹¹⁶ ARBURG. *Tak či onak. Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích.* Str. 254.

¹¹⁷ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce.* Str. 84.

¹¹⁸ SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960).*

¹¹⁹ WIEDEMANN. *„Pojď s námi budovat pohraničí!“*. Str. 16.

¹²⁰ Tamtéž. Str. 72–75, 84.

o velmi heterogenní skupinu novousedlíků lišící se svou třídní příslušností, etnikem i motivací příchodu a přetrvání v pohraničí.¹²¹

Hlavním problémem se stalo postupné vyliďňování pohraničí, které můžeme pozorovat do současnosti. Již na začátku osidlování se udělalo několik chyb, které předurčily další vývoj. V první řadě národní výbory zajistily pouze ubytování pro novousedlíky, ale nijak nezlepšily podmínky pro práci, život v pohraničí a snadnější adaptaci.¹²² Z toho důvodu poté novousedlíci velmi často po pár letech odcházeli a měnili ubytování i práci. Dalším problémem byl opožděný prodej zkonfiskovaného majetku, což pro nově příchozí představovalo nejistotu a také nižší motivaci se o majetek a usedlosti starat. Zároveň němečtí starousedlíci, kteří nebyli vysídleni, byli přestěhováni v rámci pohraničí, což mělo vliv na kvalifikovanost v průmyslu a způsobovalo to problémy pro znovunastartování průmyslu a zemědělství.

¹²¹ SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*.

¹²² ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Str. 204.

2.2 Vývoj v Rokytnici nad Jizerou po roce 1945

Krkonoše jsou pohoří nacházející se na území severovýchodních Čech a jihozápadního Polska a v minulosti zde byla přítomna jak česká, tak německá národnostní menšina. Největší podíl českého obyvatelstva byl v jihozápadní části Krkonoš.¹²³ Tradičně českými obcemi v Krkonoších jsou například Jilemnice, Vysoké nad Jizerou nebo Černý Důl. Tyto obce měly v minulosti převážně české obyvatelstvo a čeští obyvatelé zde tvořili většinu. Typicky německými obcemi v Krkonoších byly například Žacléř, Trutnov, Maršov, Vrchlabí. Mezi národnostně vyrovnanější obce patřila Rokytnice nad Jizerou.¹²⁴ Do 20. století byly Krkonoše význačné především hornictvím (těžba hnědého uhlí, stříbra, železa, vápence), dřevozpracujícím průmyslem včetně papírenství, sklářským průmyslem, textilní výrobou a lazebnictvím. Západní Krkonoše byly průmyslově vyspělé, kromě textilního průmyslu zde byly také továrny na elektropřístroje.

Září 1938 bylo v Krkonoších velmi vypjaté, od silně protičeskoslovenského projevu Adolfa Hitlera rostly provokace henleinovců, 28. září byla vyhlášena vojenská pohotovost a Krkonoše byly silně chráněny československým vojskem, které se připravovalo na obranu. Nicméně po Mnichovské dohodě jednotky musely vyklidit území do 10. října, ač se později konaly různé sabotáže, německé vojsko převzalo kontrolu nad územím. Celkově se během války Krkonoše přizpůsobily potřebám Německé říše. Během druhé světové války došlo v mnohých místních továrnách v Krkonoších k přeorientování na zbrojařský průmysl. Rekreační boudy a budovy, které byly dříve určeny pro turisty, byly využívány jako zotavovny a rehabilitační centra, z některých se stala cvičiště pro potřeby Hitlerjugend (například Luční bouda), Wehrmachtu a Luftwaffe (Sněžka) či pro nacistické prominenty (Petrovka). Později některé z nich sloužily jako výcviková střediska pro německé záškodnické jednotky známé jako Werwolfové. V oblasti bylo také několik zajateckých táborů.¹²⁵ Konec války v Krkonoších byl příznačný stupňujícím napětím, kromě ustupujících německých jednotek a zvyšování aktivit partyzánského odboje i nacistické domobrany, tak se zvyšovala kriminalita jako taková.

Na konci války mělo početní převahu německé obyvatelstvo, které tvořilo okolo 70 % obyvatel Krkonoš. Nucené vysídlování začalo ještě před koncem války, první transporty

¹²³ „Jihozápadní část Krkonoš se totiž nachází blízko staré zemské cesty spojující přes Novosvětský průsmyk dolní Slezsko a Prahu, která byla jednou z hlavních obchodních stezek spojující hlavní město státu se Slezskou oblastí. Okolí této cesty bylo již od středověku z ekonomického hlediska obydlováno českými obyvateli, a ani německé kolonizace nedokázaly převahu české populace změnit.“ KLAPKA. *Utváření kulturní krajiny v 19. a 20. století*. In: FLOUSEK, Jiří (ed.): *Krkonoše*, s. 748.

¹²⁴ LOKVENC. *Toulky krkonošskou minulostí*. Str. 220.

¹²⁵ Tamtéž. Str. 225.

vyjížděly z města Vrchlabí,¹²⁶ další transportní středisko pak bylo například v Jilemnici. Během prvních měsíců stejně jako v celém pohraničí, docházelo k lynčování německy mluvícího obyvatelstva a uplatňování kolektivní viny. Hlavními aktéry násilností a lidových soudů na Němcích byli samozvaní partyzáni a revoluční gardy, později československá armáda. Mezi partyzánské skupiny, které byly v Krkonoších, patřily například Nikolaj, Pěst, Železo, Smrt, Václavík.

Řízený odsun v roce 1946 probíhal v lednu z Trutnova, v únoru z Vrchlabí a v dubnu z Jilemnice, přičemž převážná část byla odsunuta do americké okupační zóny Německa. Boudy a rekreační střediska přešla do rukou novousedlíků i státu či majetku ROH závodů z vnitrozemí. V roce 1952 byly okresy Trutnov, Jilemnice a Vrchlabí osídleny z 66 % stavu roku 1930 (počet obyvatel se ustálil na 12 900). Pokles je patrný napříč obcemi, nicméně se vylidnění lišilo v každé obci, například Vítkovice v roce 1930 byly na stavu 1 290 obyvatel, roku 1961 měly již jen 366 obyvatel, Harrachov v roce 1930 měl 1 731 obyvatel, roku 1961 zde bylo 1 267 obyvatel. Nicméně obce nezanikly, jako se dělo v jiných částech Československa, s výjimkou Sklenářovic, kde v roce 1945 bylo ještě 166 obyvatel.¹²⁷ Z demografických údajů zjišťujeme, že nejméně byly vysídlením zasaženy logicky jihozápadní Krkonoše a obce Jilemnice a Jablonec nad Jizerou, největší úbytek obyvatelstva měly obce Vítkovice a Paseky nad Jizerou. Průměrně se jednalo o třetinu obyvatelstva.¹²⁸

Rokytnice nad Jizerou byla od roku 1938 do roku 1945 součástí Německé říše v rámci župy Sudety, na začátku války zde bylo okolo 4 600 obyvatel, z toho 1/3 německy mluvících, tedy po ukončení války v Rokytnici nad Jizerou to bylo téměř 1 850 osob německé národnosti. Rozložení obyvatelstva se lišilo dle městské čtvrti, nejvíce Němců bylo v Dolní a Horní Rokytnici, kde bylo 2/3 Němců, nejméně Němců bylo v Horní a Dolní Hleděsebe. V Rokytnici se zřizovala německá vojenská střediska a sanatoria, což vedlo k navýšení počtu německého obyvatelstva a k stavebnímu rozvoji města.

9. května 1945 byla obec obsazena Rudou armádou a mnoho německy mluvících obyvatel násilně zemřelo či spáchalo sebevraždu. Každý obyvatel Rokytnice nad Jizerou byl vyšetřován a následně se lidé určení k vysídlení posílali do sběrného tábora v nedaleké Jilemnici či do pracovních táborů do vnitrozemí. Poslední německý starosta obce byl Alfred Kasper,

¹²⁶ Celkově z Vrchlabí odjelo 45 000 obyvatel německé národnosti. PREISLER. *Poválečná výměna obyvatel v západních Krkonoších*. Str. 33.

¹²⁷ LOKVENC. *Toulky krkonošskou minulostí*. Str. 231–232.

¹²⁸ KLAPKA. *Utváření kulturní krajiny v 19. a 20. století*. Str. 746.

který byl vysídlen a v roce 1947 zemřel ve věznicí Bautzen. Největší násilníci byli z řad revolučních gard, které později nahradil Sbor národní bezpečnosti. K dobrovolnému odsunu se dle rokytnického kronikáře přihlásilo na 1000 osob. Místní národní výbor byl zřízen až začátkem roku 1946 a spolu se Sborem národní bezpečnosti prováděl ověřování národnosti a soupisy majetku. Podmínky pro vysídlení se nelišily od principů určených pro všechny německy mluvící obyvatele – označení páskou na paži, odevzdání majetku, cenností a úspor, omezení svobody pohybu, zákaz používání MHD, omezení potravinových lístků, omezení doby nákupů, zavření škol, zákaz němčiny. Vysídleno bylo do srpna 1945 okolo 1500 rokytnických obyvatel. Transporty probíhaly v květnu, červnu, červenci a celkem jich bylo pět. Z rokytnického nádraží byli Němci posíláni do Žitavy, ze které pochodovali pěšky a hledali přístřeší, aby nemuseli pochodovat dál. Po Postupimi začaly i v Rokytnici „řízené odsuny“ v dubnu 1946 a skončily v říjnu. Z okresu Vrchlabí bylo do října 1946 vysídleno téměř 50 tisíc osob. Několik stovek obyvatel zůstalo v Rokytnici nad Jizerou, povolení k vycestování většinou získali až ke konci 60. let, v roce 1968 bylo v obci asi 300 osob německé národnosti, většinou staršího věku.¹²⁹

Jak bylo již zmíněno, v horských oblastech pohraničí probíhala mnohem větší fluktuace obyvatelstva, na podzim 1945 tam bylo nejméně prvních národních správců, stejně jako v Pošumaví či v Krušných horách. Do Krkonoš také nejvíce přicházeli lidé z Podkrkonoší a ze severních Čech.¹³⁰ Jednalo se především o mladé rodiny, čímž se v oblasti zvýšila porodnost.

Další vliv na proměnu Krkonoš měl obrovský nárůst turistiky nebo navýšení průmyslové výroby a tím zvýšení zátěže pro krajinu. Hory se po roce 1945 významně zalesnily, během let 1945–1948 byla zestátněna větší část lesů a vytlačena pastva dobytka. Harrachovská sklárna Němce R. Endlera byla znárodněna stejně jako veškeré krkonošské textilárny.¹³¹ O svůj majetek přišli dědicové rodu Harrachů, kam patřil kostel Sv. Michaela v Rokytnici.

Novousedlíci do Rokytnice nad Jizerou přijížděli především za prací, protože úbytek dělníků v továrnách byl citelný a spolu s nabídkou práce byl většinou přislíben i byt za výhodné peníze. Mnoho továren se postupně zavřelo, mezi nimi A. Prellogg, Franz Schier ml., Müller a Grossmann a továrna na dřevěné zboží Mittner. Zůstala jediná textilka Haney a bývalý závod Daniela Glasera. Také probíhala komunistická propaganda a ve volbách v květnu 1946 vyhrála KSČ s více než 66% převahou. Po vysídlení německy mluvícího obyvatelstva klesl počet obyvatel. V roce 1948 to bylo 2 698 obyvatel. V 50. letech během doosidlování vzrostl počet

¹²⁹ PICHLER. *Stará vlast Rokytnice v Krkonoších*. Str. 409–428.

¹³⁰ Viz příložený Obrázek č. 2.

¹³¹ Tamtéž.

obyvatel na 3 385, tedy díky vysoké porodnosti počet obyvatel rostl.¹³² V dnešní době klesá a je zde přihlášeno k trvalému bydlišti 2 481 obyvatel k roku 2023.¹³³

2.2.1 Čtvrť „Berlín“¹³⁴

V roce 1940 byla nová továrna Honey odkoupena firmou Siemens a přetvořena pro potřeby zbrojního průmyslu. Pro účely ubytování berlínských pracovníků firmy Siemens se za evangelickým kostelíkem na obecním pozemku začalo stavět 21 domků. Z tohoto důvodu se této nové čtvrti začalo nejdříve říkat Nový Berlín (Neu-Berlin) a později se ujalo kratší označení „Berlín“, dnes je čtvrť města vedena v katastrálních dokumentech jako Berlín.¹³⁵

Skrze archivní průzkum Hanse Pichlera, který vytvořil soupis majitelů domů celé Rokytnice nad Jizerou, případně jejich nájemců k datu 8. 5. 1945, je možné nahlédnout na složitost celé problematiky čtvrti Berlín od jejího vzniku do konce 50. let. Pichlerovi se z 18 adres dostavěných domů podařilo dohledat pouze 4 jména obyvatel před koncem války.¹³⁶ Z mého archivního výzkumu se jeví jako podstatné označení berlínských domků jako „provizorní domov“ nebo „nouzové domky“, což se objevuje v dokumentech do začátku 50. let.¹³⁷ Vzhledem k specifičnosti čtvrti a takovéto dlouhotrvající provizorní povaze, z archivů lze zjistit pouze střípky údajů o přechodných nájemcích. Pokud se budeme snažit zjistit jména dalších obyvatel, tak do úplného usazení obyvatelstva si budeme muset počkat až do konce 50. let, kdy je možné rekonstruovat přesný soupis obyvatel domků, kteří si povětšinou dům koupili.

Základní charakteristikou domků, která určila pravidla pro konfiskaci a další postup prodeje, byl fakt, že nepatřily soukromníkům. Domky do 50. let byly postupně odkupovány a do té doby patřily Městskému Národnímu výboru (MNV), spravoval je Bytový komunální podnik (BKP) Rokytnice nad Jizerou a až v 50. letech byly domky odkupovány. Existovaly drobné výjimky, které vyplývají z evidence bytů 1945–1946, kdy dům č. p. 525 patřil paní Engové a dům č. p. 522 patřil Emmě Frohnelové.¹³⁸

Na leteckém snímku pocházejícího z konce 40. let 20. století je možné vidět, že v dolní části nad evangelickým kostelíkem jsou tři větší domky, které získaly čísla popisná 517, 518,

¹³² PREISLER. *Poválečná výměna obyvatel v západních Krkonoších*. Str. 39–43.

¹³³ Rokytnice nad Jizerou. *Místopisný průvodce po České republice [online]*.

¹³⁴ Název čtvrti je místním pojmenováním, cedule s tímto označením se objevily až v 80.–90 letech, samotní narátoři používají stručné označení „Berlín“. Pro přehlednost budu používat označení čtvrť Berlín.

¹³⁵ PICHLER. *Stará vlast Rokytnice v Krkonoších*. Str. 381.

¹³⁶ Tamtéž. Str. 504.

¹³⁷ SOkA Semily. *Městský národní výbor Rokytnice nad Jizerou 1945-1990*.

¹³⁸ Tamtéž. Karton č. 18. Evidence bytů Města Rokytnice nad Jizerou v letech 1945–1946. SIGN 460

519.¹³⁹ Tyto domky však nebyly Němci dostavěny a jednalo se o hrubé stavby, které se město Rokytnice nad Jizerou opakovaně snažilo dostavět kvůli rostoucí bytové krizi, BKP Rokytnice nad Jizerou žádal o povolení dostavby a získání dostatečných finančních prostředků opakovaně Ministerstvo místního rozvoje a nakonec dostavba byla povolena roku 1954 s tím, že měla být provedena do listopadu téhož roku.¹⁴⁰ Tyto tři domky chátraly okolo desíti let, což zmiňují i samotní úředníci, kteří zdůrazňovali, že při nedostavění a dalším otálení by byla nutná demolice.

Ostatních 15 domků s čísly popisnými od 520 až 534, rozložených ve třech řadách výše, představují základ čtvrti Berlín. V plánu byl záměr udělat ještě jednu řadu po třech domech, ale to se také nestihlo, byly položeny pouze základy a několik stěn, které byly roku 1945 zbourány. Jednoduché typizované domky se začaly stavět po roce 1942 a dochoval se jak ilustrační obraz domu, tak narýsovaný půdorys jednoho bytu.¹⁴¹ Ke každému domku příslušela malá zahrádka. Důležité je zmínit, že domky byly plánované pro dvě domácnosti a po několik let se tam nacházely dva byty, každý po dvou místnostech.

Co se týče proměny obyvatel ve čtvrti Berlín, jak již bylo výše zmíněno, nedá se přesně rekonstruovat seznam nájemníků pro každý dům v každém období. Z dokumentů stavebního řízení, bytové evidence, přiznání daní, přiznání národní správy apod., lze vysledovat základní trendy a motivy, které byly platné skoro pro každý domek. V první řadě to bylo dlouhotrvající převádění vlastnictví na majitele, relativní proměnlivost obyvatel do poloviny 60. let, rozdělení domků na dva byty a dále snahy obyvatel provádět různé stavební úpravy nutné pro zlepšení životní úrovně.

Z přehledů národních správ a bytové evidence po roce 1945,¹⁴² které se týkají čtvrti Berlín, narážíme na nedostatek informací v porovnání s klasickými domy a usedlostmi, které patřily soukromým vlastníkům. V knize národních správců vidíme, že jména ve čtvrti Berlín byla dopisována pravděpodobně později a najdeme zde jen doplňující informaci zahrnující rok narození a národnost (u zkonfiskovaných domů soukromníků se dá zjistit počet lidí v domácnosti a mnohé další doplňující informace). V mnohých případech není v dokumentaci napsané

¹³⁹ Viz příložený Obrázek č. 3 a Obrázek č. 4

¹⁴⁰ SOkA Semily. *MNV Rokytnice nad Jizerou 1945–1990*. Karton č. 58. Stavební řízení – Nový Berlín. SIGN 711.

¹⁴¹ Viz příložený Obrázek č. 5 a Obrázek č. 6.

¹⁴² SOkA Semily. *Knihy č. 6: Seznamy národních správců Rokytnice nad Jizerou*. Národní správy č. p. 201–533. SIGN 551.

celé jméno nájemce, zaměstnání, počet osob, den obsazení ani den vydání dekretu a jedná se o později dopisované informace.

Jisté je, že za 2. světové války v domcích žili především němečtí obyvatelé z nižších vrstev (dělníci, tkadleny). Po konci války tam zůstávali nebo byli přestěhováni především matky s dětmi a starší lidé, kteří nemuseli narukovat a následně nebyli ani v první vlně vysídlování. Ve všech obydlených domcích bydleli lidé německé národnosti, kromě domu č. p. 534, kde bydlela Češka Marie Pohlová s dcerou a přihlášená tam byla k datu 21. 8. 1945. Počet obyvatel se těžko odhaduje, v některých bytech bylo až 6 lidí ve dvou místnostech, některé domky nebyly obydlené vůbec. Současně se domky pravděpodobně staly určitým „přechodným bydlením“ německy mluvícího obyvatelstva, kterému byl zkonfiskován majetek a měli být vysídleni nebo byli z vysídlení vyjmuti, ale nemohli již přebývat ve svém dosavadním domu či bytě.

Dle *Seznamů antifašistů, bývalých německých soc. demokratů schválený Ministerstvem vnitra v Praze, které se nahlásili k dobrovolnému odchodu v okrese Jilemnice*¹⁴³ vyplývá, že tři rodiny (Pfeifferr z č. p. 522, Palme z č. p. 535 a Farker z č. p. 527) se v roce 1945 dobrovolně rozhodli odejít. V prvních vlnách také bylo vysídleno ze čtvrti několik celých rodin (Schonwald Gertrud Sigrun a Horst Rudiger z domu č. p. 534). Naopak několik Němců nebylo vysídleno a bylo na začátku roku 1946 vyjmuta ze seznamů buď z důvodu původu ze smíšeného manželství (například Robert a Amalie Donthovi z domu č. p. 520 a Albert a Marie Jackel z domu č. p. 526), či z důvodu jejich pracovní kvalifikovanosti (Vilibald Ditz z domu č. p. 524 nebo Emma Gernert z domu č. p. 525).¹⁴⁴

Současně se lišila i vybavenost domků, jelikož ze soupisů majetku z roku 1946 se zdá, že domy byly zařízené skromně. Nábytek většinou zahrnoval stůl, několik židlí, skříní a postelí, dále drobné vybavení jako žehličí prkno, sáňky či kbelík. rozdílnost vybavení ovšem může souviset i s tím, kdo a jak moc podrobně vybavení sepisoval, což je patrné z archivní dokumentace. Dále v žádném domku však nebylo hospodářské zvíře jako tomu bylo běžně u jiných domů a chalup v oblasti (ani králíci nebo slepice) a nenacházely se tam cennější předměty jako např. lepší nádobí, šperky či elektronika.¹⁴⁵

¹⁴³ Tamtéž. Karton 48. Přiznání k domovní dani 1953–1958. SIGN 816.

¹⁴⁴ Tamtéž. Karton č. 48. Nezbytní odborní pracovníci 1.3.1946. Národní správa mechanické tkalcovny Erdman Donth,

¹⁴⁵ Tamtéž. Karton č. 40. Soupis majetku.

Nejednalo se o lukrativní oblast k bydlení a samotný zisk domu nebyl jednoduchý a trval dlouho. Ukázkou jsou poznámky v přiznání k domovní dani z druhé poloviny 50. let.¹⁴⁶ Pan Bryknar roku 1956 například píše „*Zahrada dosud nevyměřena. Přiznání jsem nepodával proto, neb do dnešního dne nemáme prodejní ani kupní smlouvy od domovní správy v Rokytнице nad Jizerou.*“ Vilibald Ditz z domu č. p. 524, jehož jméno je v evidencích již od roku 1945/1946, v roce 1956 píše: „*Domek čp. 524 ve kterém bydlím jsem odkoupil dnem 1.1.1956 od domovní správy v Rokytнице nad Jizerou. Tento domek je nouzový postavený v roce 1942 ještě za okupace.*“¹⁴⁷ Roku 1960 pan Ditz vyplňuje, že v domku není ústřední topení, elektrické nebo plynové sporáky a dopisuje k tomu větu: „*Budova je špatně vybavená.*“

Dokumentů mapujících přechodné období od 1945 do 1950 mnoho není, z původních domácností na začátku května zůstaly do poloviny června 1946 pouze tři domácnosti (Ditz, Pohlová, Preisser), z obyvatel přihlášených v roce 1946 zůstalo do 50. let asi 6 domácností. Skoro každý obyvatel přišel do čtvrti v jiném roce.

Celkově by se dalo říci, že v polovině 50. let se ve čtvrti Berlín složení ustálilo. Obyvatelé byli z jedné třetiny Němci pocházející ze smíšených rodin, či vyjmutí z vysídlovacích seznamů (Gernert, Hanuš, Neumann, Jackel, Lanc, Biemann, Doubek, Wiess), a ze dvou třetin Češi, kteří přišli z Podkrkonoší (Jiříčkovi, Novotní), ale i z vnitrozemí (Jedličkovi). Mezi Němci bylo mnoho starších lidí, a naopak mladí Češi zakládali rodiny. Společné měli velmi často především povolání (dělník/dělnice, tkadlec/tkadlena) a stejně vypadající a vybavený (nebo spíše nevybavený) dům se zahrádkou.

Z dokumentů stavebních řízení vyplývá, že od 60. a 70. let obyvatelé čtvrti Berlín žádali o povolení různých rekonstrukcí a úprav. Domy zpočátku dlouho neměly ani kanalizaci, natož ústřední topení. Roku 2002 si majitelé horní řady domků č. p. 530–534 přilepšili odkupem pozemků nad domky a získali tak prostor pro garáže a větší zahrady.

Čtvrť Berlín představuje dynamický a z hlediska proměny obyvatelstva zajímavý kulturní prostor. Stmelujícími prostory jsou evangelický kostelík, kuželna a přírodní divadlo. Historické souvislosti těchto míst jsou níže podrobněji rozebrány.

Protestantské náboženské přesvědčení se do Rokytнице nad Jizerou dostalo s luteránskou reformací, ovšem po rekatolizaci na konci 17. století bylo nuceno odejít okolo 200 obyvatel

¹⁴⁶ Tamtéž. Karton 102–105. Přiznání k domovní dani 1953–1958. SIGN 816.

¹⁴⁷ Biemann nakonec koupil domek od Domovní správy dle smlouvy 23.1.1958. SOkA Semily. MNV Rokytнице nad Jizerou 1945–1990. Karton 48. Přiznání k domovní dani 1953–1958. SIGN 816.

jinam. Opětovné obnovení činnosti evangelíků začalo až na přelomu 19. a 20. století. Němečtí evangelíci se nejprve scházeli v různých hostincích až do postavení modlitebny v Horní Rokytnici č. p. 270 roku 1910. Roku 1905 vznikl Spolek pro postavení kostela a samotný kostel se začal stavět roku 1926 a roku 1927 byl posvěcen jako Kristův kostel.¹⁴⁸ Bohoslužby se zde konaly jednou za 14 dní.¹⁴⁹

Po nuceném vysídlení převzala kostel pod svou správu Československá církev husitská a dnes nese oficiální název Kaple Mistra Jana Husa. Od počátku činnosti Československé církve husitské v Rokytnici byly vnímány dva problémy: ke kostelu nepatřila farnost a zároveň Rokytnice spadala pod vikariát vzdálené Jilemnice v Královéhradecké diecézi. Pro kazatele byla Rokytnice periferní a bylo pro ně problematické se pravidelně věnovat místním věřícím. Ze zápisu rady starších¹⁵⁰ z roku 1959 se dozvídáme, že se uvažovalo o odpojení Rokytnicka od náboženské obce Jilemnice a připojení k náboženské obci ve Vysokém nad Jizerou s tím, že se rozdělení jilemnického vikariátu řešilo již v roce 1951. Hlavní důvodem byla kromě vzdálenosti také skutečnost, že v Jilemnici byl stejný počet věřících a bylo by potřeba i silnější personální pokrytí oblasti kazateli a učiteli. Nicméně ani v roce 1959 nedošlo k rozdělení, samotní věřící z Rokytnice nad Jizerou byli proti a také panovala obava, že by náboženská obec Jilemnice ztrátou Rokytnice a Harrachova přišla o důležité finanční a hospodářské příjmy. Faktem bylo, že bývalý kostel německých evangelíků v Rokytnici nad Jizerou dostala z konfiskátů roku 1958 náboženská obec v Jilemnici a byl to pro ni jediný vlastní sbor.¹⁵¹

Celkově se v 50. letech počet bohoslužeb v náboženské obci Jilemnice zvyšoval, roku 1952 bylo odslouženo 86 bohoslužeb, roku 1958 bylo odslouženo 121 bohoslužeb. Počet věřících byl dlouhou dobu stálý, účast na mších byla různá. Výsledkem nedostatku kazatelů a velké vzdálenosti pro Rokytnici nad Jizerou bylo, že se zde sloužila mše pouze jednou za měsíc, každou čtvrtou neděli v měsíci, a tento stav trval velmi dlouho. Na mše chodilo přibližně 30 účastníků, z celkového počtu evidovaných členů to bylo asi 10 % a od druhé poloviny 50. let se počet spíše snižoval.¹⁵²

¹⁴⁸ Viz příložený Obrázek č. 5.

¹⁴⁹ PICHLER. *Stará vlast Rokytnice v Krkonoších*. Str. 250–251.

¹⁵⁰ Rada starších je samosprávný orgán v protestantských církvích, v Československé církvi husitské rada starších s farářem zastupuje náboženskou obec, náboženské obce se spojují do vikariátů a vikariáty do diecézí.

¹⁵¹ Archiv farní spisovny náboženské obce Jilemnice v Rokytnici nad Jizerou. *Zápis rady starších ze dne 24.3.1959*.

¹⁵² V roce 1956 byla průměrná účast na bohoslužbách v kostele 33 lidí. V roce 1958 to bylo přibližně 27 lidí. Tamtéž. *Výroční zápis rady starších 1957*.

V 60. letech stále byly mše jednou měsíčně, každou neděli byly pouze v Jilemnici. V Dolní Rokytnici se pořádaly náboženské hodiny a pan farář si stěžoval na nedostatek duchovní péče o děti na venkově. Ze zprávy faráře na výroční schůzi z roku 1966 vyplývá, že účast dále klesá, na svátky Velikonoc a Vánoc přišlo okolo 16–19 lidí.¹⁵³ Ze základní knihy členů farního úřadu Církve československé v Jilemnici vyplývá, že v Rokytnici byly ze čtvrti Berlín v 50. a 60. letech evidovány sestry A. Novotná (č. p. 171), M. Bukovská (č. p. 527) a dále jsou od roku 1969 v evidenci manželé M. a J. Jiříčkovi (č. p. 520), v pozdějších letech se přidala také rodina Hollmannova. Ze zprávy r. 1974 v Jilemnici se dozvídáme: „*Počet příslušníků klesá přirozeným úbytkem, a proto je stále obtížnější plnit předepsanou ústřední diecézní daň.*“¹⁵⁴ V dnešní době jsou konány mše dvakrát měsíčně a účast se pohybuje okolo 4–5 lidí.

Kuželna byla vybudována rekonstrukcí staré tkalcovny firmy Schoeller, kterou po válce spravovala obec a následně zde byl Svazarm (Svaz pro spolupráci s armádou). Opravy začaly v roce 1961 pod finanční zárukou Krajského národního výboru a dále většina prací probíhala pod Městským národním výborem v rámci Akcí Z (brigádnické neplacené práce vykonávané o volnech pro obec, oblast). Inspirací pro kuželkáře byla například kuželna v Jilemnici a svépomocí si postavili dvě dráhy s asfaltovým povrchem a kuželky nejdřív stavěli ručně. Materiál na přestavbu byl získáván z celého okolí Rokytnice nad Jizerou a na stavbě a rekonstrukci se podílelo mnoho obyvatel i z okolí. První zápas se uskutečnil 6. září 1964, slavnostní oficiální otevření kuželny proběhlo 10. ledna 1965 a od té doby se pravidelně pořádaly oficiální soutěže s okolními městy. Kromě toho se tradičně hrály vánoční turnaje na svátek sv. Štěpána či zápas dvojic na Nový rok. Mezi budovatele a pravidelné hráče patřili pánové Jirouš st., Nechanický, Luter, Absolon, Antonín a Zdeněk Novotný, bratři Martínkové, Neuman, Hladík, Nedvěd.¹⁵⁵ V dnešní době stále kuželna funguje a spravuje ji nová generace kuželkářů, dráhy jsou automatizované a stále se zde konají tradiční akce.

O vzniku přírodního divadla se toho moc neví, pravděpodobně bylo postaveno v 50. letech v rámci brigádnických akcí. Následně proběhlo několik ochotnických představení. Hlavním problémem divadla pod širým nebem byla nevyzpytatelnost horského počasí a také přímo v Rokytnici nad Jizerou nebyli žádní ochotníci. Divadlo se tak stalo především prostorem her dětí. Nedávno bylo divadlo opraveno a pravidelně se zde pořádají městské kulturní akce.¹⁵⁶

¹⁵³ Během roku 1965 navštívilo mše v Rokytnici 210 lidí, účast na svátky byla okolo 16-19, v Jilemnici to bylo 24 lidí z 1166 příslušníků. Tamtéž. *Zpráva bratra faráře z roku 1966.*

¹⁵⁴ Tamtéž. *Rozbor činnosti a hospodaření náboženské obce Jilemnici v roce 1974.*

¹⁵⁵ Historie oddílu kuželek v Rokytnici nad Jizerou – stavba kuželny. *TJ Spartak Rokytnice nad Jizerou [online].*

¹⁵⁶ Teréní poznámky z období 10.–15.9.2022.

3 TEORETICKO-METODOLOGICKÉ POZADÍ VÝZKUMU

3.1 Orální historie teorie

Základní metodologickou oporu mi poskytuje orální historie, kterou nepovažuji pouze za metodu sběru dat, ale za jedno paradigma historických věd, které zahrnuje celou řadu teorií a přístupů, které se projevují ve výsledné interpretaci narativů. Svou práci vnímám jako součást orálně-historických prací, které kladou důraz na subjektivitu. Hlavní oporou mi byli autoři, kteří jsou součástí tzv. post-positivistického obratu v orální historii, který je založen na důrazu na paměť a subjektivitu a později obratu k intersubjektivitě v orálně-historickém výzkumu. Jedná se především o Alessandra Portelliho, Luisu Passerini, Michaela Frische, Ronald J. Grele a Lynn Abrams. Sebe samu vnímám jako *výzkumnici*: tato role zahrnuje jak samotné východisko v pohlížení na téma z výzkumné perspektivy, tak následně zahrnuje i pojmání tématu skrze terénní výzkum, vedení rozhovorů, přepis a analýzu a interpretaci výzkumu. Pro účastníky výzkumu používám výraz *narátor*, což postihuje, jak jejich hlavní roli vypravěče a pamětníka, tak skutečnost, že příběh současně vytváří v intersubjektivním prostředí na několika úrovních: s ohledem na výzkumníka, posluchače i je samé. *Rozhovorem* označuji nejen samotný dialog mezi narátorem a výzkumníkem, ale také nonverbální komunikaci mezi subjektivitou obou přítomných. Tuto terminologii týkající se orální historie používám od Lynn Abrams.¹⁵⁷

Kritika validity a reliability paměti a ústních svědectví v protikladu s písemnými prameny, které mají být pravdivější, přetrvává i v dnešní době. Ovšem od 70. let 20. století se určitá část orálních historiků přestala snažit reagovat na takové kritiky zpřesňováním a objektivizací orálně-historických pramenů, a naopak začali subjektivní povahu orálních pramenů vyzdvihovat. Termín post-positivistické paradigma pro zlom v orálně-historickém bádání vychází z členění Alistaira Thomsona, který popisuje, že přístup zdůrazňující paměť a subjektivitu byl odpovědí na „*pozitivistické kritiky – především tradiční faktografické historiky konzervativního ražení, kteří se báli politiky paměti a kteří útočili na slabinu paměti – její nevěrohodnost.*“¹⁵⁸ Ač může být termín post-positivismus problematický v kontextu věd jak přírodních, tak společenských, v tomto případě je tím myšleno odmítnutí pozitivistické historiografie,¹⁵⁹ která zakládala historickou pravdivost na shromáždění písemných pramenů a z nich

¹⁵⁷ ABRAMS. *Oral history theory*

¹⁵⁸ THOMSON. *Anzac memories: Living with the legend*. Str. 54

¹⁵⁹ Jedním z hlavních představitelů pozitivistického historicismu je německý historik Leopold von Ranke, podle kterého má historie objevovat „jak to skutečně bylo“. V českém prostředí tento směr vědecké historiografie představuje především historik Jaroslav Goll a jeho žáci.

vycházejících domnělých vědeckých faktů. Post-positivismus pak zdůrazňuje, že každé vědecké poznání záleží na interpretaci subjektivního výzkumníka a teoretických předpokladech. Základním tématem totiž není nalézt „objektivní pravdu“ historické zkušenosti, ale přemýšlet o samotné konstrukci vzpomínek jako významotvorném procesu, který má dopad na jednání a přemýšlení s přesahem do současnosti.

Paměť každého je nutně subjektivní, dává smysl minulosti jedince a skrze selekci vzpomínek dokážeme vyprávět vcelku koherentní životní příběh. Jedná se z pravidla o nevědomý proces, který je výrazem reprezentace kultury, ideologie i tužeb narátora.¹⁶⁰ L. Passerini spojuje obrat k subjektivitě s feminismem, který ze subjektivity udělal ústřední téma. Dnešní výzkumné pojetí subjektivity však nestojí pouze na protikladu k patriarchy, ale subjektivita je součástí identity, moci.¹⁶¹ Důraz na intersubjektivitu dle A. Thomsona přichází v 80. letech 20. století a navazuje na výzkum subjektivity.¹⁶² V každé performanci vyjednáváme naše subjektivity a dochází k jakési hře mezi osobním a sociálním faktorem, která je jako taková konstituovaná dynamicky a interpersonálně.¹⁶³ Celou tuto performanci a proměnlivost můžeme jako orální historici pozorovat během našich rozhovorů s narátory. Jedná se o aktivní a fluidní proces, který probíhá při rozhovoru na základě vztahu výzkumník-narátor. Narátor konstruuje své já (self) v každodenních činnostech a rozhovorech, a tak i při vyprávění o svém životě využívá jemu dostupné kulturní významy v daný okamžik. L. Abrams shrnuje, že naše self je námi kontinuálně a sociálně vytvářeno v rámci různých vztahů, přičemž jazykové vyjádření životního příběhu dává soudržnost a smysl životu. Ve vyprávění životního příběhu neustále reinterpetujeme, kdo jsme a jak jsme se k této podobě našeho já dostali. Narátoři tak o sobě velmi často mluví ve vztahu ke svým minulým já, ve vztahu k ostatním a na závěr sebehodnotí a reflektují svoji osobu. V orálně-historických příbězích se můžeme setkat s konstrukcí svého já na základě určité historické události a aktérům v ní (jak jsem se v tu chvíli zachoval, co mi to přineslo do budoucnosti, jak to zpětně hodnotím).¹⁶⁴

V tomto procesu dochází k pozměňování či vynechávání některých vzpomínek, nicméně jak L. Passerini, A. Portelli či A. Thomson ve svých dílech ukazují, tato bílá místa

¹⁶⁰ PASSERINI. *Work Ideology and Consensus under Italian Fascism*. Str. 84. Obdobně A. Thomson píše, jak se reprezentace kultury propisují do narativu naší minulosti. Používáme dva zdroje: jazyk široké veřejnosti, aby naše vyprávění bylo přijatelné a srozumitelné, a významy spoluvytvářené v naší skupině, jejíž jsme členy. Viz THOMSON. *Anzac memories: Living with the legend*. Str. 11–12.

¹⁶¹ PASSERINI. *Memory and Utopia: The Primacy of Inter-Subjectivity*

¹⁶² THOMSON. *Four paradigm transformations in oral history*.

¹⁶³ PASSERINI. *Memory and Utopia: The Primacy of Inter-Subjectivity*.

¹⁶⁴ ABRAMS. *Oral history theory*. Str. 22, 175.

v paměti či transformace faktické skutečnosti jsou výrazem hlubších dopadů samotných událostí a procesů. Na příkladu výzkumu italských dělníků L. Passerini ukazuje, že „chyby“ v paměti odkazují na nepřipustnost určitých vzpomínek a nutnost zamlčovat v současném politickém kontextu některé informace a vytvářet svému já jinou identitu, která je přijatelná pro současnost.¹⁶⁵ A. Thomson upozorňuje na vyrovnávací strategie po prožití traumatu, kdy některé vzpomínky narátoři skrývají či se objevují například ve formě snů či vtipů, a je proto potřeba vnímat odchylky v chování a ve vyprávění, aby bylo možné tyto významy odkrýt.¹⁶⁶ Zásadní je tak uvědomit si, že daná historická zkušenost byla z dlouhodobého hlediska silně traumatická a pro jedince i formující, což má větší význam a dopad než správné popsání skutečnosti. A. Portelli našel ve vyprávění italských komunistických aktivistů z Terni imaginární příběhy, jež nazval jako *uchronické sny*, které byly podvědomým obrazem nedořešených a zamlčených konfliktů či traumat a vyjadřovaly tužby skrze nereflektovanou představu alternativní historie.¹⁶⁷

Všechny tyto výzkumy potvrdily, že je paměť samotnými narátory nevědomě upravována, nicméně tato skutečnost odkrývá často důležitější informace než samotné faktografické údaje o minulých událostech. Ukazuje totiž na vztah k minulosti a význam daných událostí s přesahem do současnosti. Důraz subjektivity nám umožňuje nahlédnout do opravdových významů historických událostí, podle kterých se narátoři dále chovali. Vidíme tak např. tužby a přání, které nebyly naplněny, ale formovaly další jednání a vnímání jedinců.

3.2 Oborové přelety výzkumu

Domnívám se, že jednou z největších předností orální historie je její mezioborovost a schopnost pracovat napříč vědními obory. Svým holistickým přístupem k člověku a jeho životnímu příběhu, který zasazuje do historického kontextu, propojuje jedince s jeho prostředím. V kontextu mé práce, která je zaměřena na obyvatele jedné čtvrti v určitém historickém období, je potřeba hledat dvě inspirační linky mezi obory, kterých jsem využívala. V první řadě to je orální historie ve spojení s historickou antropologií, za druhé je to orální historie jako možnost mikrohistorického přístupu. Oba přístupy pak také úzce souvisí s etnologií a etnografií. Dle různých dělení

¹⁶⁵ L. Passerini se věnovala výzkumu dělnické třídy v Turíně, kde se zaměřila na vzpomínání a vnímání éry fašismu v Itálii. PASSERINI. *Work Ideology and Consensus under Italian Fascism*.

¹⁶⁶ THOMSON. *Anzac memories: Living with the legend*. Str. 14.

¹⁶⁷ Zatímco utopické představy směřují do budoucnosti, uchronické úvahy vytváří alternativní a fikční minulost, která je vázaná na reálné historické události. Uchronické sny jsou pak výrazem potlačování některých vzpomínek a událostí (typicky na neúspěšné revoluce a život pod diktaturou), kdy jedinec či skupina vytváří celé alternativní historie za účelem vyrovnání se se skutečností, a pevně jim věří. PORTELLI. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy*. Str. 119–137.

by do historické antropologie spadala třeba právě mikrohistorie, nicméně není ani tak důležité hierarchické rozdělení oborů, jako to, co přinášejí do historických výzkumů jako takových.

Historická antropologie vznikala po tzv. kulturním obratu v humanitních vědách na přelomu 70. a 80. let 20. století a její základní otázka je, do jaké míry má jedinec svou individuální možnost ovlivnit „objektivní“ dějinné struktury. Výzkum agency¹⁶⁸ (aktérství) a aktérský přístup je zásadní pro změnu výzkumné perspektivy: zkoumání života jedince, jeho subjektivního prožívání a jeho historické zkušenosti. Současně je historická antropologie silně propojena s dějinami kultur, které vychází ze sociokulturní antropologie.¹⁶⁹ Často zkoumanými tématy jsou pak dějiny rodu (genderu), rodina a domácnost, náboženství, kriminalita, každodennost, lidová kultura, a to především v raném novověku. Témata zkoumá nejčastěji pomocí egodokumentů (dokumenty osobní povahy jako třeba osobní deníky a dopisy) a různé spisy nižších úředníků a bezpečnostních složek.¹⁷⁰

V mém výzkumu se optika historické antropologie projevila již ve výběru tématu a přístupu k němu. Studium osidlování se často pohybuje na poli historické demografie, národních dějin a sociálních dějin, mou snahou však nebylo postihnout vyčerpávající seznam obyvatel čtvrti Berlín, objektivizovat poznatky a srovnávat je s dalšími prameny. Cílem mého orálně-historického výzkumu bylo zkoumat sociální vztahy, představy, chování a názory jednotlivců, nepřeceňovat vnější vlivy, ale soustředit se na „subjektivní životní svět“ jedinců.¹⁷¹ Současně i mé otázky, které jsem při druhém polostrukturovaném rozhovoru pokládala, odpovídají zaměření historické antropologie a etnologie. Jednalo se o otázky na každodennost – domácnost a rodinu, příběhy a historiky z oblasti, specifické a osobní předměty, duchovní život, svátky a tradice. Během výzkumu jsem si zapisovala také terénní poznámky, což je metoda, která v rámci historické antropologie byla ovlivněna etnografickým výzkumem.

Druhým základním pilířem pro mě byla mikrohistorie, která vznikala ve 2. polovině 60. let 20. století v Itálii a čerpá mimo jiné z etnologie a folkloristiky. Metoda se stala

¹⁶⁸ William Sewell Jr., který s konceptem agency přišel, mluví o agency jako schopnosti člověka mít kontrolu nad sociálním nastavením, kterého je součástí a tím ovlivňuje i rozvoj sociální vazby, jak se struktura a aktéři chovají. Viz SEWELL JR, William H. a *theory of structure: Duality, agency, and transformation*. American journal of sociology, 1992. Str. 1–29.

¹⁶⁹ DÜLMEN, Richard van. *Historická antropologie*. Praha: Dokořán, 2002. Srov. NEŠPOR, Zdeněk R.; HORSKÝ, Jan. *Historická antropologie. Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví*, 2004.

¹⁷⁰ NEŠPOR Z.R., HORSKÝ, J.: *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*. Kuděj 2004/1, Str. 61–81.

¹⁷¹ *Životní svět* z německého slova Lebenswelt je termín, který se používá k označení subjektivního světa každého jednotlivce, který se skládá z jeho osobních zkušeností, postojů a hodnot. Tento termín poprvé použil německý filozof Edmund Husserl, který mluvil o Lebenswelt jako o každodenním světě, který je dostupný nám všem. MUCHA. *Lebenswelt* [online].

svébytnou a jako taková funguje i samostatně. Základem mikrohistorie je odklon od zkoumání velkých struktur a velkých časových úseků.¹⁷² Zaměřuje se taktéž na jednotlivce a malé výzkumné jednotky, čímž dává prostor různým hlasům ve společnosti. Hlavním přínosem mikrohistorie je pak kontextualizace, kdy se objekt studie zasazuje do širšího historického kontextu, včetně sociálních, kulturních a politických faktorů.¹⁷³ Každý jedinec se totiž pohybuje v již předem daném prostoru a čase v určité interakci (agency).

Mikrohistorickým se můj výzkum stal již při výběru tématu – jedná se o velmi malou výzkumnou jednotku a vcelku krátké historické období. Čtvrť byla ovlivněná velkými strukturálními procesy jako je osidlování pohraničí, nicméně právě soustředěnost na jednotlivce a jejich historickou zkušenost dává možnost nahlédnout na osidlování „ze zdola“ a vnímat jednotlivé motivace a aktérství. Kontextualizace je naprosto nezbytná pro pochopení života ve čtvrti, stejně jako hledání prostoru mezi vnějšími a vnitřními vlivy. V rámci výzkumu jsem neměla přístup k egodokumentům, nicméně právě orální historie mi pomohla sledovat osobní vnímání historických událostí a skutečností.

3.3 Realizace výzkumu

Orální historie jako metoda sběru tkví v uchování a interpretaci ústních vzpomínek a svědectví lidí, kteří prožili určité historické události nebo období. Tato metoda zahrnuje nahrávání rozhovorů, které jsou poté analyzovány a interpretovány v rámci historického výzkumu. Stran praktické stránky orálně-historického výzkumu bylo napsáno mnoho metodologických příruček pro různé úrovně výzkumníků od školáků po akademiky a mezi hlavní autory patří Paul Thompson, Donald Ritchie, Valeria Yow a další.¹⁷⁴ Ačkoliv i praktickou stránku orální historie považuji za důležitou, metodu jsem používala již během bakalářské práce, a proto jen stručně popíšu základní pravidla a postupy, které byly stěžejní pro výzkum v rámci této diplomové práce.

Základní struktura výzkumu začíná prvotním nápadem a rešerší, pokračuje k vytvoření projektu a plánu výzkumu včetně stanovení cílů výzkumu a zjišťování zdrojů, možností

¹⁷² Historická antropologie i mikrohistorie se vymezují vůči francouzské historiografické škole *Annales*, která se zaměřovala na dlouhodobé strukturální změny, kvantifikace a tzv. „longue durée“ sociální a hospodářské dějiny, což zanedbává individuální vztahy a životy jednotlivců. Mezi její představitele patří Fernand Braudel, Marc Bloch, Lucien Febvre.

¹⁷³ MAGNÚSSON. *The life is never over: Biography as a microhistorical approach*.

¹⁷⁴ Viz YOW, Valerie Raleigh. *Recording oral history: a practical guide for social scientists*. Sage, 1994.; RITCHIE, Donald A. *Doing oral history*. Oxford University Press, 2014., THOMPSON, Paul. *The voice of the past: Oral history*. Oxford university press, 2000. V českém prostředí: VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Charles University in Prague, Karolinum Press, 2022.

a kapacit výzkumníka a potencionálních narátorů. Následuje samotný terénní výzkum, který končí zpracováním a interpretováním získaných dat. Terénní výzkum v orální historii se skládá z kontaktování narátorů, informační schůzky a samotných rozhovorů s narátory, po kterých by měla následovat případná autorizace a poděkování a výzkumníkova reflexe výzkumného procesu. Po terénním výzkumu následuje přepis, analýza a interpretace dat. Metodologické zásady pro orálně-historický pramen zahrnují informovaný souhlas,¹⁷⁵ zvukovou nahrávku a protokol rozhovoru,¹⁷⁶ kde jsou zapsány poznámky z rozhovorů, které mohly mít vliv na výsledný narativ.¹⁷⁷

3.3.1 Určení výzkumného tématu a výzkumných otázek

Prvotní impuls často bývá obyčejné lidské setkání s někým, kdo začne vyprávět příběh, který výzkumníka zaujme. V tomto případě orálně-historického výzkumu jsem čerpala z vlastní zkušenosti se čtvrtí Berlín v Rokytnici nad Jizerou, kam jsem celé dětství jezdila za babičkou. V roce 2020 jsem do berlínského domečku po babičce začala jezdit sama za odpočinkem. Až tehdy jsem začala vnímat čtvrť jako celek, začala jsem si všimnout podobností domků a všimnout si lidí, kteří tam bydlí. Po rozhovorech se strýcem, který tam vyrůstal, jsem začala hledat historické pozadí čtvrti.

Z rešerší tématu osidlování pohraničí v 50. letech 20. století vyplývalo, že nebylo předmětem mnohých studií. Ještě méně prací zkoumá osidlování aktérskou perspektivou vysvětlující motivace jednotlivců a jejich vnímání celého procesu, které je důležité pro pochopení mnohých strukturálních problémů pohraničí, které se objevují i v dnešní době (např. stálý odliv obyvatelstva, stárnutí populace, horší úroveň vzdělávání apod.). Současně je z mnohých pozic upozorňováno na proměnu horských oblastí na rekreační střediska, včetně Krkonoš. Z těchto důvodů jsem zvolila tyto dvě výzkumné otázky:

Jak narátoři reflektují životní zkušenost osidlování Krkonoš?

Jakým způsobem se propisuje tato životní zkušenost do kontinuity/diskontinuity jejich vztahu k horám?

Dalším výzkumným tématem pro mě byl duchovní rozměr života v horách, v tomto případě mj. s přihlédnutím k silné podkrkonošské spiritistické tradici. Od tématu spiritismu jsem se na základě získaných dat a terénního výzkumu v začátku odklonila. V začátcích

¹⁷⁵ Viz příložená textová příloha č. 1.

¹⁷⁶ Viz příložená textová příloha č. 2.

¹⁷⁷ RITCHIE. *Doing oral history*.

výzkumu jsem si totiž uvědomila základní specifika tématu a čtvrti Berlín a vytvořila další otázku, která je širší a otevřenější k tomu, co je podstatné pro samotné narátory:

Čím je čtvrť Berlín pro narátory a jaké jevy jsou signifikantní pro vývoj této čtvrti?

Na výzkumné otázky poté navazovaly řešerše k tématu, výběr narátorů a samotná příprava na rozhovory.

3.3.2 Terénní výzkum

Vstup do terénu často zprostředkovává tzv. gatekeeper (vrátný), který se vyzná v daném prostředí a pomáhá výzkumníkovi navazovat kontakty a může tak pozitivně či negativně ovlivnit výzkum.¹⁷⁸ V případě tohoto výzkumu takovou osobou byl můj strýc, který mi pomáhal s výběrem a kontaktováním narátorů. Kromě znalosti sociálních vazeb a historické paměti místa, je v celé Rokytnici nad Jizerou známou postavou, protože se celý život zapojoval aktivně do chodu města ať už v organizaci TJ Spartak, či po určitou dobu v městském zastupitelstvu, tudíž je symbolicky neustále v centru dění a kontaktu s místními. Současně provozuje na náměstí obchod se potravinami a půjčovnu lyžařského vybavení. Jeho role byla zásadní pro to, abych se k narátorům vůbec dostala, protože se jednalo o starší lidi, kteří nepoužívají internetovou komunikaci. Měsíc před tím, než jsem realizovala s narátory rozhovory, jim předal dopis s pozváním do výzkumu.¹⁷⁹

Hlavními zdroji orálně-historického výzkumu jsou rozhovory s narátory, které nejčastěji nahrává samotný výzkumník. Doporučuje se vždy realizovat alespoň dva rozhovory: první, v rámci kterého narátor vypráví životní příběh a následně druhý, doplňující polostrukturovaný rozhovor směřující k tématu výzkumu.

Lynn Abrams shrnuje životní historii (life history) jako „*chronologicky vyprávěný narativ minulosti jednotlivce, který zpravidla zahrnuje rozpoznatelné životní fáze a události jako je dětství, vzdělání, manželství apod.*“¹⁸⁰ a dává ji do kontrastu s životním příběhem (life story), který je dle ní: „*Narativní nástroj používaný jednotlivci, aby dal smysl svému životu nebo zkušenostem v minulosti. Nejde přitom o faktické převyprávění života, jaký byl, ale jedná se o kreativní verzi života, která byla interpretována a reinterpretována během času.*“¹⁸¹ V praxi nahráváním životního příběhu je zaznamenána částečně i historie jedince, ale zásadní je pak

¹⁷⁸ TOUŠEK. *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Str. 17.

¹⁷⁹ Viz příložená textová příloha č. 3.

¹⁸⁰ ABRAMS. *Oral history theory*. Str. 175. (vlastní překlad)

¹⁸¹ ABRAMS. *Oral history theory*, Str. 176. (vlastní překlad)

samotný životní příběh a jeho konstrukce. Zásadní pravidlo je, že výzkumník dá narátorovi volnost a pouze mu dá zadání, aby vyprávěl svůj život. Jak jsem již zmínila v teorii, životní příběh je konstruován na několika úrovních – ve vztahu k výzkumníkovi, budoucímu posluchači, ale také v rámci reprezentací kultury. Například většina narátorů bude vyprávět svůj životní příběh chronologicky, nikoliv tematicky, a budou používat tradiční periodizaci dějin, jako je v učebnicích dějepisu. V životních příbězích se projevu narativní rovina, když při vyprávění příběhu používáme určitých schémat, různých prvků a mechanismů k přenosu informací. Při interpretaci životních příběhů je potřeba sledovat jednotlivé složky příběhu a hledat, proč jsou do životního příběhu zahrnuty nebo naopak proč některé životní období je popisováno velmi stručně a jiné zase rozsáhle, ač se jedná o stejně dlouhý časový úsek.¹⁸²

Polostrukturovaný rozhovor v orální historii je forma rozhovoru mezi historikem a pamětníkem, který má obecnou strukturu otázek, ale snaží se zachovat spontánnost a autenticitu vzpomínek pamětníka. Výzkumník klade některé obecné otázky, aby historik získal určité srovnatelné informace. Polostrukturovaný rozhovor je tedy pomyslnou střední cestou mezi volným rozhovorem a přísně strukturovaným rozhovorem. Rozhovor by měl být přizpůsoben individuálním potřebám pamětníka a situaci, v průběhu rozhovoru může být struktura upravena. Výzkumník by měl pamatovat na to, aby otázky nebyly zavádějící, dávaly možnosti různých odpovědí, kopírovaly jazyk a pojmy narátora.¹⁸³

V post-positivistickém paradigmatu orální historie se výzkumník nesnaží naplnit reprezentativní vzorek narátorů tak, jak je tomu především v sociologických kvalitativních výzkumech. Cílem orálního historika je postihnout co nejširší pole historických subjektivit/identit. Při výběru narátorů jsem se tak snažila postihnout různé formy aktérství vzhledem k oblasti a tématu. V tomto kontextu A. Portelli mluví o konceptu horizontu sdílených možností („a horizon of shared possibilities“).¹⁸⁴

Nahrála jsem rozhovory se šesti narátory, pěti muži a jednou ženou. Z toho bylo pět obyvatel čtvrti Berlín a jeden doplňující rozhovor jsem nahrála s panem farářem z Československé husitské církve, který tam sice nežije, ale jezdí do Rokytnice nad Jizerou pravidelně

¹⁸² ABRAMS. *Oral history theory*. Str. 38–40.

¹⁸³ THOMPSON. *Voice of the past*. Str. 311–317.

¹⁸⁴ Horizont je v tomto pojetí kulturní prostor, kde se objevují subjektivní projekce jednotlivých aktérů. Tento fenomén A. Portelli ukazuje na příkladu otroků, kterým v případě neuposlechnutí příkazu hrozil výprask od otrokáře. Statisticky tento výprask byl nepravděpodobný, přesto je důležitější samotné povědomí této možnosti než samotná jeho realita, protože otroci se chovali tak, že pořádný výprask je velmi pravděpodobný. V jejich sdíleném horizontu možností byl výprask reálnou možností a tím se stával faktem. PORTELLI. *Philosophy and the facts: subjectivity and narrative form in autobiography and oral history*.

sloužit bohoslužby. Věkové rozmezí pěti narátorů, kteří žili či vyrůstali v Berlíně, bylo od 69 do 93 let s tím, že převažovali narátoři nad 75 let. Většina z nich se do čtvrti přistěhovala v 50. letech, dva v roce 1945. Čtyři z pěti narátorů stále bydlí ve čtvrti Berlín, konkrétně tři v berlínských domkách, jeden v rodinném domu sousedícím s berlínskými domky. Národnostně byl jeden narátor z čistě německé rodiny, jeden ze smíšené a zbylí narátoři byli Češi. Ač se nejedná o všechny osoby, které bydlely v 50. letech ve čtvrti Berlín (chybí mi zastoupení lidí, kteří přišli do Krkonoš z větší dálky), v zásadě odpovídá základnímu rozložení obyvatel v té době. Díky rozhovorům se strýcem jsem zaznamenala pohled dvou generací – dětí, které tam vyrůstaly a zároveň přímo novousedlíky. Specifikem narativů bylo dělnické prostředí: všichni narátoři jsou bez vysokoškolského titulu (kromě faráře), povolání měli dělnická či řemeslná.

S těmito šesti narátory jsem nahrála rozhovory Mezi narátory byli manželé, což ovlivnilo nahrávání rozhovorů, protože jsem s nimi rozhovor vedla dohromady. Vzhledem k věku a povaze narátorů nebylo možné rozhovory oddělit, což považuji za náročnější pro výzkumníka, nicméně se domnívám, že při nahrávání rozhovorů s každým zvlášť bych nedošla k rozdílným odpovědím a možná bych vzhledem k slabší paměti muže ani nezískala tolik sdělení, jako v tomto případě, kdy mu jeho manželka mohla pomoci. V případě jejich subjektivit docházelo ke sdílení. Tento fenomén v sociální psychologii vysvětlují Caryl E. Rusbultová a B. P. Buunk, kteří popisují, že po určité době partneři jako by přemýšleli stejným způsobem a měli společnou paměť. V tomto případě Z. H. poskytuje záložní paměť G. H. ohledně osudů sousedů, dat a jmen, zatímco G. H. poskytuje paměť na sportovní události a proměnu místa.¹⁸⁵ Ač celkové vyznění rozhovoru považuji především za výsledek dominantní paměti ženy, právě historická zkušenost jejího muže ze smíšeného manželství byla důležitá a jejich paměť byla v mnohém sdílená a navzájem si kompenzovali její výpadky.

Ještě v jednom případě byla u rozhovoru třetí osoba, a to v případě rozhovoru s 92letým pánem, který by jinak s výzkumem nesouhlasil. V místnosti s ním byl soused, který do rozhovoru významně nezasahoval, spíše se snažil rozhovor ke konci urychlit. Dále i věkový rozdíl mezi mnou a narátory byl jistě významným činitelem v rozhovorech, protože jsem odpovídala věku vnoučat a pravnoučat narátorů, zřejmě proto měli narátoři tendenci více vysvětlovat a často porovnávali „dnešní mládež“ s jejich mladím.

¹⁸⁵ VÝROST, SLAMĚNÍK, SOLLAROVÁ. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Str. 183.

Pro moje téma byl zásadní terénní etnografický výzkum, který vyplynul z potřeby po určitou dobu být přímo na místě. S narátory jsem se nemohla dopředu domluvit na termínu rozhovoru (především kvůli jejich preferenci osobního setkání a nedostatku dovedností s internetem), ale musela jsem za nimi přijít přímo domů a až následně se domluvit, kdy v rámci několika dní mohu přijít nahrávat rozhovory. Proto jsem ve čtvrti pobývala v červenci a září 2022 a březnu 2023, kdy jsem mohla nejen sama prožívat zkušenost pobývat v berlínské domku, ale také cíleně chodit do nejbližšího okolí, hledat místa, ze kterých byly focené některé fotografie atp. Navštívila jsem také kostelík i divadlo, procházela se mezi domy a občas prohodila několik slov s místními obyvateli. Během těchto dní jsem si psala zápisky, nejvíce při příležitosti mluvit se samotnými narátory, kdy jsem jako „cizí člověk z ulice“ bojovala s tím, jak je osobně oslovit. V dané období jsem jako neohlášená návštěva musela přemoci stud a jít k nim domů. Současně mě během výzkumu napadaly nové myšlenky týkající se samotného vybavení domu a vzdálenosti od centra, které jsem jako člověk částečně z daného prostředí - „insider“¹⁸⁶ dříve nevnímala. Nově jsem cestovala výhradně pěšky, myla nádobí i prádlo ručně, chodila na zahradu, do lesíka, objevovala nové cestičky mezi domky. Ač se tato má zkušenost nedá srovnávat s 50. lety a je zde již dávno kanalizace, teplá voda, elektřina, tak domek po babičce prošel vzhledově pouze drobnými rekonstrukcemi (oproti jiným domkům například je možné najít stále dvojce dveře a zvonky pro každý byt zvlášť či půdu a sklepy z původních materiálů). Stále se zde žije poměrně jednoduše, na malém prostoru, se skromným vybavením.

3.4 Badatelská reflexe

Reflexivita badatele je vědomé přemýšlení o vlastních domněnkách o tématu a o tom, jaký by tyto domněnky mohly mít vliv na průběh a výsledek výzkumu. Antropolog Victor Turner tento proces badatelské reflexe nazývá objektivním vztahem k vlastní subjektivitě.¹⁸⁷ Souvisí to s uvědoměním vlastní subjektivity a nemožnosti být neutrální, následně reflexí se nezbavíme subjektivity, ale uděláme ji transparentní pro čtenáře. Konceptuální uvědomění oboustrannosti vlivů v rozhovoru zahrnuje – dopady na tazatele; motiv, proč to výzkumník dělá; pocity

¹⁸⁶ Insider (česky zasvěcenec) je v antropologickém pojetí pozice výzkumníka, který sám pochází z kultury nebo komunity, kterou zkoumá. Tento výzkumník má větší znalosti o dané kultuře a může mít přístup k informacím a aspektům kultury, ke kterým by mohl mít omezený přístup jiný výzkumník. Tento výzkumník může také snadněji získat důvěru a spolupráci od členů této komunity. Na druhou stranu může být pro výzkumníka-insidera těžší zachovat si odstup a objektivitu a zamezit případnému zkreslení výsledků výzkumu. Viz TOUŠEK. *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Str. 17–18.

¹⁸⁷ YOW. *Do i like them Too Much?*. Str. 63

o dotazovaném; reakce na zpověď dotazovaného a zapojení předpokladů tazatele a jeho self do vedení rozhovoru a procesu interpretace.¹⁸⁸

Téma diplomové práce je pro mě do určité míry osobní, kromě vyprávění strýce, který mi byl v berlínské čtvrti tzv. gatekeeperem, průvodcem, jsem také zkoumala oblast, kterou jsem znala od dětství a kde jsem trávila prázdniny. Ač jsem se dříve nezaobírala otázkami o historickém kontextu místa a obyvatelích, kteří zde žijí, měla jsem povědomí vytvořené na základě střípků, které jsem slyšela od otce o tom, jak zde jako děti žily. Současně jsem v jednom z berlínských domků skutečně během víkendů bydlela a stávala jsem se tak součástí čtvrti, ačkoliv jen jako návštěvník a vnučka generace novousedlíků. V roli návštěvníka jsem však byla především z mého pohledu, pro narátory jsem díky svému jménu, které pro ně bylo známé od přistěhování mých prarodičů, byla další generací obyvatel čtvrti. Zároveň už jen to jméno ovlivnilo vztah narátorů ke mně, kdy mě posuzovali na základě vlastních zkušeností s mými příbuznými. Ačkoliv tento fakt byl základním předpokladem, aby narátoři byli ochotní vyprávět a pustili mě do svých životů, bylo to také badatelskou výzvou, abych dokázala od tématu odstoupit s nadhledem a vnímat širší kontexty. Skutečnost, že má rodina byla dlouho v jejich sousedství, mohlo mít vliv na zamlčování některých skutečností. Například je možné, že pokud by některý z narátorů měl s někým z mých příbuzných konflikt, tak to přede mnou mohl v rozhovoru tajit. Z žádného rozhovoru ovšem nevyplývaly nějaké náznaky omezení, které by mi přinášela skutečnost rodinné tradice Jiříčkových v oblasti.

Vzhledem k tomu, že narátoři znali téma mé práce a byli jeho neoddelitelnou součástí, měli tendenci mi předkládat své interpretace. Nabízí se tak problematika „sdílené autority“, kterou představil Michael Frisch, který zdůrazňuje, že výsledné autorství interpretací je sdílené a probíhá automaticky přímo v rozhovoru a výzkumníci nejsou výluční interpreti sdělení. Narátor sám mimovolně interpretuje a my dále reinterpreтуjeme. Nicméně to neznamena kolaborativní výzkum se samotným subjektem výzkumu. Konečná interpretace není kompromisem mezi narátorem a výzkumníkem. V tomto smyslu není postava narátora nedotknutelný ideál „dárce příběhu“.¹⁸⁹

Také myslím, že je nutné reflektovat právě roli gatekeepera, který byl zároveň jedním z narátorů, takže prošel i touto zkušeností. Nerealizovala jsem s ním rozhovor jako první, aby nějakým způsobem nezasahoval do rozhovorů s dalšími narátory a nepředkládal dalším

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ FRISCH. *A shared authority: Essays on the craft and meaning of oral and public history.*

narátorům nějaké své interpretace, jelikož byl ve výzkumu významným pojítkem k dalším narátorům. Vzhledem k jeho časové vytíženosti se však domnívám, že vztah *výzkumník – gatekeeper – narátoři* nebyl problematický.

Kromě narátorů, kteří mě vnímali určitým způsobem kvůli mé rodině, věku, genderu, tak i já jsem byla silně ovlivněna nevědomými předpoklady vytvořenými během života. Kromě svého pozitivního vztahu k horám jsem byla ovlivněna i určitou nostalgií po mých blízkých a výzkum mě naplňoval pocity radosti, že se vracím na místo dětství. Tato moje srdečnost v prožívání tématu, měla zásadní vliv po celou dobu výzkumu a bylo pro mě těžké hledat odvrácenou stranu mince, negativní zkušenosti a nahlížet na místo pohledem cizího. Doufám však, že moje reflektované nadšení má za výsledek kvalitní interpretaci osidlování v pohraničí v 50. a 60. letech, založenou na výzkumu subjektivit osob, které osidlování a život ve čtvrti Berlín poznaly, reflektovaly a stále je pro ně důležitým historickým činitelem v životě.

4 „NOVÍ LIDÉ NA STARÝCH HORÁCH“ (interpretace rozhovorů)

Již v předchozí třetí kapitole jsem nastínila metodologické pozadí své práce. Mou hlavní interpretační intencí, která vychází z výzkumných otázek, bylo interpretovat orálně-historické rozhovory v konceptuální dvojici: žena/muž (a její/jeho subjektivita) – historická zkušenost, ovšem v obecné rovině i jako porozumění poměrů jednotlivce-struktura zacílené na konkrétní příběhy a situace spojené s procesy osidlování. Mým cílem bylo pochopit historické možnosti a volby, jaký byl vztah aktérství a struktur, jaký byl a je vztah narátorů k místu a jaké další kulturní významy se v jejich narativech objevují.

Interpretace vznikala na základě analýzy, která probíhala současně s praxí a výzkumem v terénu. Na základě prvních rozhovorů jsem tvořila okruhy témat a možnosti, jak výzkum dále směřovat. Důležité pro mě bylo zůstat otevřená různým pohledům a nevnucovat svá výzkumná očekávání a předpoklady narátorům. Při přepisování rozhovorů pak probíhala důležitá část, kdy jsem si jako výzkumnice mapovala a uvědomovala, co vlastně bylo řečeno. Po přepsání rozhovorů jsem pak propojovala jednotlivá témata, která vyvstala a hledala období kulturních vlivů napříč rozhovory včetně jednotlivostí objevujících se pouze u jednoho z narátorů. Při tomto typu výzkumu není výsledkem srovnání výroků s fakty, ale hloubkové porozumění jednotlivým subjektivitám, které odráží celospolečenské procesy a jedinečnost každého jednotlivce.

Na základě analýzy dat mi vyvstala tři základní interpretační témata, za a) pojetí nové společnosti, sousedství a komunity ve čtvrti Berlín, za b) nástup socialistické společnosti s důrazem na sport a vztah k místu, za c) prázdný prostor minulosti v paměti. Tyto témata jsou odpovědí na mé výzkumné otázky stran proměn vztahu k místu, historické reflexe osidlování a popis vnímání kulturních rozměrů čtvrti Berlín.

4.1 „Nová společnost“?

Rétorika osidlovacích úřadů propagovala vznik nové společnosti v pohraničí; tato nová společnost měla být národnostně homogenní, pohraničí se mělo stát zemí „šťastných Slovanů“, kteří chrání národní hranice a osídlit je proto mají ti nejlepší z nejlepších.¹⁹⁰ Tyto utopické představy propagandy postihují jeden základní fenomén, který v pohraničí po roce 1945 nastává: z velké části se obmění obyvatelstvo a zásadně se změní povaha sousedství. Tímto faktem opravdu vzniká něčím „nová společnost“, ač rozhodně není etnicky homogenní.

¹⁹⁰ SPURNÝ. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Str. 110–120.

Tomáš Haišman se v 80. letech věnoval formování nových lokálních společenství v pohraničí v druhé polovině 40. let. Věnoval se především vesnickému zemědělskému prostředí, nicméně jeho popis zkoumal podobné kategorie a především samostatnost a nezávislost komunity. Konstatuje, že společnost prošla dezintegrací v rámci přechodu od feudálního ke kapitalistickému typu obstarávání obživy. Zúžily se příbuzenské i sousedské vztahy a proměnily se socio-profesní skupiny (úředníci, učitelé apod.). Lokální společenství se formovala od základů, v místech s výraznou menšinou vznikaly uzavřenější komunity, které vykazovaly rysy tradiční lokální společnosti. Nicméně vesnické zemědělské prostředí se měnilo ve společnost urbanizovanou a institucionalizovanou.¹⁹¹ Jak formování komunity fungovalo v malé městské čtvrti Berlín?

Na příkladu čtvrti Berlín lze sledovat v mikroskopickém měřítku vznikání možné „nové společnosti“. Jedním z výkladových rámců by mohl být i pojem sousedství či „komunita“, kterou sociologie definuje jako „*sociální útvar charakterizovaný jednak zvláštním typem sociálních vazeb uvnitř, mezi členy, jednak specifickým postavením navenek, v rámci širšího sociálního prostředí.*“¹⁹² Jan Keller popisuje 5 znaků „tradičních komunit“: ty byly prostorově vymezitelné, příslušníci byli propojeni příbuzenskými vztahy, komunity uspokojovaly potřeby členů z vlastních zdrojů, vystupovaly jako mocensky suverénní celky a ze společného života plynula určitá příbuznost hodnotové orientace členů.¹⁹³ Ač mým cílem není srovnání různých podob komunit či rozhodnout, zda obyvatelé berlínských domků byli a jsou tradiční komunita, využiji stejných kategorií pro přiblížení toho, jak narátoři vnímají čtvrt' Berlín a obyvatele v něm, a čím je oblast typická a specifická. Budu se pohybovat v kategoriích, která se zdají být nosná vzhledem k analyzovaným datům: PROSTOR, VZTAHY, POTŘEBY, VYSTUPOVÁNÍ NAVENEK a HODNOTY.

4.1.1 „Berlíňák v Berlínku“ (prostor a vystupování navenek)

Každý z narátorů, který žil v čtvrti Berlín, velmi brzy začal vyjmenovávat obyvatele Berlína dle popisných čísel, a to bez dotazování výzkumnice. Typicky začali popisovat majitele od prvních tří domků a dále popořadě směrem nahoru s tím, že o každém prohodili drobnější informace – zda byla rodina smíšená, odkud pocházeli či co dělali. Jako ukázka poslouží výklad pana Z. N.:

¹⁹¹ HAIŠMAN. *Proces formování nových lokálních společenství v pohraničí českých zemí po roce 1945.*

¹⁹² KELLER, Jan. *Komunita* [online].

¹⁹³ KELLER. *Komunita – proměna nebo zánik?*. Str. 34.

„Postupně se to tady zabydlovalo, žejjo, protože tady zůstali, tak tady byla nějaká paní Donthová, tady byla paní Pohlová, ta byla taky paní s dcerou, manžel zvonil někde tam, tady o tý Donthový nevim mnoho, ale vim, že tady byla sama, starší paní už taky. No a potom co byli Hanušovi, to bylo dlouho prázdný, pak tam v třetím, nebo čtvrtým, Bryknarovi, to je taky typický český německý jméno, žejjo. (Smích) No a (...) pak byli Ditzovi, to byla porodní bába, ty pocházeli někde ze Šumavy původně, ta porodní bába...“¹⁹⁴

Narátoři shodně prováděli obdobné výklady, což souvisí jak s tím, že věděli, že je mým zájmem čtvrť Berlín, tak s dalšími třemi jevy. Zaprvé, k vyjmenovávání popořadě sousedů svádí samotná specifická a sídlištní podoba čtvrti, která je přehledná, snadno se popisuje a snadno o ní člověk udržuje přehled, protože domky jsou velmi blízko u sebe. Druhým a důležitějším faktem je, že jména lidí, kteří se usadili ve čtvrti natrvalo, se stala součástí kolektivní paměti sousedství a komunity. Příkladem je jméno Marie Bukovské, která se pravděpodobně z domku č. p. 527 odstěhovala na přelomu 50. a 60. let, ale v domku bydlela poměrně dlouhou dobu a už v době, kdy byla čtvrť stran stěhování ustálená. Samotná komunita se však začala plně vyvíjet až v 60. letech, a možná právě proto jméno Bukovské neuslyšíme ani od jednoho narátora. Navíc se do domku nastěhoval Kurt Doubek, který se stal výraznější postavou v sousedství, která je součástí historické paměti místa. Za třetí je zde rozměr samotného vnímání toho, co je podstatné ve čtvrti Berlín. Zde se propojují již zmíněné dvě předchozí kategorie: je podstatné udržovat a mít přehled o čtvrti a lidech v ní, a právě tento přehled se dokazuje důsledným vyjmenováváním. Interpretaci, proč je důležité mít přehled o čtvrti představím v další kapitole.

Dalšími prostorovými orientačními body čtvrti, kromě čísel popisných, jsou kostelík a kuželna. Obě budovy ohraničují konec čtvrti, pod nimi už se nachází běžné domy a vily, které k berlínským domům nepatří. Ve své podstatě ani kuželna nepatří mezi původní domy čtvrti Berlín, nicméně se stala místem setkávání pro lidi z berlínských domků, a proto je velmi často zvyznamňována. Horní konec čtvrti je označen přírodním divadlem a berlínským lesíkem¹⁹⁵. Některé chalupy okolo kuželny jsou také vnímány jako součást čtvrti. V dnešní době je místními cedulemi s nápisem „Berlín“ označena větší oblast, ovšem v paměti narátorů jsou to opravdu víceméně výhradně berlínské domky postavené za války plus několik signifikantních

¹⁹⁴ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou

¹⁹⁵ „Koukejte, tak byl malinký berlínský lesík.“ Rozhovor se Z. H. a G. H. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou

objektů. Proč se liší geografické smýšlení narátorů bydlících ve čtvrti oproti smýšlení obce/dalších obyvatel města? Zatímco běžný obyvatel Rokytnice nad Jizerou nebude tak důsledně odlišovat dům od domu, který již patří do čtvrti, tak obyvatelé čtvrti mají historickou paměť místa, kdy berlínské domy byly jasně odlišitelné. V dnešní době už vzhledem k přístavbám, rekonstrukcím domů a zastavění okolí, není na první pohled vidět typické pravidelné uspořádání a velikost domků, ale právě v 50. a 60. letech tento rozdíl byl zásadní, domky stály v nezastavěné oblasti, a tak zůstávají i v paměti jako jasně odlišitelný prostor, který má jasné hranice a parametry.¹⁹⁶

V prostorovém rozměru čtvrť Berlín naplňuje povahu komunity, kromě geograficky jasné oblasti se v narativech objevuje také pojem „Berlíňák“¹⁹⁷ či „berlínské děti“.¹⁹⁸ V takovém vyjadřování můžeme vidět určení identity na základě bydliště. Důležitost života v této čtvrti a kladný vztah k ní také označuje zdrobnělina „Berlínek“, kterou používá především paní Z. H.: „*Toto je tady Berlínek. No to je Berlínek na jaře. Toto je Berlínek v zimě.*“¹⁹⁹ Různé regionální názvy, označení a proměna názvů v průběhu času jsou běžné. Současně se však jasně dokazuje, že čtvrť je chápána jako celek spolu s jejími obyvateli. Nemusí se tak nutně jednat o homogenní skupinu lidí, ale tamní obyvatele spojuje specifické prostředí bydlení (kromě adresy jako takové, i samotný atmosféra a každodennost nouzových domků), což je dostačující důvod pocitu sounáležitosti, který lze pozorovat i z vnějšího prostředí.

Místní označení se stalo taky hlavním atributem pro okolí čtvrti a města. Čtvrť jako taková neměla žádné privilegované postavení ani mocenskou strukturu či nějaké společně artikulované požadavky. V tomto směru se nejednalo o tradiční komunitu, protože nebyla suverénním celkem vystupujícím jednotně. Obyvatelé Rokytnice nad Jizerou však vnímali čtvrť jako celek.

4.1.2 Sousedství přes okna (vztahy)

Důležité je si uvědomit, že i přes domnělou různorodost obyvatel čtvrti, tak základní sociální možnosti byly velmi podobné. Většina dospělých obyvatel čtvrti byla v 50. a 60. letech dělníky, či tkadlenami. Domnívám se, že právě pro určitou podobnost byla sociální diferenciací činěna

¹⁹⁶ Terénní poznámky z období 2.–4.12.2022.

¹⁹⁷ „*Když umře Berlíňák, tak se prostě jde na pohřeb.*“ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 18.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

¹⁹⁸ „*No ne, to říkali všechny berlínské děti Afrika na Africe.*“ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

¹⁹⁹ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

na základě drobných rozdílů a odlišností. Například zásadní bylo dělení dle toho, kdo odkud pochází a odkud kdo přišel.

Narátoři zdůrazňovali, pokud někdo z novousedlíků pocházel z Podkrkonoší či pokud oni sami byli z okolí. Krkonošská identita byla současně jedním z předpokladů pro sympatie. Například pan Z. H. zmiňuje: „*Nahoře byl Weiss. To je Vítkovičák, to byl Čech, Hartygovi, pak byl Hollmann*“²⁰⁰ Na tomto příkladu vidíme i důležitost národní identity, nicméně je až druhotná a spíše doplňující z důvodu německého jména. G. H. také několikrát zdůrazňuje místo svého rodiště, které sice není součástí Krkonoš, je však součástí pohraničí a hor, a proto vlastně bydlí stále ve stejném kraji. Pan J. J. tuto pozici šířeji vysvětluje s popisem toho, jak se dívalo na některé novousedlíky z větší dálky: „*Naši byli z toho podhůří, žejo, ten Peřimov, ty Roprachtice, to byly skoro už Krkonoše a kdo byl támhle za Jičínem, to už byl pro ně kraják takzvanej, nojo, těm si tam žilo lehce, co tady asi čekali, proč šli sem na hory.*“²⁰¹ Z úryvku nezaznívá nějaká zášť či odsudek, nicméně bylo jasně vnímáno, že horská zkušenost je jiná, život na horách je těžký, a lidi z „kraje“, vnitrozemí, tuto zkušenost nemají.

Dalším důležitým rozměrem kromě samotného sdíleného prostoru, který byl poměrně malý, byla povaha susedství. Oproti tradiční vesnické komunitě, kde se rodiny znají po několik generací, ve čtvrti Berlín se lidé neznali. Novousedlíci, kteří přišli z různých částí podkrkonoší, vnitrozemí či byli jen přesunuti z jiné části Rokytnice, neznali navzájem rodiče svých susedů, chyběly vztahy, na které by se navazovalo. Pan J. J. komentuje: „*A takhle najednou to byly rodiny, který prostě tady jako ty kořeny neměly, že jo.*“²⁰² Absence předešlých vztahů mezi rodinami znamenala nutnost vytvářet vztahy nové. Základními parametry pro vytváření přátelství se pak stávala samozřejmě věková blízkost, národní příslušnost a společné zájmy. Oproti tradičním komunitám, kde jsou příbuzenské a susedské vztahy primární sítí, na kterou se navazuje, ve čtvrti Berlín se teprve pomalu tvořily.

Na otázky ohledně návštěv, společných oslav nárátoři někdy hledali těžko odpověď. Paní Z. H. vzpomíná: „*Já nevím. Oni se všichni znali, všichni se zdravili, když bylo potřeba, zahovořili. Já myslím, že to bylo dobrý. Ale že by jako až tak... Že se navštěvovali nebo tak.*“²⁰³ Návštěvy byly spíše výjimkou a lidé se navštěvovali spíše v případech, že se znali již

²⁰⁰ Vítkovice v Krkonoších je obec od Rokytnice nad Jizerou vzdálená pěšky „přes kopec“ asi 10–15 km. Z. N. vedla Marie Jiříčková 17.3.2023.

²⁰¹ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 4.12.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Rozhovor se Z. H. a G. H vedla Marie Jiříčková 17.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

z dřívějších dob (například nevysídlení Němci). Velký kontrast se projevoval mezi dospělými a dětmi, pro které navázat vztahy bylo díky škole a volnému času jednodušší. „Berlínské děti“ byly zvyklé si venku hrát na zahradách i v lesíku. Mezi dětmi se stíraly rozdílnosti a až děti se stávaly vskutku „usedlími“ ve vztazích.

Vidíme, že se nejednalo o homogenní skupinu, ale také existovalo povědomí o společné zkušenosti a identitě. A zároveň, že se jednalo o skupinu, která měla dobré vztahy, ovšem ne natolik, aby se nenavštěvovali. Hlavní prvek, který nám rozklíčuje ambivalenci tohoto je skutečnost společné „startovní čáry“. Fakt, že lidé v berlínských domcích začínali na stejné startovní socioekonomické čáře, ovlivnil podobu sousedství, která je založena na pozorování drobných rozdílů.

Všichni zpočátku měli stejná okna, stejný počet kroků od vchodu ke stolu, stejné barvy střech apod. Vybuodovala se tak silná sociální kontrola toho, kdo co na domu mění a co dělá na zahradě a jak se vedou děti ve škole. Kvůli tomu, že vztahy mezi sousedy nebyly moc rozvinuté a současně nebyla nějaká snadno viditelná hierarchie, rozdílnosti mezi sousedy činily drobnosti, které ale byly zdůrazňovány. Pan J. J. o sociální kontrole skrze okna mluví takto:

„Tak si myslím jako nějak extra že by se navštěvovali takhle ty sousedi nebo tak, to ne. Skoro si spíš myslím, že se sledovalo takhle skrz okno, kdo co má někde na zahradě novýho, (...), že nějaký extra takový nějaký srdečný vztahy, nebylo to nic nepřátelskýho, jo, ale bylo to takový, bylo vidět, že jsme každé odjinud i profesema žejo.“²⁰⁴

Stejný fenomén můžeme sledovat právě i v popisu prostoru čtvrti narátory, kdy v zásadě všichni ví o sousedech spoustu informací, ačkoliv se pravidelně nenavštěvují. Tato sociální kontrola je přirozený proces, který je zdůrazněn malým prostorem a stejnou výchozí situací – stejné domy a socioekonomická situace. Není to potřeba vnímat jako negativní prvek, ale naopak snaha se v takovéto situaci odlišit a mít se lépe se stává předpokladem pro zlepšení životní úrovně a podmínek, je to určitá motivace k činnosti. Sociální kontrola je tak součástí socializace a nastavování norem, které jsou právě součástí vznikající skupiny.

4.1.3 Ten dělá to a ten zas tohle (potřeby)

Ačkoliv seznámení a spřátelení obyvatel čtvrti trvalo nějakou dobu, vzájemné propojení a pocit sounáležitosti podpořila chudší povaha čtvrti a nehostinnost hor, které vedly k sousedské výpomoci. Z. N. na otázku, zda si v sousedství pomáhali s běžnými pracemi na zahradě apod.,

²⁰⁴ Tamtéž.

odpovídá takto: „*A víte, že ne? Každý si tak hrabal na svém.*“²⁰⁵ Ale z jednotlivých příběhů vyplývá, že spousta obyvatel měla svůj „obor“, ve kterém pomáhala sousedům. A kde tedy tento rozpor vzniká?

Zásadní je zde znovu připomenout absenci předchozích historicky daných vztahů, proto bylo pro spoustu obyvatel přirozenější se obrátit na své příbuzné z okolí, nikoliv na cizího člověka – souseda. Osidlování přineslo do oblasti různé životní zkušenosti, které se až s časem projevovaly. Paní Z. H. vzpomíná na sousedy: „*Jo. To byl velký králikář. Jo, ten chodil zabít králíka. A paní byla švadlena. K ní se nosilo, když bylo něco, poopravovat, tak se to nosilo ke Kmínkům*“²⁰⁶ Právě různé specializované výpomoci byly prostředkem k seznamování a byly také důsledkem sounáležitosti.

Nicméně ani obyčejné výpomoci nebyly výjimkou, ač nebyly automatické, pan J. J. popisuje: „*Když jsme stavěli tady tu šupinku, tak pomáhali navážet kameny, sousedi tady, z toho lomu. A muselo se říct, že by sami nějak, to ne, ale zase byli ochotný a pomohli. Nebylo to nějaké ultra, ale prostě pomohli. Nebylo to nic nepřátelského, když bylo potřeba, tak se pomáhalo.*“²⁰⁷ Ve vesnici, kde žijí rodiny pohromadě po dlouhé generace, bývá již zavedené, s jakými pracemi se navzájem pomáhá. Zde v novém prostředí to bylo ještě v procesu vznikání nových pořádků

Komunita/lidé v sousedství nebyli nuceni pokrýt veškeré své potřeby jen v rámci čtvrti, v té době byly různé možnosti, kde nakoupit a jak zajistit vše potřebné pro život. Nicméně mnoho potřeb se naplňovalo svépomocí – pěstování ovoce a zeleniny, sběr různých plodů či různé práce na zahradě a v domě. Vzájemná výpomoc se stala základem pro budoucí vztahy a je předmětem hezkých vzpomínek. Vzpomínky na možnost nechat si spravit boty, pomoci s opravou auta, pomoc s koupáním novorozence, dnes v narátorech vzbuzují radost, která pramení z navazování vztahů a soudržnosti oblasti a lidí. Pomoc sice nebyla automatická, ale byla vítaná, vytvářela pocit bezpečí. Současně fakt, že se o pomoc muselo říct a velmi často se obyvatelé obraceli spíše na své příbuzné, nikoli sousedy, ukazuje určitou vykořeněnost a obtížnost osidlovacího procesu, kdy se vztahy teprve navazují. Právě k tomu směřuje úvodní výrok Z. N., že si každý nejprve „hrabal“ na svém, protože nejdřív na pomoc přicházeli příbuzní z větší dálky a až poté sousedé.

²⁰⁵ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²⁰⁶ Rozhovor se Z. H. a G. H vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou

²⁰⁷ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 18.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou

4.1.4 Se skromností nejdál dojdeš (hodnoty)

Už z úryvku o „krajáncích“ – obyvatelích čtvrti, kteří přišli z vnitrozemí, můžeme pozorovat, že do krkonošské/horské identity patřily také konkrétní hodnoty. Většina společně vyzdvihovalých hodnot ve čtvrti souvisí právě s nižšími příjmy a nutností se chovat v souladu s prostředím a s tím, co umožňuje. V tomto kontextu v každém rozhovoru zazněla důležitost skromnosti. Paní Z. H. shrnuje „*Myslím si, že v tom dobu byli ty lidi spokojenější. Já nevím, že by... Byli skromnější hlavně.*“²⁰⁸ A ilustruje to krátkou ukázkou: „*Tak jsme byli babičce umejt podlahu a děda říkal, tady máte vajíčko. Ale fakt to bylo jako v tom nějakém filmu. Tak žili skromně, ale byli spokojení. No a my nějak taky.*“²⁰⁹

Určitou spokojenost s málem vyjadřují narátoři různými způsoby, pan K. G. říká: „*Ty baráky byly čistě postavený jenom... a né na stálo, aby tam někdo třeba bydlel, ted' už bože já, přes 80 roků! Já jsem, mně to stačí, větší jsem nepotřeboval (smích).*“²¹⁰ Pan J. J. reflektuje, že nutnost žít skromně v dětství nevnímá negativně: „*Takže to bylo všechno takové poměrně chudé a skromné v těch 50. a 60. letech, co já pamatuju jako děcko. Ale jako my jsme tím netrpěli, hlad nebyl vůbec, to nemůžu říct.*“²¹¹ Nebo skromnost vyjadřují příběhy o svých rodičích, kteří měli náročné životy, museli si poradit, vystačit s málem a nyní to pozorují jako právě důležitou hodnotu.

Zvýznamňování skromnosti je výrazem procesu vyrovnávání se s minulostí včetně nostalgie po mládí a rodičích. Na druhou stranu to vyjadřuje potřebu vyjádřit, že ač se zpětně některé podmínky zdají velmi náročné, tak to tak narátoři nevnímají a dokázali si z toho mnohé odnést. Právě toto období „nouze“ a prvních let v domcích, bez dostatečného vybavení, nastávalo vzorce a normu chování ve čtvrti, která částečně přetrvala v obyvatelích.

4.1.5 Shrnutí „nové společnosti“

Na základě kategorií prostoru, vztahů, potřeb a hodnot vztažených na čtvrť Berlín pozorují základní charakteristiku sousedství/komunity. Narativy ukazují základní význam čtvrti jako vymezeného prostoru berlínských domků a jejich obyvatel „*Berlíňáků*“, kteří sice netvoří suverénní a homogenní skupinu, přesto v různých podobách každodennosti je přítomna určitá společná identita (horská) a pocit soudržnosti. Toto příslušenství ke čtvrti je kromě bydliště určeno nižším socioekonomickým postavením a tím stejnou startovní životní čarou. Fakt, že

²⁰⁸ Rozhovor se Z. H. a G. H. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Rozhovor se K. G. vedla Marie Jiříčková 13.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²¹¹ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 4.12.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

obyvatelé domků se nachází ve čtvrti bez předchozích vztahů se projevuje v postupném hledání podob nových vztahů a postupném ustanovení norem, které jsou součástí socializace novousedlíků. Socializace se projevuje také zvýšenou sociální kontrolou „přes okna“, která je zaměřená na vnější drobné rozdílnosti, protože neexistují velké majetkové rozdíly jako na klasické vesnici. Ústřední společnou hodnotou je pak skromnost, která je v naratívech výrazem vyrovnávání se s životní situací, ale i životním přístupem, který je upřednostňován a zvýznamňován jak v životech narátorů, tak v životech druhých. Na tomto mikro prostoru sledujeme usazování „nové společnosti“, kdy se učí lidé z různých míst spolu žít v úzkém sousedství na základě vnějších procesů osidlování, které měly vliv na podobu a demografické složení čtvrti.

4.2 Vztah k místu: sport, sekularizace

Jednou z výzkumných otázek bylo téma continuity/diskontinuity vztahu k horám/místu v kontextu historické zkušenosti novousedlíků pohraničí. Zkoumáním vztahů lidí k prostoru se zabývá antropologie krajiny. Tento obor se zabývá tím, jak lidé vnímají, využívají a ovlivňují krajinné prostředí, a jaké významy a výzvy s tím spojené se projevují v kultuře, společnosti a ekonomice. Zkoumá například, jaký význam má krajina pro místní kulturu a identity, jak se projevuje v literatuře, umění a folklóru, jak lidé využívají zdroje v krajinném prostředí a jaký dopad má lidská činnost na krajinu a její biodiverzitu. Přemysl Mácha shrnuje, že je důležité krajinu studovat jako sociálně relevantní prostředí, protože sociální konstrukce reality strukturuje naše jednání, nikoliv objektivní prostředí.²¹²

Již výše jsem nastínila lehce téma identity, kterou u narátorů považuji za silně „krkonošskou“. Identita člověka mimo jiné souvisí i s tím, jak se cítí být součástí různých sociálních a kulturních skupin a jak se snaží definovat sám sebe v různých sociálních a kulturních kontextech. Takovou identitu lze považovat jako tzv. sociální. Z rozhovorů však vyplývá, že důležitým rozměrem identity narátorů se zdá být samotný vztah k místu jako takovému, tudíž se jedná o jakési rozšíření této sociální identity. Například na charakteru bydliště lze ukazovat, jaký to mělo vliv na naše vnímání hodnot a současně tím demonstrovat příslušnost k dalším lidem.

Narátori ze čtvrti Berlín svou identitu tvořili tedy na základě vztahu k místu, kde žijí. Na jednu stranu je možné, že tak činili především z důvodu mé přítomnosti a známosti tématu výzkumu, nicméně i z mých terénních poznámek vyplývá, že se často mluví o okolí, výhledu (často navázané na počasí)²¹³ a význam místa v narativu narátorů podporuje také fakt, že

²¹² MÁCHA. *Krajiny antropologie a antropologie krajiny*.

²¹³ Terénní poznámky z období 17.–20.3.2022.

v jednom z domů narátorů je přímo několik idealizovaných obrázků domu a okolí.²¹⁴ Právě na příkladech místa, kde žijí, demonstrují různé roviny své identity i self, své hodnoty, své přemýšlení o budoucnosti i minulosti, vztah k lidem v okolí či vlastní přesvědčení.

Důvodem, proč používám označení identity jako krkonošské, je poznatek vyplývající z pozorování. V první řadě narátoři mluví o tom, že jsou ze čtvrti Berlín, následně z hor Krkonoš a občas zmiňují obec Rokytnici nad Jizerou. Obecní příslušnost je určitě slabší než pocit sounáležitosti k celým horám. Doplněním k důležitosti Krkonoš je samotné pozitivní vnímání osídlenců, kteří přicházejí z jiných částí Krkonoš, a navíc ke krkonošské identitě přidávají hodnotu skromnosti, což jsem rozebrala již výše.

Pro rozbor této identity tvořené a vycházejících z osidlování 50. a 60. let představím, jak o sobě narátoři mluví a jak popisují vztah k místu. Z. N. jako úplně první větu říká: „*Tak od začátku, jmenuju se N. Z., jsem Krkonošák narozenej v Jilemnici a po porodu jsme se žili s rodiči ve Vítkovicích v Krkonoších a asi po dvou letech jsme se přestěhovali do další obce horské, do Dolní Dušnice.*“²¹⁵ Na přímou otázku vztahu k místu pak shrnuje: „*Jsou to moje hory, prochodili jsme to hodně.*“²¹⁶ Opakované zdůrazňování Krkonoš a hor jako součást narátorova života a osobnosti se objevuje ještě na několika místech rozhovoru. Pán Z. N. pochází z české rodiny a přestěhoval se právě do chalupy po Němcích, jedná se tak o určitou obranu, že on není jen nějaký osídlenec bez kořenů, ale naopak své rodinné kořeny dokazuje a vyzdvihuje.

Podobně silný vztah popisují i další „osídlenci“. Pan J. J. mluví o Krkonoších takto: „*Tak jako, to je moje láska jako. (Smích) No, strašně se mi tady líbí no (...), když teď člověk má možnost posuzovat, tak jsou atraktivnější hory, ale pro nás jsou Krkonoše atraktivní tím, že jsme už jako děti chodily prostě na vejlety třeba na Dvoračky, (...) Krkonoše vnímám, to je taková citovka pro mě no, lyže, turistika...*“²¹⁷ Vzhledem k tomu, že patří k druhé generaci rodiny, která se přestěhovala do Krkonoš, vnímá Krkonoše nostalgicky, jako prostor vzpomínek. Zároveň jako jediný se označí za „*Rokytničáka*“. Ačkoliv i jiní narátoři by se tomuto označení nebránili, sami ho aktivně v místě bydliště nepoužívají. Kromě samotného faktu, že pan J. J. se do čtvrti přestěhoval v raném dětství, tak také byl zastupitelem města, což posílilo jeho zapojení a vnímání struktury obce. Obecní příslušnost je silnější v městech s relativně stálým počtem rodin, které zde žijí po několik generací. V rodinné paměti poté totiž bývá také, kdo se jak

²¹⁴ Terénní poznámky z období 10.–15.9.2022.

²¹⁵ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 4.12.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

zapojoval ve městě, jaké akce pořádali, a kdo z rodiny se podílel na chodu města. V případě osidlování pohraničí tato rodinná paměť vázaná na město často chyběla a převažuje rodinná paměť vázaná na Krkonoše jako takové.

Velmi výrazně vyjadřují pocity ke „svému místu“ G. H. a Z. H., na otázku vztahu k němu odpovídají, že vztah mají: „*Silnej. Silnej. Silnej vztah. Jo, jo, určitě. Silnej vztah máme k tomu místu.*“²¹⁸ V tomto případě mluví především o čtvrti Berlín a svém domečku. Nicméně poté se k horám vztahují více esteticky, romantizujícím pohledem, Z. H. dodává: „*A to byla cesta od Hájenky, to mám strašně ráda, ke Dvoračkám, ta písková. Taky krásný. To je celý hory a celý kraj je před váma, a to mám moc ráda.*“²¹⁹

U všech narátorů najdeme nějaké formy vyjádření pocitu, že by se nikdy nechtěli stěhovat. Například Z. H. přemýšlí, kde se tak silný pocit k místu vzal: „*Nevím, to přišlo samo od sebe. Žijem tady celou dobu, že jo. Jako bych se tady narodila, já nevím, ale prostě nechtěla bych jít vodsad, no.*“²²⁰ Farář, který nyní v Krkonoších žije a jeho otec odtud pochází, nicméně on sám zde nevyrostal, popisuje svůj vztah na příkladu z dětství: „*Nono, já jsem vod dětství chtěl bydlet v Krkonoších, mně byly 4 roky, jsem brečel doma, že chci bydlet tady.*“²²¹

Důvody k pevnému sepětí s Krkonošemi jsou individuální, nicméně rozhodně lze u všech narátorů nalézt silné projevy tohoto vztahu k místu. Vnímání krajiny obyvateli mělo dopady na chování k ní a formulace a konkretizace pojmu krajiny za socialismu (absence soukromého vlastnictví půdy a lesů) vedla k proměně vztahu. Charakter krajiny místní obyvatelé ovlivňoval a na dopad na vnímání identity narátorů ukazují výpovědi, že krajina je vhodná pro určité (sportovní) využití.

4.2.1 „Vynalézání hor“ – socialismus a sport

V předchozí kapitole jsem naznačila silný vztah k horám a popsala krkonošskou identitu narátorů. Velmi často za zmínkami o horách následuje výčet sportovních aktivit, které narátoři měli. Hory se stávají v především v 60 a 70. letech symbolem zimních sportů a místem pro naplňování volného času. Děje se tak v souvislosti se socializací společnosti, která se týkala taktéž hor a pohraničí díky nárůstem volného času. Za oblíbené sporty oblasti můžeme považovat

²¹⁸ Rozhovor se Z. H. a G. H. vedla Marie Jiříčková 13.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ Rozhovor se V. H. vedla Marie Jiříčková 9.4.2023 v Rokytnici nad Jizerou

kopanou,²²² která byla velmi rozšířená, pingpong, v zimě především sjezdové lyžování a dále skoky na lyžích. Ač jsem téma prostoru již rozebírala, tak i sport byl součástí prostorového vnímání. Narátoři vzpomínají včetně pana G. H.: „*Tady byl můstek naproti sportovní hale.*“²²³ Odpovídají tak na otázky, jak se krajina proměnila. Až na výjimky nemluví o tom, co zde bylo za Němců a již není, ale o tom, co bylo součástí jejich života a už tam není. Můstek dnes již neexistuje, ale hala TJ Spartak spolu s můstkem byly jedním v blízkých prostředí, které lidé ze čtvrti využívali. Různé vleky, můstky, turistické trasy se stávají orientačními body. Paměť místa je logicky velmi krátkodobá a sahá především do období přistěhování.

Článek Biancy Hoening s názvem *Nature into a socialist landscape? The case of the Polish Tatra Mountains after 1945*²²⁴ se zabývá transformací Tater v Polsku po druhé světové válce. Autorka dochází k závěrům, že politikou socialistické vlády byla snaha přeměnit původní krajinu na socialistickou tím, že rozvíjela infrastrukturu, vytvářela nové rekreační možnosti a prosazovala environmentální politiku. Je zde přítomné napětí mezi ekonomickým rozvojem a ochranou životního prostředí a výzvy spojené s vyvažováním těchto dvou cílů. Příroda měla několik funkcí: byla zdrojem surovin a energie pro průmyslovou výrobu, ale také sloužila jako prostředek pro zlepšení zdraví a naplnění volného času obyvatel. Autorky hlavní postřeh je přeměňování hor na socialistickou krajinu, kde silně vnímá kontrast mezi „čistou“ přírodou a utilitárním přístupem k ní. Hory se současně stávají zásobárnou přírodních zdrojů, ale také jsou využitelným prostorem pro pracující lid, pro jeho rekreaci a upevňování zdraví. Příroda, v tomto případě hory, mají být krásné, ovšem nikoliv samy o sobě, ale pro socialistický lid a naplňování sociálních hodnot. Ochrana přírody je tak zamýšlená pro člověka.

Tento pohled na socialistickou krajinu je podstatný, pokud se bavíme o vývoji pohraničí v 50. a 60. letech, stejně tak jako nástup KSČ, která byla v pohraničních oblastech volebně velmi úspěšná. Novousedlíci postupem času nacházejí místo hor ve svém životě, ovšem se zde projevují celospolečenské proměny a trendy. Narátoři hory vnímají především jako místo pro rekreaci, místo, které je nějakým způsobem využíváno. Pan K. G. na otázku ohledně vztahu k horám, Krkonošim odpovídá: „*Jsem rád chodil na hory (...) Já měl radši zimu než léto. (Smích) Ted' už ne, bodejť. Nojo, to mě zničilo taky, ty kolena tam všechno, ten sport, to je*

²²² „*Všichni jsme tady hráli fotbal jako děti. Hodně se hrálo i jako chlapi hráli. Nahoře to hřiště u Modry hvězdy bylo hodně jako vytížené. Rokytnice tam měla žáky, dorost, mladší, starší. Ačko, Běčko, chlapi, to už dneska vůbec. Dneska ani ačko nebo ani chlapi nehrajou. Jsou spojený s Jablonečkem a v tom týmu hrajou dva lidi z Rokytnice. Prostě se vůbec nesportuje.*“ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 18.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

²²³ Rozhovor se Z. H. a G. H vedla Marie Jiříčková 13.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²²⁴ HOENING. *Nature into a socialist landscape? The case of the Polish Tatra Mountains after 1945.*

hotový.²²⁵ V kontextu celého rozhovoru se narátor vrací hodně ke sportu a jeho narativ zapadá do kontextu socialistického pojetí hor. Jedná se o Němce, nicméně to nic nemění na tom, že jeho pohled je ovlivněn vývojem společnosti a proměnou vnímání hor. Na obecnou otázku k životu na horách a jak se tam žilo, pan K. G. ihned odkazuje ke sportu: „*Žádná politika mě nikdy nebavila. Mě bavil sport pořád a ten mě ještě dneska baví, furt koukám na televizi.*“²²⁶ Samozřejmě se jedná o celoživotního sportovce a je to jeho povahový rys, nicméně ostatní narátoři pana K. G. také často zmiňují v souvislosti, že s nimi hrál/dělal nějaký sport, ač to byl Němec. Kromě samotné roviny jednotlivce a jeho rekreace je zde totiž důležitý společenský rozměr sportu, který socialismus podporoval, příkladem mohou být často zmiňované spartakiády. Pro Rokytnici nad Jizerou je tradiční sjezd pašeráků, je to považováno za jednu z tradičních akcí obce, která je však znovu spojena se sportem města: lyžemi. Ve čtvrti Berlín však sport jako integrační a socializační prostředek je spojován především s kuželnou, kterou každý z oblasti zmiňuje často, ačkoliv třeba kuželky nehrál.

V rozhovorech s narátory také můžeme pozorovat, že sport je určitým způsobem věc generační a nástup volného času je postupný, s výraznou proměnou v 60. letech, kdy byl uzákoněn pětidenní pracovní týden. Rodiče/dospělí nad 20 let v běžně nesportovali, což vyplývalo i ze špatné ekonomické situace. Pan Z. N. to ilustruje slovy: „*Máma vůbec ne, a táta taky ne, táta jak byl z práce, a soboty neděle, většinou byli někde na melouchu, že jo, někde něco pomáhal stavět taky, jak potřeboval nějakou korunu navíc. Lidi nesportovali, nebyl na to čas.*“²²⁷ Setkává se tak mnoho historických procesů v jednom, socializace a nástup volného času, zároveň vylidňování, úpadek průmyslu a zemědělství v pohraničí.

Důležité je zmínit, že sport se stává integračním a společenským prostředkem především pro muže. Z rozhovorů vyplývá, že ženy obecně se sportem na horách nejsou spojovány. k podobnému výsledku došla Z. Uxová ve své etnografické diplomové práci, kde zkoumala poválečné osidlování obce Černý důl v Krkonoších. Sport se tam stával základní činností, kterou mohl dělat každý pro svou dostupnost a srozumitelnost, a proto byl mezi lidmi rozšířen a oblíben.²²⁸ Nicméně i v jejím výzkumu tuto skutečnost zmiňovali dva muži. Důležitost kuželny jako místa integrace vidíme v narativu pana Z. N., který mluví o jednom z kuželkářů: „*To je povaha, i když to je Němec, ten nikoho neurazil, nepomluvil a samá sranda a ten když, v partě*

²²⁵ Rozhovor se K. G. vedla Marie Jiříčková 13.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ Rozhovor se Z. N. vedle Marie Jiříčková 17.9.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

²²⁸ UXOVÁ. *Poválečné osidlování východních Krkonoš na příkladu obce Černý Důl.*

*se šklebil, když měl sedmdesátku, tak na kuželně parta. Tak jsme mu (smích), udělali oslavu.*²²⁹ Mezi kuželkáři byli napříč obyvateli různí muži, kteří utvářeli jasnou partu, která tak začala naplňovat volný čas. Z. N. v tomto kontextu zmiňuje ještě různé obyvatele čtvrti, kteří byli komunisté, ale i kuželkáři: „*To byli chlapi neškodní, já nevím jakto... já jsem s nima nikdy problém neměl.*“²³⁰ Tedy to byl prostor nejen družení různých novousedlíků a starousedlíků, ale také politických názorů a postojů.

Výsledkem bylo, že děti a mládež se naplno věnovaly sportu, který byl podporovaný ideologicky i fakticky v podobě stavby nových sportovních středisek. Hory měly totiž sloužit pracujícím lidem z vnitrozemí, a proto lidé v těchto oblastech dostali možnost si finančně přilepšit. Současně byla v Rokytnici nad Jizerou přerušena spolková činnost, takže sport se stává hlavní integrační činností jakožto náplň volného času, ale i možností zlepšit svoji socio-ekonomickou situaci, když postupně upadá jak zemědělství, tak průmysl. Důležitost snahy si polepšit dokazuje nepřímá odpověď pana J. J. na sportování žen: „*Pro chlapy a já si myslím, že ty ženské tady nesportovaly. Trošičku se chodilo jako na vejlety, dalo by se říct jako turistika. Když začal jezdit autobus na Zlatý návrší, tak prostě se vyjelo se na zlaták takzvaně a potom se přišlo přes ty vrchy zpátky. No nebo potom jako malí jsme hodně chodili na borůvky, teda nahoru. To i k Martinovce a tak. To bylo to nezávadný, bylo to zadarmo. (...). Byl z toho užitek, všechno se to přepočítávalo na to, že to nic nestojí a že to prostě je zdravý.*“²³¹ Ačkoliv sporty byly podporované, v 50. a 60. letech je dělali především muži. Ženy i s muži často trávily čas v horách sběrem lesních plodů, a zde se znovu promítá, že vzhledem k povaze chudší čtvrti, bylo potřeba volný čas naplňovat dalšími činnostmi, ze kterých je užitek.

Proměny místa popisuje pan J. J. „*Je to tady všechno zpustlý zarostlý, (...), že jsem to začal registrovat jako někdy v 60. a 70. letech, to už tenkrát muselo být zpustlý proti tomu, jak když vidíš na těch pohlednicích, jak prostě ta hranice toho lesa byla vysoko, jak tam měli všechno vysekaný, vobdělaný jo, políčka, (...) jako komfort toho bydlení a ta infrastruktura se změnilo všechno, ale co se týče nějaký ty malebnosti, tak si myslím, že je to možná k horšímu no.*“²³² Tuto zpustlost vysvětluje nezájmem vlastníků na pozemku pracovat nebo taky tím, že půda nepatřila nikomu, byla „bezprizorní“, dříve zde Němci sekali trávu, obdělávali políčka, ale za socialismu se nevyplatilo chudou půdu obdělávat, chyběla pracovní síla, tak většina

²²⁹ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²³⁰ Tamtéž.

²³¹ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 18.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

²³² Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 4.12.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

z nich zarůstala. Tuto reflexi a interpretaci místa provádí jako jediný narátor, přičemž „dřívější hezké časy“ nespojuje se svým mládím, ale ještě s dobou dávno předtím, než se narodil.

Hory se později na mnohých úrovních stávají prostředkem, nástrojem, prostorem pro výdělek, což ovlivňuje vztah k nim, který je více utilitární. Narátoři se vyjadřují místy i k estetice a přírodě jako takové, ovšem spíše ve vztahu k zemědělství a lesnictví, které se za jejich života výrazně proměnilo. Druhou rovinou, která je zmiňována v mnohých textech o osidlování je, že za příčinu proměny vnímání může právě vysídlení Němců, kteří by cítili „silnější pouto“ ke krajině. Zdá se, že socialistická proměna vnímání hor a kolektivizace zemědělství byly důležité obzvláště pro lidi ze čtvrti Berlín, kteří půdu nevladnili.

4.2.2 Kuželna jako nový kostel

Oblast byla velmi industrializovaná a v tu dobu probíhala modernizace pohraničí, do toho sekularizaci urychlil také nástup KSČ a novousedlíci hledali nové způsoby, činnosti a prostory pro setkávání a společenský život. Kuželna ve čtvrti Berlín je zajímavá již svým umístěním, protože je přímo naproti evangelickému kostelíku. S postupným vyprazdňováním kostela se posiloval význam kuželny, která se společnými silami stavěla a také plnila lidmi a vytvářela se okolo ní komunita hráčů. Právě kuželna měla integrační funkci pro novousedlíky – muže, bylo to společně vybudované místo, pro různé aktivity, setkávání a vytváření nových vztahů. Současně mi posloužila jako obraz sekularizace oblasti.

Do kuželny si mohly chodit děti přivydělat stavěním kuželek, jak to popisuje pan J. J. : *„Chodili jsme tam si přivydělávat, za 100 hodů nám dávali pětikorunu. Což nebylo moc, ale pro nás to bylo hodně peněz. (...) Naši nás tam moc neradi pouštěli, musím říct, do ty kuželny, protože ty chlapy tam u toho kouřili. Ono to bylo takový trošku hospodský sport. (...) Ty chlapy byli hodně z Berlína, musím říct. (...) Naši nás tam moc nepouštěli, protože se tam pilo pivo. Naši byli proti alkoholu.“*²³³ Z jeho vyprávění se zdá, že to nebylo místo pro všechny obyvatele čtvrti, pokud nechtěli kouřit a pít alkohol. Taky mnozí neměli dostatek důvodů, aby takto trávili volný čas, nebo měli moc práce doma, tak do kuželny chodili jen příležitostně. V určitém přemostění můžeme říct, že právě probíhal boj mezi novým, socialistickým člověkem, který tráví volný čas sportem a člověkem věřícím s tradičními morálními představami křesťanství.

Stejně tak, jako jsou v opozici budovy kostel – kuželna, tak existovaly různé styly života. Rozhodně to neznamena nějakou nevráživost mezi lidmi, odsuzování lidí, kteří chodí do

²³³ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 18.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

kostela a naopak lidí, kteří chodí na kuželky. V určité míře se skupiny propojovaly, jedná se však o postupný, plíživý proces obratu a proměny duchovní praxe. Tuto sekularizaci v kontrastu s kuželnou vnímá farář V. H. takto: „*To, mluvej (o kuželnách), no to máte pravdu, tak víte co, v dnešní době už je to normální, dokonce už máte nejenom hospody naproti kostelu ale i hospody z kostelů.*“²³⁴ V tomto kontextu se dostáváme k tomu, že to kromě sportoviště byla také „hospoda“. Ač to byl až druhý rozměr, který však mohl být příčinou určitého odstupu pro část obyvatel čtvrti.

Kuželna rozhodně neplnila funkci kostela, ale plnila funkci fary – sdružovala lidi a nabízela prostor pro setkávání. Zároveň to byl projekt jedné skupiny mužů, která místo vybuďovala a je na něj hrdá. Z. N. popisuje celý proces: „*Tak ten Štěpán Bosáků dycky měřítko jako šuplenu, papír a tužku, a to co nám chybělo, tak jsme si tam obkreslili a ostatní se všechno ve fabrice udělali to materiál na to.*“²³⁵ Součástí života kuželny byly výjezdy. K. G. vzpomíná: „*No, zápasy, normálně se jezdilo vždycky na zápasy někam, do Paky, do Jilemnice, no potom dál až tam u Prahy, to bylo hezký no, kolik roků žejo.*“²³⁶

Během 60. a 80. let to byla kuželna především pro místní a spoustu mužů v ní slavilo různé slavnosti a svátky, jichž se zúčastňovaly i ženy. Pro speciální příležitosti měli kuželkáři různé předměty jako třeba broušené skleněné odměny pro výherce různých soutěží.²³⁷ Tato tradiční a komunitní povaha kuželny se proměnila, dnes už kromě větší genderové vyváženosti slouží kuželna komerčním účelům pro rekreanty v sezóně. Ve čtvrti Berlín už tam mnoho původních kuželkářů nezůstalo, částečně kvůli nezájmu další generace, především však z důvodu stěhování mladých lidí z Rokytnice nad Jizerou jinam. Nicméně kuželna stále funguje, a i přes generační obměnu. V paměti novousedlíků zůstává jako důležitý prostor setkávání, něco „vlastního“, co na místě vytvořili a pečovali o to. Ač ne všichni obyvatelé tam pravidelně chodili, i tak kuželna byla výrazem tvořivosti, schopnosti společně něco udělat a přinést tak něco společnosti, z tohoto důvodu kuželna je nejen orientační bod, ale i referenční bod pro specifičnost a soudržnost obyvatel čtvrti.

Jedním z mých původních výzkumných cílů bylo postihnout duchovní život s ohledem na podkrkonošskou spiritistickou tradici. Sice se v oblasti neobjevila spiritistická tradice, ale

²³⁴ Rozhovor se V. H. vedla Marie Jiříčková 9.4.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

²³⁵ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou

²³⁶ Rozhovor se K. G. vedla Marie Jiříčková 13.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²³⁷ „*Bejvala myslím první cena, krásnej pohár, broušenej, když dělal na sklárně, (..) sehnal to pohár, a doma to vybrousil, jenže poslední roky už nebyl materiál na to, už to sklárna nepovolila si to vzít. Tak se kupovali nějaký takový sklenice, třeba na tom je znak, já nevím, plzeňskýho piva, on na to ještě vybrousil nějaký kvítka, takový, no, bylo památka na to.*“ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 17.9.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

duchovní život nechybí úplně. V kostelíku sice účast postupně klesala stále více, pro ty, co tam chodí je víra i náboženská praxe významnou součástí života. Sekularizaci a úpadek Československé církve si jde vysvětlit především absencí fary, pravidelných častých mší a přetížeností farářů. Úbytek členů církve věřící narátoři vnímají se smutkem, což souvisí i s tím, že mladí z oblasti odchází.

4.2.3 Shrnutí vztah k místu

Analýzou rozhovorů s narátory vyvstal význam sportu jako integračního prostředku pro muže během osídlování i několik desítek let poté. Tato důležitost sportu byla podstatná i pro proměnu vnímání přírody a hor, které prismatem socialistických idejí měly být především nástrojem pro hospodářské a ekonomické potřeby a jejich krása měla být zachována pro rekreaci pracujícího lidu. Skrze sport se však zásadně proměňuje i prostor a vztah k němu, orientační body jako kostely nahrazují haly, skokanské můstky, vleky. Postupnou sekularizací oblasti ovlivněnou jak vysídlením (přerušeni tradice), osídlením (obtížnost přenést a udržet náboženskou praxi), tak samotným nástupem socialismu a pokračující industrializací, se duchovní život přesouvá mezi užší skupiny věřících. Společenský život představuje spíše kuželna než kostel. Evangelický kostel přirozeným úbytkem přichází o členy a noví nepřichází, později kuželna mění klientelu – z komunitního místa se stává komerčním prostorem pro rekreanty. Oba prostory jsou však obyvateli čtvrti připomínány, v paměti kuželna představuje společný výtvar novousedlíků, stejně tak kostel Československé církve je důležitý jako místo setkávání pro první osídlence po roce 1945. Kostelík byl hlavní pro předchozí generaci osídlenců, pro druhou generaci je zásadní kuželna.

Sport i sekularizace v kontextu socialismu způsobuje proměnu vnímání krajiny a samotná proměna krajiny má vliv následně i na lidi zde žijící. Krajina se stává prostředkem užítku, je ekonomizovaná skrze volný čas a pro „novou společnost“ představuje možnost zlepšit sociálně-ekonomickou situaci spolu s přínosem něčeho vlastního do oblasti v období, kdy pomalu upadá průmysl a zemědělství na malých usedlostech po roce 1945 pomalu zaniká. S krkonošskou identitou se silně pojí sport a rekreační aktivity, jež jsou novou náplní času především pro muže a později i ženy druhé generace novousedlíků.

Dalším typickým znakem narativů byla jejich apolitičnost, ač se objevují zmínky o komunistech, tak až na řídké výjimky, narátoři o nich nemluví negativně. U již zmiňovaného pana Z. N. je důležitější, že byl někdo „fajn kuželkář“, než k jaké politické skupině patří. Socialistická společnost proměnila vnímání identit, kdy rozpor mezi My a Oni už přestává být národnostně a politicky zaměřen, ale je nahrazen sportovní identitou, která je svým způsobem

zástupná, méně osobní a méně konfliktní a konstruovaná spíše povrchně a proměnlivě. Nová subjektivita sportovní a sekulární je jednodušší a umožňuje vztahy napříč skupinami. Tato proměna subjektivit a odstraňování polí konfliktů může být znatelnější v okrajových oblastech, kde nedochází tolik ke střetům intelektuálních elit, a tedy konflikt v rovině ideologické není tak silný, jako například může být v Praze mezi umělci, spisovateli a politiky.

4.3 Mizející paměť hor

V předchozí kapitole jsem ukázala přeměnu a přerámování prostoru v 50. letech, kdy se postupně krajina po Němcích mění v socialistickou krajinu, kde hlavní význam hor spočívá ve sportu a rekreaci. Stejně tak se mění pojetí času místa, jeho paměť. Na úrovni subjektivit narátorů chybí paměť odchozích Němců a převládá paměť návratů Němců či jejich dožívání v oblasti, což ilustruje následující příběh.

4.3.1 Návraty nikoliv odchody Němců

Jedním z nejzajímavějších příběhů, který jsem slyšela od všech narátorů, kteří bydleli ve čtvrti, je příběh o „Navracejícího se Němce“. Příběh má jasnou strukturu a symboly, ale liší se v dataci, aktérech a různých komentářích. Domnívám se, že tento příběh je obrazem pro vnímání vysídlení a osídlení, obrazem určitého prázdného prostoru, idealizace historie a vyrovnávací strategií navazující na následnou integraci a tvorbu nové společnosti. Zároveň se jedná o zásadní příběh přímo ze čtvrti, čímž přináší určitý náhled na přemýšlení o vysídlení obyvateli čtvrti. Takto příběh vypráví pan J. J., jehož rodina v době události jako takové ještě ve čtvrti Berlín nebyla:

„Je tady ta historka o tom panu Gernertovi, jak se vracel z toho zajetí, jak přišel v nějakým takovým zoufalým stavu nějakých 5-7 let po válce, pak ještě s nějakým kamarádem, taky Němcem z toho zajetí, se dověkli z toho Ruska až sem, když se vracel, tak byl takovej nějakej vobalenej v nějakých hadrech špinavých, vypadal příšerně, tak tady paní Novotná, maminka, tady ty baráky ještě nebyly žejo, tak to bylo u nich na louce někdy v zimě, a ted' viděli, že na, tím kruťákem²³⁸, vedle toho háje, (..) tak prostě nějaká postava taková tmavá obalená hadrama se prostě potácela, a ona jak špatně viděla, tak si myslela, že jde medvěd no tak ještě byla taková panika, že prostě "pomoc, medvěd, medvěd" a von to byl pan Gernert a ještě se říká, že manželka jeho ho nepoznala, že na

²³⁸ Kruťák znamená prudký, strmý kopec.

něj volala jako policii asi né, žejo, to nebyly telefony, zřejmě sousedy no, lekla se, že ho nepoznala no. ²³⁹

Všechna podobná vyprávění mají společné atributy: zbídačený stav vracejícího se vojáka ze zajetí, určitý strach z něj, příchod od hor z luk v podhůří, které jsou směrem k hranicím. Paní Z. H. zas vypráví, že pan Gernert se vrátil 2–3 roky po válce, že jeho syn ho viděl přicházet, když byl pod hájem. Pokud budeme sledovat vyprávění někoho, kdo u toho dle svých slov přímo byl, tak si můžeme se vyslechnout příběh pana Z. N., jehož maminka prý byla přítomna tomuto návratu:

„Támhle tam byl nějaký pan Finger Němec, ten přišel někdy až v devětačtyřicátým, my jsme se tam u háje hráli, jsme tam lítali, on tam přišel v tom rozdrbaným mundúru, boty sešněrovaný provázkem, žejo a přišel povída, já jsem se skoro bál, takovej hampula a česky na mě: ty hochu pod sem, protože on slyšel, že mluvíme česky mezi s sebou na sebe huláká, tak von mě povída: ty hochu tam v tom domku, je tam někdo? Já povídám, no je tam, paní Fingerová tam je? a je tam sama? Povídám: je, a má malýho psa. (Smích) Von se dal skoro do breku, takhle on šel ze zajetí a nevěděl, jestli tady někdo je nebo není. a asi 14 nebo tři neděle po něm přišel ten starej Gernert a tenhleten Gernert, Bimann, Holmann, Herlebacht (spolu pak pracovali).“

Sám syn pana Gernerta potvrzuje spíše příběh pan Z. N., protože dle něj se jeho otec vrátil až letech 1952 až 1953 s tím, že několik let žil v Německu u vysídlených rodičů, a tedy je nepravděpodobné, aby se vracel v zajateckém oblečení. Ač tedy došlo víceméně ke sloučení dvou či více příběhů, v široce přijímaném vyprávění osob, které u toho nebyly, vyhrál dramatický příběh příchodu Němce spolu se zasazením příběhu do čtvrti. Pan Finger totiž pak nebydlel přímo v berlínských domcích, ale rodina Gernertových se stala určitým způsobem prototypem Němců ve čtvrti, a proto se příběh přisoudil k nim.

Na jednu stranu se jedná o nedostatky paměti a pomíchání historie skrze ústní vyprávění. Na druhou to však ukazuje jasně vztah a vnímání Němců novousedlíky s velkou symbolikou. Tato mizející paměť oblasti prosvítá různými způsoby a symboly. Zásadní prvek je, že nemluví o nuceném vysídlení jako takovém, obraz odcházejícího Němce se neobjevuje, zdůrazňují se naopak návraty či jejich přítomnost v sousedství. V příbězích se ukazují různé stereotypy o Němcích, kteří zůstali (Němci jako čistotní a pořádkumilovní) a drobnější

²³⁹ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 4.12.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

karikatury jejich mluvy, nicméně jsou zdůrazňovány jejich schopnost se přidat do party a pomoci. Tento narativ může být součástí vyrovnávací strategie ze strany „těch, co na vysídlení vydělali“.

Nejsilnější potlačení paměti najdeme u Z. N. a K. G., kteří přímo u vysídlování byli. Zatímco Němec K. G. svým způsobem lituje, že neodešli, ač je se svým životem spokojený a o politice se vůbec nechce bavit ani o vysídlení, Z. N. jako jediný přišel do domu, kde po několik generací bydleli Němci. Pro jeho subjektivitu a vnímání sebe sama a své rodiny je pak přijatelnější vnímat předchozí německé obyvatele jejich nově nabytého domu jako nezajímavé, cizí, a dokonce jako trochu nesprávné. To ilustruje jeho příběh, kdy před odchodem z domu Němka schovala vzácný háčkovaný přehoz do starých kamen na půdu a své přítelkyni, která nebyla vysídlena, dala pokyn, aby to vyzvedla. Pan Z. N. vypráví, že na ně vyzráli, přehozu v starém bubínku si všimli a dali jim jen prázdná, stará kamna:

„Mně už to bylo divný, co to, dyť to jsou starý plecháče, tak jsem schválně šel na půdu, vtevřel jsem vrátka a tam byl takovej balíček v novinovým papíře německým napsaným, co to je? (...) Tak jsem to rozbalil a byl tam háčkovanéj přehoz na dvě postele, nádhernej, ještě někde je! Tak vo tohle ji šlo, tak jsem to dal mámě, povídam, tak už ji můžeš říct, že už si je může ty kamínka vzít.“²⁴⁰

Dnešních pohledem s odstupem je nám jasné, že mnohým Němců byl sebrán majetek neprávem, bez náhrady a háčkovaný přehoz bychom dali původním majitelům, protože nebyl ani registrovaný a větší význam měl pro původní majitele. Ovšem pohledem toho, kdo na této skutečnosti si přilepšil, za majetek zaplatil obci, se snaha Němců získat svůj majetek zpátky nelíbila, a proto je příběh vyprávěn skrze „chytrého Čecha“ co přišel na „německou lest“. Tento příběh a vnímání německé minulosti je ojedinělý, protože ostatní narátoři bydleli v domcích, kde Němci byli jen pár let a ke všemu jen v pronájmu. Z toho důvodu si na vysídlení německého obyvatelstva přilepšili, nicméně si nepřilepšili na konkrétních lidech a rodinách.

Němci, kteří zůstali, se museli vypořádávat s mnohými příkořími a vycházet s lidmi, kteří vydělali na vysídlených Němcích. Byla to základní nutnost, pokud chtěli v oblasti žít. Mostem pro vytváření vztahů bez národnostních předsudků se jim stal již výše zmiňovaný sport.

²⁴⁰ Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

4.3.2 Hledání paměti

Objevování a hledání ztracených míst popisuje pan J. J.: „*Já tedy když chodím tady tím podhůřím nebo téma lesama, né úplně né úplně nahoře, tak vnímám i takový věci jako jsou ty v lese ty kamenný takový ty meze nasbíraný ty kameny, žejo, to se táhne třeba až do vejšky několika kilometrů a to jsou všechno vysbíraný ty původní pastviny, kde měly i políčka ty generace těch Němců tady, co se tady živilo a tak vidím, jak tady měli těžkej život no.*“²⁴¹ Ve své dospělosti se snaží pochopit a vnímat historickou paměť místa, čímž se mu prohlubuje vztah s krajinou nad rámce utilitárního pohledu, který hledá způsob využití. Odchod Němců vnímá jako vytržení kořenů.²⁴²

Je však výjimkou, protože se snaží nahlédnout za pomyslnou časovou čáru směřující před rok 1945. Pro přemostění a pochopení života vysídlených Němců je mu motiv těžké práce na horách, která během jeho dětství byla stále náročná a život v horách nebyl lehký, což je pro něj hlavní linie empatie s předchozími obyvateli hor.

Narátoři při popisu proměn místa v čase se reflektují skutečnost 50. a 60. let, kdy už ale velká část luk a usedlostí po Němcích prošla velkou proměnou, pole zpustla a zarůstala, kopce se také začaly zalesňovat. Jasným důsledkem byl úbytek orné půdy i pastvin, nárůst zastavěných ploch, úbytek stálých obyvatel v usedlostech a domcích na horách, což souvisí s vyšší koncentrací obyvatel v centru městečka a změnou životního stylu. Čtvrť Berlín před válkou neexistovala, a proto místo ani nemá paměť před rokem 1938, na kterou by šlo navazovat. Tato skutečnost se propisuje do vnímání hor jako celku, kdy důležitější proměny jsou až s budováním sportovišť.

Většina narátorů však nehledá ztracenou paměť a obecně se zdá, že toho po Němcích moc nezůstalo, nepředalo se a narátoři na přímé otázky o nějaké kontinuitě německých tradic odpovídají odmítavě. Na otázku, zda tady po Němcích něco zůstalo, paní Z.H. říká: „*Já si myslím, že už ani ne. Fakt si myslím, že ne.*“²⁴³ Sami narátoři bez vyzvání o konkrétních příbězích o Němcích tolik nemluví. Samotné hledání této paměti vede k nahlížení neveselé součásti naší minulosti a jednotlivých příběhů lidí, které narátoři znají. Pro vyrovnání je jednodušší mluvit o pozitivních a optimistických historkách, kdy se Němci vrací, skáčou na lyžích, pomáhají

²⁴¹ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 4.12.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

²⁴² „*Tady jsme byli takový, jako tím, že odešli ty Němci, tak když vytrhneš strom s kořenama, a potom se tady teprve něco ujímalo, jako nového, a trvalo to hrozně dlouho.*“ Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 18.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

²⁴³ Rozhovor se Z. H. a G. H. vedla Marie Jiříčková 13.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

s králíky apod., než příběhy o Němcích, kteří se nemohou vrátit, museli odejít a zanechali tu něco, co se stalo samozřejmou každodenností novousedlíků.

4.3.3 Shrnutí: mizející paměť hor

V narativech se propisují jednotlivé střípky mizející paměti hor. Na první pohled absentuje skutečnost německé krajiny, zdůrazňovány jsou proměny až po 60. letech a paměť místa je vlastně velmi krátká. Svým způsobem chybí potřeba mluvit o Němcích a spíše se zdůrazňuje úspěšné počesťování, např. vztahy a integrace Němců k novousedlíkům a nápodoby mluvy, přízvuku Němců. Určitou symbolikou připomínající Němce je příběh o „Navracejícím se Němci“, který neguje velmi ponurou minulost o vysídlení a pravdu o mnohých novousedlících, kteří na nuceném vysídlení německy mluvícího obyvatelstva vydělali, a je tak copingovou strategií s kolektivní vinou. Čtvrť Berlín je pak v tomto kontextu specifická, protože čeští obyvatelé nezali domov rodinám s několika generační tradicí, ale odkupovali majetek, který patřil obci, přesto i v jejich narativech chybí akcent německé minulosti a spíše výjimkou je její hledání.

5 ZÁVĚR

Primárním výzkumným polem se pro mě stala čtvrť Berlín v Rokytnici nad Jizerou, kterou místní úřady nechali postavit za války pro své dělníky jako nouzové bydlení. Po válce tyto typizované domky sloužily pro chudší vrstvy společnosti, kam patřili nevysídlení Němci a novousedlíci, kteří přijeli za prací. Hlavním cílem diplomové práce bylo zjistit, jak narátoři ze čtvrti Berlín reflektují historickou zkušenost osidlování Krkonoš, jaký mají vztah k místu a jak vnímají samotnou čtvrť Berlín.

Během terénního etnografického a orálně-historického výzkumu jsem opustila jedno z výzkumných témat, které se týkalo tradice spiritismu v Podkrkonoší, toto téma se ukázalo jako nerelevantní pro narátory, kteří žádnou spiritistickou praxi neprováděli. Zajímavým se stalo naopak vnímání samotné čtvrti Berlín. Povaha čtvrti měla zásadní vliv na lidi, kteří zde žili. V první řadě se zde ukázala heterogenost celého osidlování, kdy na jednom vcelku malém prostoru se nacházelo mnoho lidí z mnoha prostředí a s různou motivací. Společným se pro ně stala zkušenost bydlení v nouzových domcích, což mělo vliv na pocit soudržnosti v sousedství, ale také zvýšenou sociální kontrolu a následnou sociální stratifikaci, kdy se obyvatelé snažili přizpůsobit své bydlení a přilepšit si oproti ostatním ve čtvrti. Jednalo se o přirozený proces socializace, hierarchizace a nastavování norem v sousedství, protože v 50. letech se všichni nacházeli na podobné „startovní životní čáře“, stejné socioekonomické situaci. Zároveň zde chyběly příbuzenské a mezigenerační vztahy, které se nejprve musely vytvářet, nejčastěji skrze drobnější výpomoc a následně sport. Pocit soudržnosti komunity podporovalo vyzdvihování hodnoty skromnosti, čímž se také snažili přemostit svou nižší sociální úroveň, a naopak vyzdvihnout nutnost být skromný jako základ pro spokojený život. Ve vztazích převažovala zdrženlivá vstřícnost, přičemž k sobě měli blíže novousedlíci, kteří pocházeli z Podkrkonoší a nebyli tak pro hory takoví „cizáci“. Identita narátorů se ukázala jako silně horská, vztahující se k celým Krkonoším a případně k čtvrti Berlín. Příslušnost k obci pak byla silnější u narátora druhé generace obyvatelů čtvrti, který zde prožíval celé dětství a následně se zapojoval v dospělosti více do obecního života.

Základní proměnou vztahu k místu byl celospolečenský obrat k socialismu, který vnímal hory utilitárně s cílem, aby byly vhodné k rekreaci pro pracujícího člověka. Naproti kostelíku se začala v 2. polovině 60. let stavět kuželna, která se stala symbolem sekularizace společnosti a přechodem ke sportovně-sekulární subjektivitě obyvatel, kterým kuželna nahradila prostor fary a stala se prostorem pro setkávání heterogenní společnosti. Skrze sport obyvatelé, především muži, vytvářeli vztahy napříč národními, politickými skupinami a částečně tak zmizely

národnostní konflikty, které nahradil zástupný sportovní boj. Současně sport a sportovní aktivity v horách proměnily vztah k horám jako celku, narátoři mají velmi silnou krkonošskou identitu, ovšem často zacílenou na sportovní využití hor nikoliv jako na hory samotné a samostatně fungující prostor s německou tradicí.

Narátoři jsou s horami pevně spjati, jejich identita je silně krkonošská a horská, uvědomují si mnohdy nelehký život na horách. Svým způsobem je jejich přístup velmi utilitární a hory nejsou jen krásné na pohled, ale také jsou užitečným prostorem komercializace, jež souvisí s výstavbou velkých rekreačních a sportovních středisek, které přináší práci do oblasti poté, co zemědělství a průmysl byly prakticky zničeny jak převodem z německých rukou do českých, tak následnou kolektivizací a socializací, která měla za důsledek úpadek průmyslové části Krkonoš.

Německá tradice, obyvatelstvo a minulost z paměti novousedlíků postupně mizí v souvislosti s vyrovnáváním kolektivní viny za nucené vysídlení. Novousedlíci ve čtvrti Berlín upřednostňují mluvu o Němcích, kteří se vraceli z války a dožívali své stáří, než že by se vyjadřovali o Němcích, kteří byli nuceně vysídleni a museli tu vše zanechat. Představují tak optimistickou vizi vysídlení, která přivedla novousedlíky do oblasti. Zároveň zdůrazňují silný vztah k horám, pro které se nejsou cizí, čímž do hor patří stejně jako německé obyvatelstvo. Hledání této ztracené paměti nouze a tragických okamžiků naší minulosti se stává v rozhovorech s narátory výjimkou a spíše se objevuje popírání skutečnosti krajiny vytvořené Němci. Ta se totiž proměnila v průběhu času z přírody jako takové v hory a pastviny protkané lanovkami a sjezdovými drahami a tato nová podoba zastřela minulé a předválečné období.

Vhodné k dalšímu rozpracování by bylo rozšíření sběru dat o jiné oblasti pohraničí, kde se nacházely movitější sociální vrstvy obyvatel a kde nebyl úbytek německy mluvícího obyvatelstva tak významný. Dalším tématem či doplněním tohoto výzkumu by mohla být proměna každodenního života dělníků v 50. letech v horách, protože se v tomto výzkumu neustále potvrzovala důležitost socioekonomické situace pro vnímání minulosti i budoucnosti.

6 SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ a PRAMENŮ

6.1 Primární prameny

6.1.1 Archiv

Státní okresní archiv Semily Státní oblastní archiv v Litoměřicích

Městský národní výbor Rokytnice nad Jizerou (1929) 1945-1990 (1992)

Karton č. 18 MNV Rokytnice nad Jizerou

Karton č. 58 ONV 517-534

Kniha č. 3 Soupis obyvatel 1945

Karton č. 57 MNV Rokytnice Stavební řízení 1938–1948

Karton č. 58 MNV Rokytnice Stavební řízení 1949–54

Kniha č. 6 Evidence bytů

Karton č. 102-105 přiznání k dani domovní 1956-1961/1970

Archiv farní spisovny náboženské obce Jilemnice v Rokytnici nad Jizerou

Základní kniha členů Farní úřad církve československé v Jilemnicí

Kniha zápisů schůzí Rady starších po roce 1950

6.1.2 Rozhovory (soukromý archiv autorky)

Všechny rozhovory jsou uloženy v soukromém archivu autorky.

Rozhovor se Z. N. vedla Marie Jiříčková 12.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

Rozhovor se Z. N. vedle Marie Jiříčková 17.9.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

Rozhovor se K. G. vedla Marie Jiříčková 13.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

Rozhovor se Z. H. a G. H vedla Marie Jiříčková 13.9.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

Rozhovor se Z. H. a G. H vedla Marie Jiříčková 17.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 4.12.2022 v Rokytnici nad Jizerou.

Rozhovor se J. J. vedla Marie Jiříčková 18.3.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

Rozhovor se V. H. vedla Marie Jiříčková 9.4.2023 v Rokytnici nad Jizerou.

6.1.3 Terénní výzkum (soukromý archiv autorky)

Terénní poznámky z období 10.–15.9.2022.

Terénní poznámky z období 2.–4.12.2022.

Terénní poznámky z období 17.–20.3.2022

6.2 Literatura

ABRAMS, Lynn. *Oral history theory*. Routledge, 2016.

ARBURG, Adrian von, ed. a STANĚK, Tomáš, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů*. Díl I.-III. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010.

ARBURG, Adrian von, et al. *Tak či onak. Nucené přesídlení v komplexním pojetí poválečné sídelní politiky v českých zemích*. Soudobé dějiny, 2003. Str. 253–292.

ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš. *Organizované Divoké Odsuny? Úloha Ústředních Státních Orgánů při Provádění 'Evakuace' Německého Obyvatelstva (Květen až Září 1945)*. Soudobé Dějiny, 2006.

BRANDES, Detlef. *Cesta k vyhnání 1938–1945: plány a rozhodnutí o "transferu" Němců z Československa az Polska*. Prostor, 2002.

ČAPKA, František, SLEZÁK, Lubomír a VACULÍK, Jaroslav. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2005.

FRISCH, Michael. *A shared authority: Essays on the craft and meaning of oral and public history*. Suny Press, 1990.

GLASSHEIM, Eagle. *National mythologies and ethnic cleansing: The expulsion of Czechoslovak Germans in 1945*. Central European History, 2000. P. 463–486.

GLASSHEIM, Eagle. *Očista československého pohraničí: migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech*. Praha: Academia, 2019.

HAIŠMAN, Tomáš. *Proces formování nových lokálních společností v pohraničí českých zemí po roce 1945*. Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945 (společnost a kultura): sborník referátů přednesených na konferenci s mezinárodní účastí konané ve dnech 5.-8. 1984 v Sobotíně, okr. Šumperk: část, 1985, 2: 132–140.

HOENIG, Bianca. *Nature into a socialist landscape? The case of the Polish Tatra Mountains after 1945*. National identities, 2014. Str. 253–267.

KELLER, Jan. *Komunita – proměna nebo zánik?* In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské university. 1986. Str. 31–43.

KLAPKA, Pavel. *Utváření kulturní krajiny v 19. a 20. století*. In: FLOUSEK, Jiří (ed.): *Krkonoše: příroda, historie, život*. Praha 2007.

- LOKVENC, Theodor. *Toulky krkonošskou minulostí*. Hradec Králové: Kruh, 1978.
- MAGNÚSSON, Sigurður Gylfi. *The life is never over: Biography as a microhistorical approach*. In: *The Biographical Turn*. Routledge, 2016. P. 58–68.
- MÁCHA, Přemysl. *Krajiny antropologie a antropologie krajiny*. Český lid, 2010. Str. 225–246.
- MRŇKA, Jaromír. *V naší zemi bude konec války psán krví*. Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, 2016. Str. 66–91.
- PASSERINI, L. *Work Ideology and Consensus under Italian Fascism*. In: *History Workshop. a Journal of Socialist Historians Oxford*. 1979. P. 82–108.
- PASSERINI, Luisa. *Memories between silence and oblivion*. In: *Contested pasts*. Routledge, 2003. P. 238–254.
- PASSERINI, Luisa. *Memory and Utopia: the Primacy of Inter-subjectivity*. Routledge, 2017.
- PASSERINI, Luisa. *Work ideology and consensus under Italian fascism*. In: *The oral history reader*. Routledge, 2002. P. 67–76.
- PETRÁČKOVÁ, Věra a Jiří KRAUS. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 1995.
- PICHLER, Hans. *Stará vlast Rokytnice v Krkonoších*. Rokytnice nad Jizerou: město Rokytnice nad Jizerou, 2021.
- PORTELLI, Alessandro. *Philosophy and the facts: subjectivity and narrative form in autobiography and oral history*. In: *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*, 1997. P. 79–88.
- PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy: Forma a význam v orální historii*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020.
- PREISLER, Daniel. *Poválečná výměna obyvatel v západních Krkonoších*. Brno, 2020. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.
- SLEZÁK, Lubomír. *Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosidlování v padesátých letech 20. století)*. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007. Str. 383–394.

SLEZÁK, Lubomír. *Zemědělské osidlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. V Brně: Blok, 1978.

SPITZ, Lewis W. *Periodization in history: Renaissance and Reformation*. C. DELLZELL (red.), *The future of history*, 1977. Str. 189–190.

SPURNÝ, Matěj. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex, 2011.

STANĚK, Tomáš. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha: Academia, 1991.

STANĚK, Tomáš. *Poválečné "excesy" v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Ústav pro soudobé dějiny, 2005.

THOMSON, Alistair. *Anzac memories: Living with the legend*. Monash University Publishing, 2013.

THOMSON, Alistair. *Four paradigm transformations in oral history*. The oral history review, 2007. P. 49–70.

TOPINKA, Jiří. *Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení*. Soudobé dějiny, 2005. Str. 534–585.

TOUŠEK, Laco, et al. *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Plzeň: Katedra antropologie FF ČZU, 2019.

UXOVÁ, Zuzana. *Poválečné osidlování východních Krkonoš na příkladu obce Černý Důl*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce PhDr. Roman Doušek, Ph.D.

VÝROST, Josef, SLAMĚNÍK, Ivan, SOLLAROVÁ, Eva. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Grada Publishing, as, 2019.

WIEDEMANN, Andreas. *"Pojď s námi budovat pohraničí!": osidlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha: Prostor, 2016.

YOW, Valerie. *"Do i like them too much?": effects of the oral history interview on the interviewer and vice-versa*. The Oral History Review, 1997. P. 55–79.

6.3 Internetové zdroje

Antikomplex: Historie a život v Sudetech současnými očima [online]. Praha: © Antikomplex 2023, 2023 [cit. 2023-04-21]. Dostupné z: www.antikomplex.cz

GRULICH, Tomáš: Problematika počátků osidlování pohraničí a plány na osidlování. In: *Etnické procesy v novoosídleném pohraničí (Dělnictvo v etnických procesech)*, sv. 2. Praha 1986. Dostupné na webových stránkách Etnologického ústavu AV ČR,. Dostupné z: <https://zpravodaj.eu.cas.cz/r1982006.html>

Historie oddílu kuželek v Rokytnici nad Jizerou – stavba kuželny. TJ Spartak Rokytnice nad Jizerou [online]. Rokytnice nad Jizerou: Spartak Rokytnice o.s. [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: <http://www.spartak-rokytnice.cz/oddily/kuzelky>

KELLER, Jan. *Komunita* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017. In *Encyklopedie sociologie*. [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Komunita>.

MUCHA, Ivan. *Lebenswelt* [online]. In *Encyklopedie sociologie*. [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Lebenswelt>

Orální historie – soudobé dějiny [online]. Praha: © 2023 Orální historie – soudobé dějiny, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2023 [cit. 2022-09-01]. Dostupné z: <https://ohsd.fhs.cuni.cz/OHSD-1.html>

Rokytnice nad Jizerou. Místopisný průvodce po České republice [online]. Valašské meziříčí: WANET, 2023 [cit. 2023-05-03]. Dostupné z: <https://www.mistopisy.cz/pruvodce/obec/8443/rokytnice-nad-jizerou/pocet-obyvatel/>.

7 PŘÍLOHY

7.1 Seznam příloh

7.1.1 Seznam obrázků

Obrázek č. 1: Mapa českého pohraničí v roce 1945

Obrázek č. 2: Mapa původu přistěhovalců do severních, severovýchodního pohraničí

Obrázek č. 3: Fotografie čtvrti Berlín v Rokytnici nad Jizerou, přibližně r. 1944

Obrázek č. 4: Letecká fotografie čtvrti Berlín v zimě, přibližně rok 1944

Obrázek č. 5: Berlínský domek nakreslený pro potřeby stavby, přibližně 1942

Obrázek č. 6: Plánek jednoho bytu "berlínského" domku pro účely stavby 1942–44

Obrázek č. 7: Evangelický Kristův kostel v Rokytnici nad Jizerou, okolo roku 1927

7.1.2 Seznam textových příloh

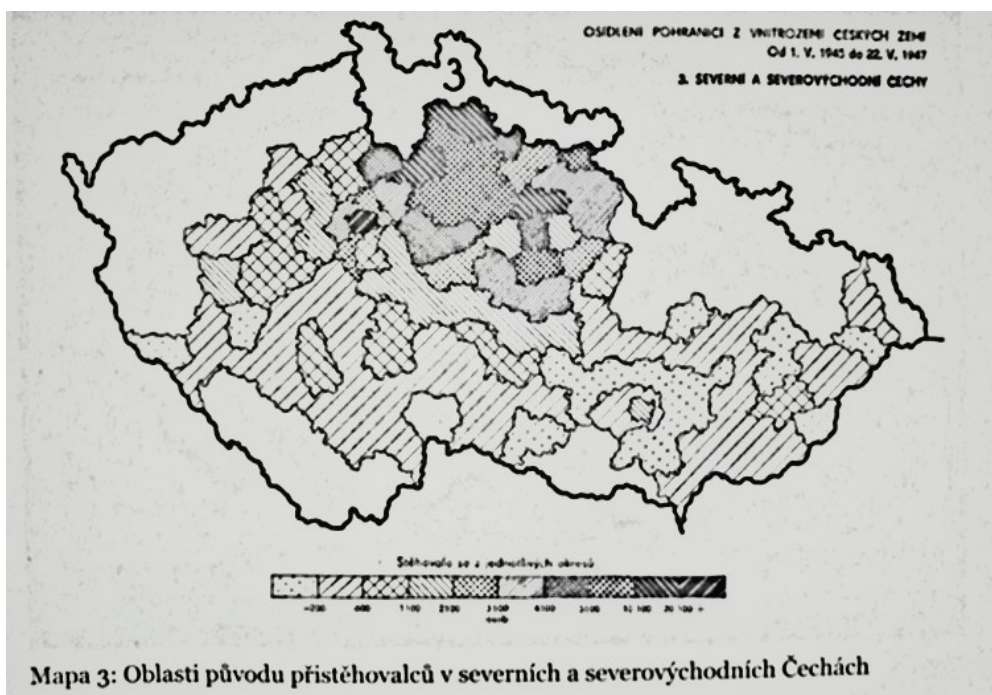
Textová příloha č. 1: Informovaný souhlas

Textová příloha č. 2: Ukázka protokolu

Textová příloha č. 3: Zvací dopis pro narátory

Obrázek č. 1: Mapa českého pohraničí v roce 1945²⁴⁴

Obrázek č. 2: Mapa původu přistěhovalců do severních, severovýchodního pohraničí²⁴⁵

²⁴⁴ ČAPKA, SLEZÁK, VACULÍK. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Str. 354

²⁴⁵ WIEDEMANN. "Pojd' s námi budovat pohraničí!". Str. 79.

Obrázek č. 2: Fotografie čtvrti Berlín v Rokytnici nad Jizerou, přibližně r. 1944²⁴⁶

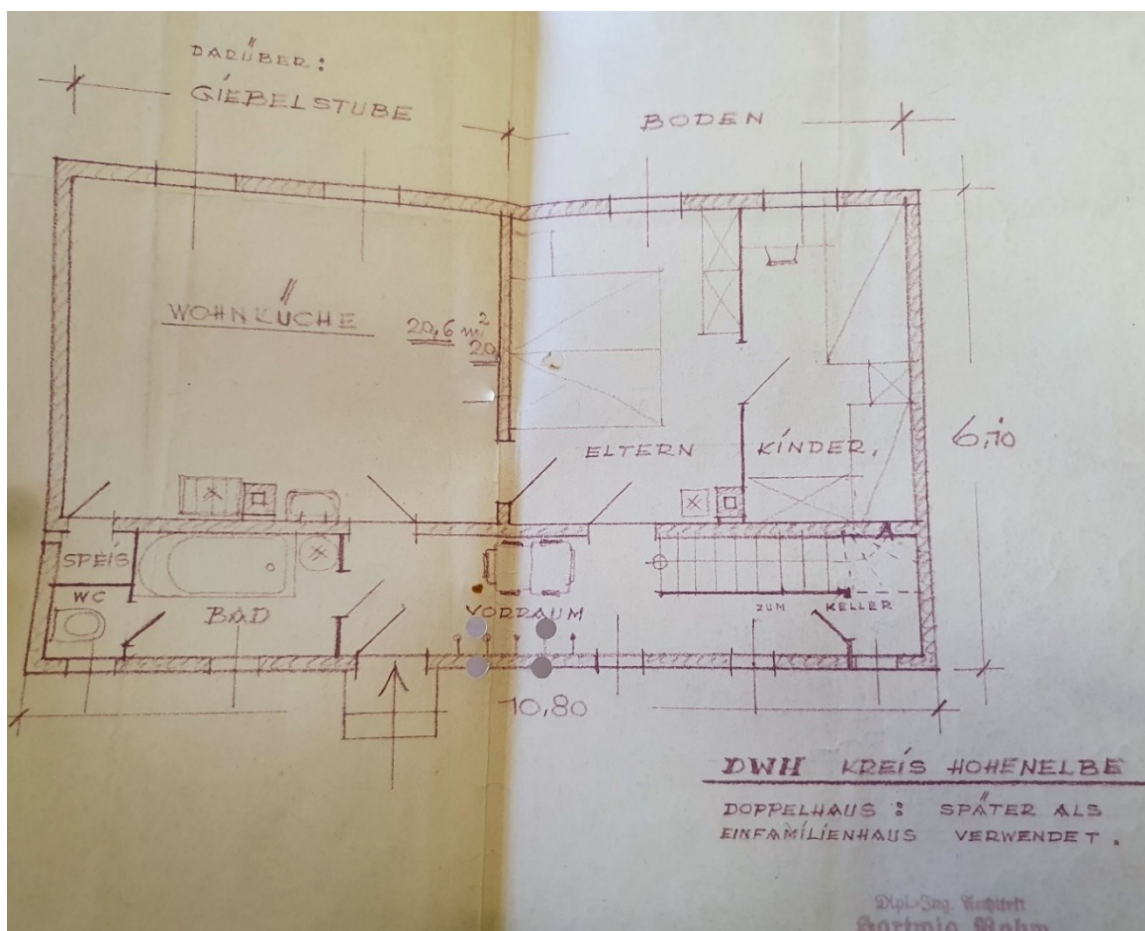
Obrázek č. 3: Letecká fotografie čtvrti Berlín v zimě, přibližně rok 1944²⁴⁷

²⁴⁶ Autor neznámý. Soukromý archiv.

²⁴⁷ Autor neznámý. Soukromý archiv.

Obrázek č. 4: Berlínský domek nakreslený pro potřeby stavby, přibližně 1942²⁴⁸

Obrázek č. 5: Plánek jednoho bytu "berlínského" domku vytvořený pro účely stavby 1942–44²⁴⁹

²⁴⁸ SOkA Semily. MNV Rokytnice nad Jizerou 1945–1990. Karton č. 58. Stavební řízení – Nový Berlín.

Obrázek č. 6: Evangelický Kristův kostel v Rokytnici nad Jizerou, okolo roku 1927²⁵⁰

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ PICHLER. *Stará vlast Rokytnice v Krkonoších*. Str. 251.

Orální historie – Soudobé dějiny

Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 - Libeň

Dobrý den,

ráda bych Vás pozvala do výzkumu, který realizuji v rámci své diplomové práce na oboru Orální historie – Soudobé dějiny na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Má práce nese název: „Noví lidé na starých horách“ – novousedlíci v Krkonoších po roce 1946. Znatelný úbytek obyvatelstva se zkušenostmi života v horách a následné neúplné znovuosídlení českým obyvatelstvem zapříčinilo velké ekonomické, sociální i kulturní proměny oblastí zasažených odsunem Němců. Pro svůj historický výzkum bych ráda realizovala rozhovory s lidmi nastěhovanými v 50. letech 20. století do domů po vysídlených Němcích v Krkonoších (se zaměřením na městskou část Berlín v Rokytnici nad Jizerou). Kromě samotného příchodu novousedlíků mě zajímá osud celých rodin žijících v domcích po Němcích dříve až do současnosti, zejména to, jak se tato zkušenost otiskla do celého života.

Na historické téma z 50. let 20. století jsem již psala bakalářskou práci s názvem: Dopady „Akce P“ pohledem rodiny řeckokatolického kněze, která získala ocenění v soutěži „Zlatý diktafon“ o nejlepší studentskou práci realizovanou metodou orální historie. Do práce můžete nahlédnout, abyste viděli, jak pracuju a píšu. Budete-li mít zájem, napíšu Vám odkaz.

Navážu na metodologii z mé předešlé práce, tedy s vypravěčem provedu vždy dva rozhovory – jeden bude Vaše volné vyprávění života a v druhém rozhovoru se Vás budu doptávat na témata související s mou prací. Pro zpracování tohoto tématu mám osobní motivaci, můj otec Miloslav Jiříčka v jednom z takových domků vyrůstal a za babičkou jsme do Rokytnice jezdili celý můj život. Do hor se ráda vracím a chtěla bych postihnout další rozměr odsunu Němců a specifika života v domcích ve čtvrti Berlín.

Budete-li chtít zapojit se do výzkumu, napište mi, nebo zavolejte na kontakt níže, prosím, do **konce srpna**. Rozhovory bych ráda nahrála během září a poté doplnila dalšími rozhovory v listopadu. Povídat si můžeme u Vás doma, či v domečku po mojí babičce (adresa). Můžeme se setkat i v kavárně, či v úplně jiném městě, záleží na Vašich možnostech, já se přizpůsobím.

Rozhovory nahrávám na diktafon na mobilu, následně je přepisuji a veškerá data jsou v mém soukromém archivu a nebude s nimi dále manipulováno třetími osobami. Přikládám k nahlédnutí také informovaný souhlas, který s Vámi na začátku setkání projdu a nechám ho od Vás podepsat. Po sepsání diplomové práce Vám pošlu přepsaný rozhovor.

Těším se na setkání s Vámi

Marie Jiříčková

Bc. Marie Jiříčková

E-mail: jmeno@gmail.com

Telefon: +420 XXX XXX XXX

Orální historie – Soudobé dějiny

Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 - Libeň, <https://ohsd.fhs.cuni.cz>

Informovaný souhlas ke zpracování a zpřístupnění osobních údajů

Já, níže podepsaný/á (dále jen „narátor/ka“):

.....
.....

podle zákona č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů, zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku, ve znění pozdějších předpisů, a v souladu s nařízením (EU) 2016/679 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů (GDPR), tímto uděluji svůj výslovný a svobodný souhlas se zpracováním veškerých svých osobních údajů, které jsem poskytl/a během rozhovorů pořizovaných ve zvukové či audio-vizuální podobě v rámci výzkumného projektu k diplomové práci studentky:

Bc. Marie Jiříčková

s názvem:

„Noví lidé na starých horách“ – novousedlíci v Krkonoších po roce 1946

Beru na vědomí, že své osobní a citlivé údaje poskytuji pro následující účely:

- vědecký či historický výzkum v oblasti humanitních věd;
- publikační činnost (závěrečné kvalifikační práce, odborné články, studie, sborníky, monografie apod.).

Jsem si vědom/a skutečnosti, že správcem těchto údajů se podpisem tohoto souhlasu stává výše uvedený studentka.

Souhlasím s tím, aby rozhovory a informace v nich obsažené byly poskytnuty v písemné či elektronické podobě také dalším subjektům, jimiž jsou Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, a to výhradně pro účely vědeckého či historického výzkumu v oblasti humanitních věd, publikační a vzdělávací činnost a archivaci ve veřejném zájmu – hodící se zaškrtněte:

²⁵¹ Informovaný souhlas byl převzat z webu Orální historie a upraven pro potřeby této práce. (“Orální historie – soudobé dějiny”, 2022)

- souhlasím
- nesouhlasím

Prohlašuji, že jsem byl/a informován/a o tom, že podle výše uvedených právních předpisů o zpracování osobních údajů mám právo:

- kdykoliv odvolat udělený souhlas, a to pro každý ze shora uvedených účelů samostatně;
- vyžádat si informaci o tom, jaké osobní údaje jsou o mně zpracovávány;
- vyžádat si opravu nebo doplnění svých osobních údajů;
- žádat výmaz osobních údajů, pro jejichž zpracovávání již dále není důvod;
- žádat omezení zpracovávání údajů, které jsou nepřesné, neúplné nebo u nichž odpadl důvod jejich zpracování, ale nesouhlasím s jejich výmazem;
- žádat umožnění přenesení zpracovávaných údajů;
- vznést námitku proti zpracování mých osobních údajů pro přímý marketing, včetně souvisejícího profilování;
- nebýt předmětem automatizovaného individuálního rozhodování, včetně profilování;
- mám právo dostat odpověď na svou žádost bez zbytečného odkladu, v každém případě do jednoho měsíce od obdržení žádosti správcem.

Pro kontaktování správce ve věci zpracování osobních údajů lze využít následující kontakt (telefonní číslo, emailová adresa) na studentku:

Marie Jiříčková +420 XXX XXX XXX, e-mail: jmeno@gmail.com

Individuální požadavky narátor/a/ky, jimiž je správce údajů (a případně další subjekt) povinen se řídit (např. anonymizace dat, požadavek autorizace přepisu před publikací, zákaz využití rozhovorů dalšími subjekty/třetími stranami nebo v rámci jiných výzkumů apod.) – hodící se zaškrtněte:

- nepožaduji
- požaduji, uveďte Vaše konkrétní požadavky:

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Datum, místo podpisu:

Podpis narátor/a/ky:

Textová příloha č. 3 – Ukázka protokolu rozhovoru

G. K. ; protokol 1. rozhovor, 13.09.2022

Kontaktování

O panu G. jsem slyšela od svého strýce a dalších pamětníků, bylo mi jasné, že se jedná o nejstaršího pamětníka v oblasti, který zde žije nejdéle, nicméně už kvůli svému věku nechodí vůbec ven. Současně moc dobře neslyší a neotvírá cizím lidem, proto bylo nutné se domluvit s někým jiným. Ještě předtím se za ním však stavil strýc, předal mu informovaný souhlas a informovaný souhlas, aby při návštěvě své dcery mohl G. vše probrat (nechat si souhlas přečíst někým, komu důvěřuje). Strýc mu mě stručně představil a ujistil ho, že mi může věřit. V den rozhovoru jsem šla k němu do bytu s jeho sousedem Z. H., který to s ním domluvil a pro jistotu tam byl s ním.

Informovaný souhlas

Informovaný souhlas měl k nahlédnutí asi měsíc před samotným setkáním, po rozhovoru jej podepsal (stěžoval si, že to nemůže přečíst, nabídla jsem mu, že to přečtu, shrnula jsem mu jednotlivé body a pan Z. H. ověřil, že nepodepisuje nic závadného).

Průběh rozhovoru a povaha narativu a stylu vyprávění

Pan G. na svůj věk mluvil velmi dobře, jasně, s minimem germanismů, trochu šišlal, ale v nahrávce mu jde rozumět. Typickým pro něj byl smích, který se objevoval náhodně v průběhu celého rozhovoru, také si stěžoval na svůj věk a upozorňoval, že vše bylo napsané a on už nemá co říci. Nedokázal tolik strukturovat životní příběh a bral vše hodně stručně. K některým věcem se moc vyjadřovat nechtěl (politika, vztahy Němci x Češi), ale byl vstřícný. Rozhovor byl celkově hodně náročný a už po 10 minutách bylo vidět, že si myslí, že vše důležité řekl. Musela jsem se hodně vyptávat a ani jsem neměla tolik otázek. Často se ukázalo, že mám neznalost prostředí doby a zeptala jsem se nevhodně, příliš zabarveně – v tom případě mě G. opravil (např. „Bylo dobré, že vás neodsunuli.“ „No, dobrý... bylo by lepší, říkal bratr...“ Psychicky jsem byla po rozhovoru vyčerpaná, měla jsem pocit, že jsme se nenaladili a domluva byla složitá, ač se pan G. celý rozhovor smál.

Vyrušení

Během rozhovoru byl přítomen Z. H., se kterým jsem dělala rozhovor, chtěl rozhovor rychleji ukončovat a několikrát se pana G. kamarádsky ptal sám nebo ho doplňoval.

Technika

Rozhovor jsem nahrávala na svůj mobilní telefon a průběžně kontrolovala, zda vše funguje.

Konec rozhovoru, další ujednání.